

T.C.
CELAL BAYAR ÜNİVERSİTESİ
SOSYAL BİLİMLER ENSTİTÜSÜ
İKTİSAT ANABİLİM DALI
YÜKSEK LİSANS TEZİ

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN, İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME STRATEJİSİ
AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN EKONOMİK KALKINMASINA ETKİSİ

Hazırlayan
Yusuf YAZICI

Danışman
Prof. Dr. İbrahim EROL

MANİSA
2010

ÖZET

Gümrük birlikleri (ekonomik entegrasyonlar) ile ilgili temel çalışmalar 1950'lerde yayınlandı. Buna ek olarak, 1950'lerin ortalarına gelindiğinde sanayileşme gelişme ile aynı anlama sahipti. Gümrük Birliği Üyeliği ve bunu takip eden sanayileşme stratejisi sadece dış ticareti değil aynı zamanda ekonomik gelişmeyi de etkilemektedir.

1957 yılında Roma Anlaşması'na imza atarak altı Avrupa Devletinin (Almanya, Fransa, Belçika, Hollanda, Lüksemburg, İtalya) katılımıyla kurulmuş olan Avrupa Ekonomik Birliği halen gümrük birliğini oluşturmuş olan dünyadaki en büyük ekonomik bütünleşmedir.

Türkiye ve AB arasında gümrük birliği temelli bir ilişki inşa etmiş olan Ankara Anlaşması 1963 yılında, Türk ekonomisini iyileştirmek ve Türkiye'de yaşayan insanların yaşam standartlarını yükseltmek üzere imzalandı.

1970'lerin sonuna gelindiğinde ise Ankara Anlaşması'nın şartları ve açık ekonominin (serbest ticaret) bir zorunluluk haline gelmesi, ekonomik istikrarını sağlamak için Türkiye'yi sanayileşme stratejisini değiştirmeye zorladı. Bunun üzerine 1980 yılında İhracata Yönelik Sanayileşme uygulamaya konuldu.

İhracata Yönelik Sanayileşme uygulaması sırasında Türkiye ihracatı sürdürmesi için gerekli olan üretim patlamasına ulaşamadı. Türk ekonomisinin üretim yapısı ithal ikamesi sanayileşme stratejisi üzerine kurulu idi. Üretim alanında teknoloji, araştırma, kalkınma ve teknik eğitim açısından eksikler mevcuttu. Bütün bu engellere rağmen, İhracata Yönelik Sanayileşmenin sonucunda ihracatımız 2.9 milyar dolardan (1980) 18 milyar dolara yükseldi. Bu dönemde ayrıca sektörel dağılımda da önemli yapısal değişiklikler yaşandı. Ülke ekonomisinde ihracatın önemini gösteren ihracat - gayrisafi milli hasıla oranı 1980 yılında yüzde 5 iken, 1994'e gelindiğinde yüzde 14'lere yükseldi.

Gümrük Birliği, Türkiye ve AB arasında 31.12.1995 tarihinden itibaren uygulamaya konuldu. Bu birlik endüstriyel ürünleri ihtiva etmektedir. Gümrük Birliği ile Türk sanayisi dış rekabet ile yüzleşmektedir. Gümrük Birliği, yatırım ve üretim yapımızın yönünü dış pazarlara çevirmeye zorlayacaktır. Kaliteyi yükseltmek ve maliyetleri düşürmek için araştırma, geliştirme ve teknik eğitime önem vermemiz gerekmektedir. İhracat miktarlarımızdaki artış, ekonomimizin dünya ekonomisi ile uyumlu hale geldiğinin bir işaretidir.

Bu araştırmada kullanılan temel yöntem özellikle Dış Ticaret ve Gayrisafi Milli Hasıla ile ilgili çeşitli göstergelerin neden sonuç ilişkisi içinde kullanılması ve yorumlanmasını temel almaktadır. Ayrıca yapılan yorumlar, istatistiksel analiz yöntemi ile de kanıtlanmaya alışılmıştır.

ABSTRACT

In 1950's, main works about customs unions (economic integrations) were published. Furthermore, in the mid-1950s, industrialization gained the same meaning with development. Membership of Customs Union and the industrialization strategy that followed, affects not only the foreign trade but also the economic development.

European Economic Community, which was established in 1957 with Treaty of Rome by six European States (Germany, France, Belgium, Holland, Luxembourg, Italy) , is still the biggest economic integration in the world which had formed customs unity.

Ankara Agreement, which formed an association that based on customs union between Turkey and EC, was signed in order to improve the development of Turkish economy and to increase living standards of Turkish people in 1963.

To obtain economic stabilization, obligations of Ankara Agreement and the necessity of open economy (free trade) forced Turkey to change its industrialization strategy at the end of the 1970's. So, in the year 1980, Export Oriented Industrialization was put into practice.

During the practice of Export Oriented Industrialization, Turkey was not able to achieve the production explosion, which is necessary to carry on exportation. The production structure of Turkish economy was based on industrialization strategy of import substitution. The production was in lack from the points of technology, research, improvement and technical education. In spite of all these obstacles, our exportation in consequence of Export Oriented Industrialization, increased from 2.9 billion dollars (1980) to 18 billion dollars (1994). In this period, an important structural change in the sectoral distribution of exportation occurred as well. The rate of exportation to GNP, which shows the importance of exportation in the country's economy rises to 14 percent in 1994, while it was 5 percent in 1980.

Customs Union is in force between Turkey and EC beginning from 31.12.1995. Customs Union comprises industrial products. Because of Customs Union. Turkish industry is coming face to face with foreign competition. Customs Union will force our investment and production structure to be directed towards foreign markets. We have to give importance to research, improvement and technical education in order to raise the quality and reduce costs.

The increase in our exportation amounts is the sign of the integration of our economy to the world's economy.

The main method used in this research depends on utilizing and interpreting various indicators within the relation of cause and result, especially the indicators which are related to Foreign Trade and Gross National Product. It was also tried to prove the interpretations by statistical analysis.

GÜMRÜK BİRLİĞİ'NİN, İHRACATA YÖNELİK SANAYİLEŞME STRATEJİSİ AÇISINDAN TÜRKİYE'NİN EKONOMİK KALKINMASINA ETKİSİ

İÇİNDEKİLER

Tablolar Listesi	VI
Grafikler Listesi	VII
Kısaltmalar Listesi	VIII

1.BÖLÜM GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ

1-Gümrük Birliği Teorisinin Kalkınma Açısından Önemi	1
1.1-Ekonomik Birleşmelerin Statik Refah Etkileri	3
1.1.1-Üretim Etkisi.....	3
1.1.2-Tüketim Etkisi	4
1.1.3-Ticaret Hacim ve Hadleri Üzerindeki Etkisi.....	6
1.1.4-Gelir Dağılımı Etkisi.....	7
1.2-Ekonomik Birleşmelerin Dinamik Refah Etkileri	8
1.2.1-Piyasa Büyüklüğü ve İçsel Ekonomiler	9
1.2.2-Piyasa Büyüklüğü ve Dışsal Ekonomiler.....	9
1.2.3-Piyasa Büyüklüğü ve Rekabet.....	10
1.3-Büyük Piyasa ve Teknik Gelişmeler	11
1.4-İktisadi Alan Analizi Teorisinin Gelişimi.....	12
1.5-Yeni (Yerel) Sanayi Odakları Teorisi ve Yeni Ekonomi.....	14
1.5.1- Post-Fordist Üretim Sistemine Geçiş.....	14

1.5.2- Neo-Liberal İktisat Politikalarının İtibar Görmesi ve Küreselleşme	14
1.5.3- E-Ticaret ve Yeni Ekonomi	15
1.6 Yeni Sanayi Odaklarının Başarılarının Unsurları	15
1.6.1- Girişimcilik Ortaklık Olgusu	15
1.6.2- Bölgesel Gelişme ve Kalkınma Ajansları	15
1.6.3- Bölgesel Teşvikler	16
1.6.4- Yüksek Teknolojiye Sahip Sanayi Merkezleri (Teknoparklar)	16
1.7- Sanayileşme Stratejileri	16
1.7.1- İthalat İkamesi Sanayileşme Stratejisi (Import-Substitution)	17
1.7.2- İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi (Export-Oriented).....	19

2.BÖLÜM

TÜRKİYE – A.B. GÜMRÜK BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ

2- Avrupa Topluluklarında Gümrük Birliği Uygulaması.....	22
2.1-Uygulamada İlk Ekonomik Entegrasyon AKÇT (Avrupa Kömür ve Çelik Topluluğu) ..	23
2.2-AET ve Gümrük Birliği'ne Tarihsel Yaklaşım.....	24
2.3-AB Gümrük Birliği Uygulaması ve Temel Özellikleri	25
2.4-Gümrük Birliği Çerçevesinde AB Ticaret Politikası	26
2.4.1-Üye Ülkeler Orijinli Mallar	27
2.4.2-Üçüncü Ülkeler Orijinli Mallar.....	28
2.4.3-Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) Uygulaması.....	31
2.4.4-Birlik Sanayi Politikası	32
2.4.5-Birlik Rekabet Politikası	33
2.5-Türkiye'nin AB İle Gümrük Birliği	35
2.5.1-Türkiye –Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihi Gelişimi	35
2.5.2-Gümrük Birliği Sürecinin Dönemleri	36

2.5.3-Hazırlık Dönemi	37
2.5.4-Geçiş Dönemi	38
2.5.5-Gümrük Vergileri İle Eş Etkili Vergi ve Resimlerin Kaldırılması	39
2.5.6-Katma Protokolün Topluluğa Getirdiği Yükümlülükler.....	39
2.5.7-Katma Protokolün Türkiye'ye Getirdiği Yükümlülükler.....	39
2.5.8-Türkiye'nin OGT'ne Uyumu	40
2.5.9-Kotaların Kaldırılması	41
2.5.10-Son Dönem	42
2.6-Gümrük Birliğinin Gerçekleşmesi ve Kapsamı	42
2.7-AB Ortak Ticaret Politikası Kapsamında Türkiye.....	43
2.8-AB Ortak Rekabet Politikası ve Türkiye	44

3. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİNDE (1963–1997) TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DIŞ TİCARETİ VE KALKINMASI

3-Türkiye'nin Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Dış Ticaret Rejimi İhracat Rejimi	45
3.1- İhracat Rejimi.....	45
3.2- Türkiye İhracatının Gelişimi	48
3.2.1- 1923-1930 Dönemi	49
3.2.2- 1930-1950 Dönemi	50
3.2.3- 1950-1960 Dönemi	51
3.2.4- 1960-1970 Dönemi	52
3.2.5- 1970-1980 Dönemi	53
3.2.6- 1980-1990 Dönemi	53
3.2.7- 1990-2000 Dönemi	55
3.2.8- 2001-2008 Dönemi	58

3.3- İthalat Rejimi	62
3.4- Türkiye'nin Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Dış Ticareti	64
3.3.1-Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Türkiye'nin İhracat Yapısı.....	67
3.3.2-Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Türkiye'nin İthalat Yapısı.....	68
3.3.3-Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Türkiye-AB Dış Ticareti.....	70
3.4-Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Türkiye 'de GSMH ve Kişi Başına GSMH' nin Gelişimi	71
3.5. Dolar Bazında GSMH Ve Kişi Başına GSMH' nin Gelişimi.....	73
3.6. Gayri Safi Milli Hasılda Sektör Payları.....	75
3.7. İmalat Sanayinin GSYH' ya Görece Katkısı.....	76

4.BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRK EKONOMİSİNİN KALKINMASINA OLASI ETKİLERİ

4-Gümrük Birliğinin Türk Ekonomisinin Kalkınmasına Olası Etkileri.....	77
4.1-Gümrük Birliğinin Tamamlanması ve Kapsamı	79
4.2-Gümrük Birliğinin Dış Ticaret Dengesi ve Dış Ticaret Hadlerine Etkisi.....	81
4.3-İhracata Yönelik Sanayi Dallarına Etkisi.....	83
4.4-Rekabete Etkileri.....	84
4.5-İstihdama Etkisi	84
4.6-Prodüktiviteye Etkisi.....	85
4.7-Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri.....	86
4.8-AB İle Olan Dış Ticaret Hacminde Değişiklikler	86
4.9-AB İle Olan Dış Ticaretin Sektörel Analizi	89
4.10-Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatına Etkilerine İlişkin Ampirik Bir Çalışma.....	91

Sonuç	96
Ek Tablolar	101
Kaynakça	106

TABLULAR LİSTESİ

Tablo – 1	Türkiye'nin AB İhracatı İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı....	62
Tablo – 2	1980 2003 Türkiye'nin AB İle Dış Ticaret Hacminde Değişiklikler.....	72
Tablo – 3	1998-2008 Dönemi İmalat Sanayinin Ekonomideki % Payı.....	77
Tablo – 4	Türk Dış Ticareti ve AB İle Olan Ticaret Değerlerinin Mukayesesi.....	83
Tablo – 5	Türkiye'nin AB ile Olan Ticareti (Milyon \$).....	88
Tablo – 6	Türkiye'nin AB İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı(%).....	88
Tablo – 7	Türkiye'nin AB İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (%).....	89

GRAFİKLER LİSTESİ

Grafik – 1 Dış Ticaret Göstergeleri (Milyar \$)	103
Grafik – 2 İhracatın İthalatı Karşılama Oranı (%)	104
Grafik – 3 GSYH, Sanayi, İnşaat, Eğitim, Sağlık, Tarım Ve Ticaretin Dönemsel Büyüme Grafikleri	107

KISALTMALAR LİSTESİ

AB	:	Avrupa Birliği
ABD	:	Amerika Birleşik Devletleri
ACP	:	Afrika Karayip Ve Pasifik Ülkeleri (African, Caribbean And Pacific Countries)
AET	:	Avrupa Ekonomi Topluluğu
AGÜ	:	Az Gelişmiş Ülkeler
AKÇT	:	Avrupa Kömür Çelik Topluluğu
AR-GE	:	Araştırma – Geliştirme
BYKP	:	Beş Yıllık Kalkınma Planı
BM	:	Birleşmiş Milletler
CİD	:	Cari İşlemler Dengesi
DTD	:	Dış Ticaret Dengesi
DTH	:	Dış Ticaret Hacmi
DTÖ (WCO)	:	Dünya Ticaret Örgütü
DTM	:	Dış Ticaret Müsteşarlığı
DPT	:	Devlet Planlama Teşkilatı
DTSS	:	Dış Ticaret Sermaye Şirketi
EFTA	:	Avrupa Serbest Ticaret Birliği (European Free Trade Association)
EEC	:	Avrupa Ekonomik Topluluğu (European Economic Community)
EAEC	:	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (European Atomic Energy Community)
EURATOM	:	Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (European Atomic Energy Community)
EKKY	:	En Küçük Kareler Yöntemi
EURO	:	Avrupa Birliği Ortak Para Birimi
EUREKA	:	Avrupa Teknoloji İşbirliği Anlaşması (European Research Coordination Agency)
EUROSTAT	:	Avrupa Birliği İstatistik Ofisi
GATT	:	Ortak Dış Ticaret Politikası (General Agreement On Tariffs And Trade)
GB	:	Gümrük Birliği

GSMH	:	Gayri Safi Milli Hasıla
GSYİH	:	Gayri Safi Yurtiçi Hasıla
GTH	:	Gelir Ticaret Haddi
HM	:	Hazine Müsteşarlığı
IMF	:	Uluslararası Para Fonu
CN	:	Kombine Nomenklatur
OGT	:	Ortak Gümrük Tarifesi
TARIC	:	AB Ortak Gümrük Tarifesi (Integrated Tariff Of The European Communities)
TPKK	:	Türk Parasını Koruma Kanunu
TÜİK	:	Türkiye İstatistik Kurumu

I. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ TEORİSİ VE SANAYİLEŞME STRATEJİLERİNİN KALKINMA AÇISINDAN ÖNEMİ

1. Gümrük Birliği Teorisinin Kalkınma Açısından Önemi

Gümrük birlikleri konusunda temel eserler 1950' lerde, Jacob Viner ve J. E. Meade tarafından ortaya konulmuştur (J. Viner, "The Customs Union Issue" 1950. J. E. Meade, "Problems of Economic Union" 1953 ve "The Theory of Customs Union" 1955). Bu konu hakkındaki temel eserlerde gümrük birliği kurmuş ekonomilerde, oluşması muhtemel yeni ekonomik durumlar incelenmiştir.

Gümrük birliğini şu şekilde tanımlayabiliriz;" Ekonomiler, aralarında, mal hareketlerini sınırlayan her türlü engelleri ortadan kaldırırlar ve birlik dışında kalan ekonomilere karşı, tek ve birleştirilmiş bir gümrük politikası uygularlarsa ise kurmuş oldukları birliğe gümrük birliği denir"¹. Gümrük birliğinde, serbest ticaret bölgesinden daha ileri bir birleşme söz konusudur². Viner ve Meade' in gümrük birlikleri teorisi statik bir analiz olup, gümrük birliği içindeki ihtisaslaşmada, karşılaştırmalı üstünlükleri esas alır. Daha sonra Marcus Fleming, H. G. Johnson, C. A. Cooper, B. F. Massel, R. G. Lipsey ve Kelvin Lancaster' in katkıları ile teori bugünkü seviyesine ulaşmıştır³. Lipsey ve Lancaster bu alanda ikinci en iyi teoriyi (Theory Of The Second Best) geliştirmişlerdir.⁴

Gümrük birliklerinde üye ülkeler arasında gümrük tarife duvarlarının kaldırılması ve serbest ticaret alanlarının genişlemesi sonucunda refah artırıcı gelişmeler olduğu gibi, üçüncü ülkelere karşı uygulanan gümrük duvarları nedeniyle refah azaltıcı etkenler de oluşabilir. Tam

¹ Erol MANİSALI, Uluslararası Ekonomi, Gümrük birlikleri Ve Dinamik Entegrasyon Teorisi, İ.Ü. Yayınları No: 1694 İstanbul 1971, s. 11.

² Gümrük birliği ve serbest ticaret bölgesi uygulamalarının her ikisinde de üye ülkeler arasındaki gümrük tarifeleri ve kotalar kaldırılır. Bu iki iktisadi birleşme türü arasındaki fark, birlik dışı ülkelere karşı tutumlarında kendini gösterir. Serbest ticaret bölgesinde her ülke kendi özel gümrük tarifelerini bölge dışı ülkelere karşı uygularken, gümrük birliği uygulamasında birlik dışı ülkelere karşı ortak gümrük tarifesi birlikçe uygulanır.

³ S.Rıdvan KARLUK, Uluslararası Ekonomi, 4. Baskı, Beta Basım Yayım Dağıtım A.Ş. İSTANBUL 1996, s.227.

rekabet piyasa şartlarının geçerli olduğu bir dünya piyasasında optimum refaha ulaşmak için en iyi yol Pareto Optimumudur.⁵ Fakat, belirttiğimiz üzere, gümrük birliklerinde (dışa karşı uygulanan gümrük tarifeleri sonucunda) optimum refaha ulaşmak söz konusu olamaz. Burada refahın arttırılması söz konusudur. Bu da “ikinci en iyi durum” teorisinin içinde ele alınabilir⁶.

Dış ticaretin önündeki tüm engellerin kaldırılması sonucu oluşan ekonomik birlik içindeki piyasalarda çeşitli değişiklikler oluşacaktır, ekonomideki nispi fiyatlarda gerçekleşen değişimler sonucunda üretimin, tüketimin ve ticaretin yapısı ve yönü değişime uğrayacaktır.

Faktör donanımı ve teknolojik seviye ile talep yapısı gibi parametrelerin sabit kaldığı varsayımı altında, gümrük birliğinin birlik içinde kaynakların yeniden dağılımı sebebiyle ortaya çıkan etkilerine statik etkiler denir. Başka bir tanım olarak: Gümrük birliklerinin kurulması ekonomileri birçok yönden etkiler; ticaret, üretim, tüketim, gelir dağılımı değişir. Bu etkilere gümrük birliklerinin statik etkileri adı verilir⁷. Gümrük birliği teorisi, birlik dolayısıyla ortaya çıkan kazanç ve kayıplardan sadece kaynak dağılımı, uluslararası ihtisaslaşma, ölçek ekonomileri ve ticaret hadlerini inceler⁸. Bu statik çerçeve içinde meselenin esasını, yeni ticaret yaratılması ve ticaretin yön değiştirmesi (ticaret sapması), meydana getirmektedir. Söz konusu iki etki kavram olarak da Viner’ e aittir.⁹

Bir bölge içinde ticaret engelleri kaldırılınca, bu bölgeyi oluşturan ülkeler arasında dış ticaret hacmi genişler ve üretim daha etkin ellerde toplanır. Buna gümrük birliklerinin “ticaret yaratıcı” etkisi denir. Ticaret yaratıcı etki gümrük birliklerinin dünya refahı üzerindeki olumlu yönüdür. Bölge içinde gümrüklerin kaldırılması ve bölge dışına karşı ortak bir tarife uygulanması bölge içi ticareti, bölge dışı ticaret aleyhine geliştirir. Gümrük birliklerinin bölge dışında kalan ülkelerle yapılan ticareti azaltmasına da “ticaret saptırıcı” etki adı verilir.

⁴ Emin ERTÜRK, Ekonomik Entegrasyon Teorisi Ve Türkiye’ nin İçinde Bulunduğu Entegrasyonlar, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa 1993, s.13.

⁵ Vilfredo Pareto tarafından geliştirilen toplumsal refah kriteri, Pareto’ nun optimum refah tanımına göre “toplumdaki kişilerin en az birinin refahını azaltmadan diğer kişilerin (en az birinin) refahını arttırmak olanağı yoksa, toplum refahı optimumdur” dur. Pareto optimumunun gerçekleşmesi için hem üretimde, hem de tüketimde etkinliğin sağlanması gereklidir. Bir malın üretim miktarını azaltmadan bir başka malın üretimini artırma olanağı yoksa üretimde etkinliğe ulaşılmış demektir. Tüketimde etkinliğin gerçekleşmesi için ise, tüketim malları arasındaki marjinal ikame oranının bütün tüketiciler için aynı olması gerekmektedir. Bir diğer deyişle bir malın tüketimini azaltmadan, bir diğer malın tüketiminin arttırılma olanağının kalmadığı noktada, tüketimde etkinlik sağlanmış olur.

⁶ Erol İYİBOZKURT, Türkiye-AB Gümrük Birliği, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996. s. 6.

⁷ İYİBOZKURT, a.g.e. s. 6.

⁸ KARLUK, a.g.e., s.227.

⁹ ERTÜRK, a.g.e., s.12.

Ticareti saptırıcı etki ne kadar büyükse, ortalama kaynak verimliliği azalmış olacağından gümrük birliklerinin dünya refahı¹⁰ üzerindeki olumsuz sonuçları da o kadar yüksek olur¹¹.

1.1 Ekonomik Birleşmelerin Statik Refah Etkileri

Statik etkiler, teknoloji ve ekonomik yapının sabit kalması varsayımı altında, üretim faktörlerinin yeniden dağıtımı dolayısıyla ortaya çıkacak etkileri ifade eder¹². Gümrük birliğinin statik refah etkileri, üretim, tüketim ve gelirin yeniden dağılımı etkilerinden oluşur. Üretim ve tüketim etkilerine potansiyel refah etkileri de denir¹³. Klasik gümrük birlikleri teorisi, birliğin üye ülkelerin üretim, tüketim ve dış ticaretleri üzerindeki etkilerini statik analiz ile açıklamaktadır.

1.1.1 Üretim Etkisi

Ekonomiler gümrük birliğine katıldıklarında, üretim yapılarında değişim meydana gelmektedir. Gümrük birliği kurulunca, birlik içindeki bazı sanayiler, gümrük tarifelerinin kaldırılması dolayısıyla, bazı girdileri daha ucuza alabilir. Böylece üretimlerini artırabilirler. Diğer taraftan, gümrük tarifelerinin birlik üyeleri arasında kalkması sırasında, daha önce üçüncü ülkelere düşük maliyetle alınan bazı girdiler, daha yüksek maliyetle birlik üyelerinden alınacağından maliyetler yükselir; bu da üretim azalmasına neden olur¹⁴.

Üretim etkilerini, olumlu üretim etkisi ve olumsuz üretim etkisi olarak ikiye ayırarak incelemek mümkündür¹⁵. Burada olumlu üretim etkisinde üretim, yüksek maliyetli birlik içi ülkeden düşük maliyetlerle çalışan birlik içi ülkeye kaymaktadır. Olumlu üretim etkisi, J. Viner' in birliğin ticaret yaratıcı etkisi olarak tanımladığı etkidir ve olumsuz üretim etkisi de birliğin ticaret saptırıcı etkisi olmaktadır. Bu duruma, gümrük birliğinin üretim etkisi denilir. Net üretim etkisi bu iki zıt etkinin sonunda ortaya çıkar.

Gümrük birlikleri teorisinin üretim etkileri incelenirken, basitleştirici varsayımlarda bulunulmuştur. Bu varsayımlar: Tam rekabet şartlarının varlığı, üretim sabit maliyetlerle

¹⁰ Gümrük birliklerinin dünya refahına etkileri Meade tarafından incelenmiştir. Meade göre, gümrük birliklerinin dünya ticaret hacmini artırması durumunda refah seviyesinin artacağı, ticaret hacmindeki azalmanın ise refah kaybına yol açacağını belirtmiştir.

¹¹ Halil SEYİDOĞLU, Uluslararası İktisat, Teori, Politika Ve Uygulama. 11. Baskı, Güzem Yayınları No:11 İstanbul 1996, s.204.

¹² SEYİDOĞLU, a.g.e., s.204.

¹³ S KARLUK, a.g.e, s.228.

¹⁴ İYİBOZKURT, a.g.e., s. 6-7.

¹⁵ KARLUK, a.g.e, s.228

yapılmakta, parasal fiyatlar ve maliyetler reel sosyal maliyetleri göstermekte, ulaştırma masrafları bulunmamakta ve ad valorem gümrük vergileri uygulanmaktadır¹⁶.

Gümrük birliği teorisinde, üretim açısından rakip ekonomiler ve tamamlayıcı ekonomiler sorunu, analize, birden fazla malın dahil edilmesi ile ortaya çıkmaktadır. Bu durum, aynı zamanda üretimde ihtisaslaşma problemini de ortaya çıkarmaktadır. Meade'nin deyimi ile iki ülkenin eşit durumlarda aynı malı üretmeleri, bu iki ülkenin mutlak rakip ülkeler olduklarını göstermez¹⁷. Güçlü gümrük koruması altında ülkeler mutlak rakip gibi görülebilirler. Meade bu duruma Mevcut Rekabet adını vermiştir. Burada önemli olan ülkelerin potansiyel durumlarıdır. Üretim maliyetleri arasındaki farkın yüksek olduğu ülkelerde, mevcut durumlarında rakip olarak görünse de potansiyel olarak, gümrük duvarlarının ortadan kalkmasının ardından, birbirlerini tamamlar duruma geçebilirler. Oysa Viner, gümrük birliği açısından, rekabet dereceleri yüksek olan ülkelerin, gümrük birliğine gitmelerinde fayda görmüştür. Burada dikkat edilmesi gereken husus Meade'nin ekonomiler arası tamamlanmayı sabit maliyetlerle üretim varsayımına dayandığıdır oysa sabit maliyetlerin geçerli olmadığı durumlarda, gümrük birliği içinde, üretim ve ticaret yapısı büyük bir değişikliğe uğrayabilecektir.

Üretim etkisi açısından, gümrük birliğinin etkisini belirleyen üç faktör söz konusudur. Bunlar; ekonominin arz şartları, ekonomilerin talep şartları ve gümrük tarifelerinin yüksekliğidir. İşte bu üç faktör, birleşmenin ülkelere üretim yönünden nasıl etki yapacağını belirler.

Üretimin, gümrük birliği içinde dağılımı, karşılaştırmalı maliyetlere göre yapılmaktadır. Birlik dışı ülkelere karşı gümrük duvarlarının bulunması sonucu, diğer ülkeler karşılaştırmalı maliyetler dışında tutulmuş olunur. Ayrıca gümrük birliği içinde gümrük duvarlarının kaldırılması sonucu, hem ticaret yaratıcı ve hem de ticaret saptırıcı etkinin birlikte gözlenebileceği durumlar sözkonusu olabilir¹⁸.

1.1.2 Tüketim Etkisi

Gümrük birlikleri teorisi konusuna ilk olarak değinen J. Viner, gümrük birliklerinin tüketim üzerindeki etkisine fazla değinmemiştir. Fakat Meade, Gehrels ve Lipsey gibi

¹⁶ MANİSALI, a.g.e, s. 13.

¹⁷ MANİSALI, a.g.e, s. 30.

¹⁸ J. E. MEADE, The Theory of Customs Union Amsterdam 1955, s.34.

iktisatçılar, ekonomik birleşmelerin dünya kaynaklarının optimum bir şekilde kullanımını engelleyen tarifelerin ortadan kaldırılmasıyla, ülkeler arasındaki nisbi fiyatların değişeceğini ve buna bağlı olarak da tüketici tercihlerinde kaymalar olabileceğini savunmuşlardır¹⁹. Gümrük birliği teorisinin yoğaltım (tüketim) etkisinde de, daha önce “üretim etkisini” incelerken görmüş olduğumuz “ekonomiler arasında yeni ticaretin yaratılması” ve “işleyen ticaretin yön değiştirmesi” yoğaltım etkisinin birliğe katılan üyeler için olumlu ya da olumsuz sonuç vermesine yol açmaktadır²⁰.

Ülkeler gümrük birliğine gidince gümrük içi birlik tarifelerinin kaldırılması ve üçüncü ülkelere karşı ortak gümrük duvarlarının değiştirilmesi (genellikle yükseltilmesi) tüketilecek malların fiyat yapılarının da değişmesini sağlar. Fiyat yapısındaki bu değişiklikler, ülkeyi yurt içi mallar ve üçüncü ülkelere yapılan ithalattan saptırarak, birlik içi ülkelere satın alınan mallara yönelir. Eğer birlik içinde ticaret saptırma ve ticaret yaratma etkileri sonucu ithalat artmışsa, tüketim de artmıştır²¹.

Gümrük birliği ile kalkan gümrük duvarları neticesinde, daha önce ithali gümrük vergileri ile gerçekleştirilen malların fiyatlarında, gümrüksüz olmaları nedeniyle bir düşme söz konusu olacaktır. Üstelik bu mallara karşı olan tüketicinin talep esnekliği $e > 0$ ise, gümrüksüz olarak ithali gerçekleştirilen mala karşı olan talep artar ve bu durumda tüketim etkileri ortaya çıkar. Birliğe üye ülkeler arasında yeni bir ticaretin yaratılması söz konusu ise, tüketim etkisi birlik üyeleri için refah artışı olacaktır. Bu refah artışının etkisi ise, üye ülkeler arasındaki ilgi malın maliyetine ve gümrük vergi oranının boyutuna bağlı olacaktır. Oysa birlik dışında kalan ülkeler için durum daha değişiktir. Zira birliğin kurulmasından önce birlik üyeleri ile ticaret yapan ülkeler açısından ticaret saptırma söz konusudur ve maliyetleri düşük bile olsa birlik üyelerine yönelik ihracat şansları ortadan kalkmış olacaktır. Kısaca, tüketimin olumsuz etkisi söz konusudur.

Tüketim tesiri, ticaretin yön değiştirmesi sonucu ortaya çıkmış ise, bu durum birlik dışındaki ülkeler için olumsuz bir etki yapacaktır. Ticaret birlik dışı ekonomilerden birliğe kaymış olmaktadır. Olumsuz tüketim etkisinde, birlik dışında kalan ekonomiler zarar görmektedir. Ayrıca, üretim, birlik dışındaki düşük maliyetten, birlik içindeki yüksek maliyetli üretime kaydığı için, birlik üyeleri bakımından da bir maliyet kaybı söz konusudur²².

¹⁹ KARLUK, a.g.e, s.234.

²⁰ MANISALI, a.g.e., s. 34.

²¹ İYİBOZKURT, a.g.e., s. 7.

²² Manisalı, a.g.e., s. 44.

Tüketim etkisi yönünden bir gümrük birliğinin dünya refahını arttırabilmesi için aşağıdaki iki şartın gerçekleşmesi gerekir²³.

— Birlik öncesinde üye ülkelerin dış ticaret hacimleri küçük olmalıdır. Çünkü bu durumda, dış dünya malları az miktarda tüketilirken yerli mallar daha fazla tüketilme imkanına kavuşmaktadır.

— Birlik öncesinde üye ülkelerin birbirleri ile yaptıkları ticaret, dış dünya ile yaptıklarına oranla daha fazla olmalıdır. Böylece, birliğe giden ekonomilerdeki toplam harcamaların büyük bir bölümünün iç ticarete gitmesi sağlanmış olmaktadır.

Gümrük birliklerinde, olumlu tüketim etkisi, birliğin ticaret yaratması durumunda oluşurken, olumsuz tüketim etkisi, ticaret sapmasının oluşması ile ortaya çıkar.

1.1.3 Ticaret Hacim Ve Hadleri Üzerindeki Etkisi

Gümrük tarifelerinin kaldırılarak birliğin kurulması sonucunda, birliğin birlik içindeki ticaret hacmi üzerindeki etkisi, ister ticaret yaratıcı isterse ticaret saptırıcı olsun, sonuç da birlik içinde ticaret hacminde artış gözlenecektir. Birlik içinde, üye ülkeler arasında, yeni ticaret yaratılmasının sonucunda dünya ticaret hacminde net bir artış meydana gelirken, ticaret sapmasının olduğu durumlarda ise, dünya ticaret hacmi açısından net bir artış söz konusu olmamakla beraber üye ülkeler arası ticaret yön değiştirmiştir.

Gümrük birliğini oluşturan ülkeler ile birlik dışında kalmış olan ülkeler arasındaki ticaret ele alındığında, şayet, üye ülkeler arasında ticaret yaratıcı bir durum varsa bunun uzun dönemde birlik içinde gelir dağılımı ve refah üzerinde olumlu etkisi olacaktır. Böyle bir olumlu etkinin sonucu olarak da, uzun dönemde refah artışı sağlayan birlik üyelerinin, birlik dışındaki ülkelere mal ve hizmet taleplerinde artış gözlenecektir. Böylece birlik ile birlik dışındaki ülkeler arasında ticaret hacminde artışlar gözlenir. Oysa birlik içi ülkeler arasında, ticaret saptırıcı bir durumun mevcut ise, birlik ile birlik dışındaki ülkeler arasındaki ticaret azalmaktadır ve dünya ticaret hacmi açısından olumsuz bir etki oluşur.

Ticaret hadleri, ülkeler arasında doğan işbölümünün yaratacağı refah artışından (birliğe üye ülkeler arasındaki işbölümünün doğuracağı refah yükselişinden) her üye ülkenin alacağı payı belirler. Bu açıdan bir Gümrük Birliği, gerek bir bütün olarak birlik yönünde ve

²³ KARLUK, a.g.e, s.237.

gerekse birlik dışında kalan ülkeler yönünden refah seviyesini, ticaret hadlerindeki değişmelere bağlı olarak olumlu veya olumsuz yönde etkiler²⁴.

Birliğin kurulmasının, uzun dönem içinde prodüktivite artışı sağlaması, hem arz, hem de talep koşulları üzerinde etkili olur²⁵. Arz üzerindeki etki, üretimin artması ve maliyetlerin düşmesi olarak karşımıza çıkar. Prodüktivite artışı, ithal ikamesi mallarda gerçekleşmiş ise, dış mallara olan talep azalacağından, birliğin ticaret hadleri açısından olumlu bir sonuç ortaya çıkar. Fakat prodüktivite artışı ihraç mallarında gerçekleşmiş ise, (ceteris paribus) daha ucuz ihracata imkan tanıdığından, ticaret hadleri üzerinde olumsuz sonuç doğurur.

Prodüktivite artışını talep yönünden ise, uzun dönemde prodüktivite artışı, gelir artışına ve büyümeye neden olur. Gelir artışının ardından ithal ürünlere yönelik talep artışı gözlenir. Oluşturulan birlik ne kadar büyük ve birbirini tamamlayan ekonomilerden oluşmuş ise, ithal mallarına yönelik talep de o oranda az olur.

Kurulan gümrük birliğinin dünya piyasasının önemli bir kısmını kapsamaması durumunda, birliğin pazarlık gücünün yükselmesi ve buna bağlı olarak dış ticaret hadlerini de lehe çevirmesi mümkündür²⁶.

Birliğin ekonomik büyüklüğü, birliğin dış ticaret hadlerini etkileyen en önemli faktörüdür. Burada birliğin büyüklüğünden kasıt, birliğin toplam üretim hacmidir. Yani, birliğe dahil ülkelerin G.S.M.H.'ları toplamıdır. Bu potansiyel büyüklüğe, birlik dahilindeki tüketicilerin zevk ve alışkanlıklarının benzer olmasını, birliğe dahil ülkeler arası ulaşım masraflarının düşük olmasını ve üye ülkeler arası kültürel yakınlığın bulunması bizi birliğin, gerçek büyüklüğüne ulaştırır. Gerçek büyüklüğe sahip birliğin, dünya arz ve talep şartlarını etkileyerek, dünya fiyatları üzerinde etkili olup, dış ticaret hadlerini lehine çevirmesi kolay olur.

1.1.4 Gelir Dağılımı Etkisi

Statik gümrük birliklerinin başka bir eksik yönü de gümrük birlikleri sonucu dünya gelir bölüşümünde ortaya çıkacak yeni durumun, incelemenin dışında bırakılmış olmasıdır. Statik entegrasyon teorisi bu bakımdan da, sadece entegrasyon içi meseleleri ele almakla yetinmemelidir²⁷. Statik gümrük birliği teorisi sadece entegrasyona dahil ülkeler arası gelir

²⁴ KARLUK, a.g.e, s.240.

²⁵ MANISALI, a.g.e., s. 52.

²⁶ KARLUK, a.g.e, s.240.

²⁷ MANISALI, a.g.e., s. 52.

dağılımı etkisini incelerken, entegrasyon dışındaki ülkelerde oluşacak gelir dağılımı etkisini incelemeyi ihmal etmiştir.

Gümrük birliğinin kurulması ile ticaret saptırıcı, ticaret yaratıcı etkilerin meydana gelmesi sonucu, üretim, tüketim yapılarının yanında, üye ülkeler arası gelir dağılımının yapısı da değişir.

Gümrük birliğinin kurulması üretim ve tüketim yapısını değiştirmektedir. Bu da üye ülkeler arasında gelir dağılımının (dolayısıyla refahın) değişmesine sebep olacaktır. Ayrıca, dünya uluslarının bir kısmının entegrasyona katılması, bir kısmının da entegrasyon dışında kalması, dünya gelir bölüşümünde, entegrasyona katılan ekonomiler lehine bir durum yaratacaktır. Çünkü belli ülkeler arasında gümrük birliğinin kurulması, gümrük birliği içi produktiviteyi, büyüme hızını, dolayısıyla gelir seviyesini diğer ülkelere göre arttıracaktır²⁸.

1.2 Ekonomik Birleşmelerin Dinamik Refah Etkileri

Dinamik etkiler bir ülkenin ekonomik yapısını belirleyen ve bunların zaman içerisindeki gelişimini konu edinen etkilerdir. Dinamik etkiler süreklilik gösteren ve çoğunlukla kalkınmayı hızlandıran etkilerdir²⁹. Bunlar arasında bir ekonominin üretim, tüketim, yatırım, dış ticaret, faktör donanımı ve teknoloji seçimi, iç ve dış piyasa koşulları gibi özellikle ekonominin işleyişinden kaynaklanan etkileri saymak mümkündür³⁰.

Gümrük birliğinin kurulması sonucu, ülkelerin ekonomilerinin yapılarında meydana gelen değişim hem birliğe üye ülkeler hem de birlik dışındaki ülkeler üzerinde etkili olmaktadır. Böylece dünya ekonomisinin refah seviyesinde değişimler doğmaktadır.

Statik yaklaşıma sahip gümrük birliği teorisi, birliğe üye ülkelerdeki istihdam seviyesi, produktivite, büyüme hızları ve talep yapısı ile ilgili değişimleri tam açıklayamamaktadır.

Ekonomideki üretim kapasitesinin diğer bir deyişle üretim imkanları eğrisinin zaman içinde devamlı olarak kuzeydoğu yönündeki hareketi, bizi geleneksel teorinin statik etkinlik kavramından dinamik etkinlik kavramına götürmektedir. Statik etkinlik, üretim imkanları eğrisinin toplum farksızlık eğrisi ile teğet olduğu noktada meydana gelmekte ve bu nokta ekonominin üretimdeki denge noktasını göstermektedir. Zaman içinde faktör arzlarında

²⁸ İYİBOZKURT, a.g.e.. s.210-211.

²⁹ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.204.

³⁰ Muzaffer DEMİRCİ, Canan BALKIR, Uluslararası Ekonomik Bütünleşme Ve Avrupa Topluluğu, 2.Baskı, Filiz Kitabevi, İstanbul,1989. s.60.

meydana gelen artışlar ve teknolojik gelişmeye bağlı olarak üretim imkanları eğrisinin kuzeydoğu yönündeki hareketi, bizi dinamik etkinliğe ulaştırmaktadır. Geleneksel teoride teknolojik seviye ve faktör arzı sabit varsayılmıştır³¹.

Gümrük birliği ile birliğe dahil ülkeler geniş piyasa imkanlarından (ölçek ekonomilerinden) istifade ederler. Üretimin geniş piyasalar için yapılması ekonomide içsel ve dışsal tasarrufların oluşmasına zemin hazırlar.

1.2.1 Piyasa Büyüklüğü Ve İçsel Ekonomiler

Firmaların büyüklüğünden kaynaklanan unsurlar maliyet masraflarının düşürülmesine, produktivite ve üretimin artırılmasına ve bunun sağladığı tasarrufların yarattığı etkilere “Ölçek Ekonomileri” etkileri denmektedir. İşbölümü ve uzmanlaşma, büyüklükten kaynaklanan makine ve donanım bolluğu, elde edilen yeni satış artırma teknikleri ve kazanılan geniş pazarlar, ölçek ekonomilerini yaratmaktadır³². Ölçek ekonomiler, burada belirtildiği şekilde ekonomideki firmaların içinde veya o firmaların bulunduğu sanayi dalında meydana gelen değişimler sonucu ise, içsel ölçek ekonomiler söz konusudur³³.

İçsel ölçekli ekonomiler, etkileri bakımından firmanın veya firmanın bulunduğu sanayi sektörünün kazanmış olduğu hüner ve beceriler sonucu oluşan ölçek ekonomisi etkilerine “içsel ölçek ekonomileri” denir. içsel ekonomileri de, ölçeğe göre artan verimler veya ölçeğe göre azalan maliyetler olarak tanımlamak da mümkündür. Firmaların içsel ekonomilerden faydalanabilmesi için, piyasada yeterli oranda bir talep bulunmalı ve firmanın optimum ölçekte kurulmuş olması gerekmektedir.

1.2.2 Piyasa Büyüklüğü Ve Dışsal Ekonomiler

Dışsal ekonomiler, firma dışında, firmanın faaliyetlerini yürüttüğü ortamdaki iyileşme ya da kötüleşmelerden kaynaklanır. Dışsal ekonomiler aynı ya da farklı endüstrilerdeki firmaların faaliyetleri sonucu oluşabilir. Dışsal ekonomilerin en önemli özelliği firma faaliyetlerinden bağımsız olmasıdır. Dışsal ekonomiler firma tarafından kullanılan üretim faktörü fiyatlarının değişmesine ya da birim üretim için gerekli üretim

³¹ KARLUK, a.g.e, s.242.

³² Ahmet ÇİMEN, Gümrük Birliği Ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri, Ankara, 1996. s.25.

³³ KARLUK, a.g.e, s.242.

faktörü miktarının azalmasına yol açabilir. Dışsal ekonomilerin “özel kar” ile “sosyal fayda” arasında bir farka yol açtığı da ileri sürülmektedir³⁴.

Piyasa dışı dışsal ekonomiler, bir firmanın üretim miktarı, bu firmanın kullandığı üretim faktörlerine de bağlıysa, bu durumda teknolojik dışsal ekonomiler (technological external economies) söz konusudur. Bu tip dışsal ekonomiler, üreticilerin üretim fonksiyonları arasında piyasaya bağlı olmayarak meydana gelen yararlardır. Piyasa dışı dışsal ekonomilerin ikinci grubu, zaman içinde değişmelere bağlı olarak ortaya çıkar. Ekonomide, piyasa dışında en son teknolojik gelişmelerin, yönetim sürecindeki yeniliklerin, iyi nitelikteki yönetici ve kalifiye işçilerin yaratılması sonucunda meydana gelen dinamik dışsal ekonomilerdir. Sözü edilen dinamik gelişmeler uzun dönemde piyasa sisteminin tamamen dışında düşünülmelidir³⁵.

Piyasa dışsal ekonomileri ise, Bu tip dışsal ekonomiler, özel ve toplumsal verimlilik arasında bir farklılaşmayı doğuran firma veya sanayi dalları arasındaki ilişkileri kapsar. Piyasa dışsal ekonomileri, üreticiler arasında piyasa aracılığıyla sağlanan dışsal ekonomilerdir. Piyasa dışsal ekonomileri, parasal dışsal ekonomiler diye de tanımlanır. Piyasa dışsal ekonomileri, piyasadaki arz ve talep şartlarına bağlı olarak fiyatlarda meydana gelen değişmeler sonucunda ortaya çıkar. Sanayiler arasındaki girdi-çıkı akımlarının doğurduğu dolaysız ilişkiler, firmalar veya sanayiler arasındaki ara bağıllık sebebiyle birbirlerini etkilemekte ve dışsal ekonomilerin veya eksi dışsal ekonomilerin ortaya çıkmasına sebep olmaktadır³⁶.

1.2.3 Piyasa Büyüklüğü Ve Rekabet

Büyük piyasaların rekabet şartları açısından küçük piyasalara oranla daha uygun olduğunu daha önce açıklamıştık. Gümrük birliğinin kurulması, piyasanın genişlemesine ve bu piyasada aynı faaliyet dalında bulunan firmalar arasında rekabetin oluşmasına neden olacaktır. Bu rekabeti daha sonra, gümrük birliği dışındaki piyasalarda, dünya piyasalarındaki rekabet takip edecektir. Gümrük birliğinin sonucunda, rekabetin artması ve firmaların verimliliklerini artırmaya zorlanması gözlenir. Gümrük birliğine üye ülkeler arasındaki gelişmişlik farkı çok fazla ise, gümrük birliğinin kurulması sonucu ortaya çıkan güçlü firmalar, yüksek maliyetlerle çalışan firmaların piyasadan çekilmesine neden olabilecektir.

³⁴ KARLUK, a.g.e, s.244.

³⁵ KARLUK, a.g.e, s.245.

³⁶ KARLUK, a.g.e, s.245.

Böylece büyük piyasalar firmalara monopol avantajlarından faydalanma olanağı yaratmaktadır³⁷.

Gümrük birliğinin ardından, daha önce korunan sanayi dallarının faaliyetlerini sürdürmeleri için rekabet edebilir olmaları gerekir. Bu nedenle, daha önce korunan sanayi dallarının ticari yaşamlarına devam edebilmeleri için, ya yeni mamul geliştirmeleri ya da dışarıdan taklit etmeleri gerekiyor. Zira rakiplere benzemeye çalışmak en iyi yöntemlerin yaygınlaşmasına yol açar³⁸.

Gümrük birliğine giden ekonomilerin her birinde tam rekabet olsaydı, her yerde optimal olmaları nedeniyle üretim yöntemlerinin geliştirilme fırsatı olmayacaktı. Ayrıca, üreticiler açısından malların kalitesi homojen olacağı için, rekabet sadece fiyat farklılığına dayanacaktı. Fakat dünya piyasalarında tam rekabet şartlarının geçerli olduğu piyasalar çok azdır. Piyasalardaki genel yapı ise, üretilen ürünlerin homojen bir yapıda olmadığı ve az sayıda üreticinin bulunduğu piyasalardır.

1.3 Büyük Piyasa Ve Teknik Değişmeler

Dinamik gümrük birliği teorisini statik birlik kuramından ayıran en önemli faktörlerden birisi de teknolojik değişmelerdir. Gümrük birliğinin büyüme ve produktivite artışını içermesi, teknoloji analizini de gerekli kılmaktadır.

Teknolojik değişiklik sadece üretim faktörleri oranlarının değişmesini değil, aynı zamanda üretim faktörleri niteliklerinin değişmesini de içermektedir. Bu nedenle, her iki durumu birbirinden tam olarak ayıramayız. Faktör bileşim oranları değişirken, üretim faktörlerinin nitelikleri de değişime uğramaktadır.

Gümrük birliğinin ardından, genişleyen piyasa yapısı teknolojik değişimlere hız kazandırır. Bu gibi teknolojik gelişmeler piyasa yapısının uyarıcı etkisi sonucu ortaya çıkarlar ve uyarılmış teknolojik değişim diye isimlendirilirler. Ayrıca, dolaylı olarak piyasa yapısından kaynaklanan teknolojik değişimler de söz konusudur. Bunlar, bilgi seviyesi, eğitim kurumları gibi bir grup oluştururlar.

Gümrük birliği ile ölçeğin büyümesi firmaların karlarını, firmaların karlarının artması ise, firmaları araştırma ve geliştirme harcamalarını artırmaya yöneltip, verimlilik artışını sağlayacaktır. Verimlilik artışına neden olan faktörleri; ölçek getirileri, dışsal ekonomiler,

³⁷ DEMİRCİ, BALKIR, a.g.e. s.66.

³⁸ DEMİRCİ, BALKIR, a.g.e s.67.

kaynakların yeniden dağılımı, rekabetin artması, piyasa riskinin azalması ve araştırma ve geliştirme harcamalarının artması şeklinde sıralayabiliriz³⁹.

1.4. İktisadi Alan Analizi Teorisinin Gelişimi

Klasik İktisatçılar, kalkınmada toprağın önemini vurgularken, zamanın şartlarında toprak serbest mal olarak değerlendirilmiş bunun yanında da Emek Gücü ile birlikte büyümenin kaynağı olarak değerlendirilmiştir. Zaman unsurunun ekonomik modellere dahil olması, Alan Unsurunun dahil olmasından öncelere dayanır. Richard Cantillon (1680 – 1734), Dr. Quesney (1694 – 1770), Adam Smith (1723 – 1790) ve David Ricardo (1772 – 1823) Alansal Analizin Habercileri olarak kabul edilmişlerdir.

Von Thünen (1783 -1850) Alansal Ekonominin kurucusu olarak kabul edilmektedir. Alansal Ekonomiye ilişkin Alanı Homojen kabul eden ve taşıma giderleri ve ulaşım külfetini homojen kabul eden bu yaklaşıma göre, taşıma giderleri büyük bir engel teşkil etmektedir. Taşıma Süreleri ve maliyetleri önemli husus olarak kabul görmüştür.

Alfred Weber ise Kuruluş Yeri Teorisini iki aşamada ele almıştır.

Birinci Merhale: kuruluş Yerinin Saptanması.

İkinci Merhale ise; İşgücünün üretimde maliyet unsuru olarak bulundurmasıdır.

Daha sonraları ise Told Palander, Kuruluş Yeri Analizi yanında alanda Fiyat oluşumunu ele alarak, Alansal Analize “Eşdeğer Süre Eğrileri” dahil etmiştir.

Aguste Lösch, gerçek bir genel denge modeline yakın bir model ortaya koymuştur. Lösch’e göre; İşletmeler Optimal tesis büyüklüğünde olmalı, Ulaşım maliyetleri aynıdır ve Üretilen mala olan talebin mevcudiyetidir.

J. Reilly tarafından ve yine kendi adıyla anılan Reilly Kanunu’ nu ileri sürmüştür. Buna göre perakende mal satanlar yakın köylere de mal satabilmeleri hususunda ki vardığı sonuçlardır.

Merkezi Yerler Teorisi, Şehir; çevresine mal ve hizmet sağlayan merkez olarak tanımlanmıştır. Belli başlı merkezlerin çevrelerinin de ihtiyaçlarını karşılayacağı esasını Alman Walter Christaller ortaya koymuştur. Faaliyetlerin alanda dağılım nedeni olarak, İşletmelerin Kuruluş Yeri Seçim Kararları alırken;

³⁹ DEMİRCİ, BALKIR, a.g.e. s.71.

I-Taşıma Harcamaları,

- a-** Hammaddeye Tedarikine Yönelik,
- b-** Enerji Kaynaklarına Yakın,
- c-** Satış Pazarlarına Yakın,
- d-** Serbest

Biçimde kurulan işletmeler mevcuttur.

II- Dışsal Ekonomiler: Bir Maliyete katlanılmaksızın ortaya çıkan fayda ya da zararlardır.

- a-** Diğer İşletmelerin Faaliyeti Sonucu Oluşan Olumlu,
 - i-** Kalifiye Çalışanların İstihdamı İle Ortaya Çıkan Olumlu,
 - ii-** Satış Ve Pazarlama Avantajı Sonucu Oluşan Olumlu,
 - iii-** Satın Alınan Hizmetler Sonucu Sağlanan Olumlu
 - iv-** Satın Alınan Yarı İşlenmiş Mamüllerden Elde Edilen Olumlu Dışsal Faydalar.
- b-** Kamusal Faaliyetler Sonucu Ortaya Çıkan Dışsal Ekonomiler
 - i-** Altyapı Hizmetleri Sonucu,
 - ii-** Bölgesel Teşvikler (Vergi Ve Ödeme Kolaylıkları)
 - Teşvik Tedbirleri
 - Vergisel Avantajlar
 - Kredi Ve Öteki Mali Avantajlar.

III - Olumsuz Dışsal Ekonomiler

François Perroux, kalkınmanın, her yerde aynı anda değil, önce bazı noktalarda (İktisadi Alanlarda) ve farklı yoğunluklarda belirlemekte olduğunu ardından buralardan farklı yönlerle ve farklı hızlarda dağılmakta olduğunu ifade etmektedir¹. I. Sanayi Devrimi sonunda bölgeler arası gelişmişlik farklılıkları ortaya çıkmıştır. II. Sanayi Devrimi sonunda ise, Ekonomik faaliyet merkezleri buluşların gerçekleştiği bölgelerde gelişmiştir.

Tüm bunlardan Ekonomik Alanlarla ilgili olarak, İktisadi gelişmenin sonucu Gelişen Bir Bölgenin Statik değil dinamik yapıya sahip olduğunu ve çevresinde de gelişmeleri sürükleyen, yapıda değişime neden olan dinamik bir süreç olduğunu ifade etmemiz

mümkündür. Bu Dinamik etkinin ise her yönde gelişim yönünde olmayacağı, teknik olarak, ekonomik olmayan teknolojiyi de tasfiye esnasında yerel olumsuz dışsallıklara neden olunacağı da aşikardır.

1.5 Yeni (Yerel) Sanayi Odakları Teorisi ve Yeni Ekonomi

Bölgelerarası gelişmişlik farkının ortaya çıkışını açıklayabilmek için ortaya atılan kalkınma kutupları teorisine göre; bir bölgede (Ülkede) ekonomik gelişmenin, o bölge ya da devletin tüm her yerinde aynen ortaya çıkması mümkün değildir. Ekonomik canlanma bir yerde konumu en müsait şartların en uygun olduğu yerde oluşacak ve daha sonra çevresinde olumlu etkiler yaratabilecektir. Bu arada eski yöntem ve üretim geleneklerine göre üretim alanlarında daralmalara neden olmaktadır. Yerel Sanayi Odaklarını Faaliyete geçiren etmenleri de kısaca;

1.5.1. Post-Fordist Üretim Sistemine Geçiş: Henry Ford tarafından ilk defa uygulanmaya başlanılan ve mucidi Henry Ford' un adını taşıyan kitle üretim sistemidir. Bir diğer adı da Esnek Üretim Sistemidir. Bu üretim metodu sonunda, küçük ve orta büyüklükteki işletmeler canlanmış, eski sanayi bölgeleri ise gerileme sürecine girmişlerdir.

1.5.2. Neo-Liberal İktisat Politikalarının İtibar görmesi Ve Küreselleşme: Temellerini Adam Smith' in attığı Liberal İktisat Politikası 1929 Büyük Buhran (Dünya Ekonomik Krizi) değin uygulana gelmiştir. 1936 yılında "Genel Teori" adlı eserini yayınlayan J.M. Keynes; "1929 Dünya Ekonomik Krizinin Yaşanmasında, tüm karar mekanizmaları piyasada olan Liberal İktisat politikası olduğunu ve Devletin düzenleyici rol alması gerekliliğini" ileri sürmüş tür. J.M. Keynes' in Keynesyen İktisat Politikası da 1970 stagflasyon krizine değin uygulanmıştır. Enflasyon ile ekonomik durgunluğun birlikte görüldüğü Stagflasyon krizine, Monetarist İktisat Politikası ile Liberal Politikalara Dönüşü öneren Milton Friedman' ı, Arz- Yanlı Ekonomi Politikası Rasyonel Beklentiler Teorisi 1960 lı yıllarda J.F. Muth tarafından ortaya atılmış ve 1970 sonrasında da Lucas, Sargent ve Neil Walance ile Robert Barro tarafından

geliştirilmiş Makro İktisat teorileri takip etmiştir. Keynesyen İktisat Politikası'na tepki olarak ortaya çıkan bu Liberal makro ekonomi politikaları Neo-liberal Görüş olarak isimlendirilmiştir. Serbest Piyasa Ekonomisinin uygulanmasını savunan Neo-liberal Görüş, Dış ticarete de serbesti savunur. Tüm gümrük duvarlarına ve ithalat-ihracat kısıtlamalarına karşıdır. 1970 sonrası etkili olan Neo-Liberal Görüş neticesi artan dış ticaret işlemleri Küreselleşme olgusunu doğurmuştur.

1.5.3. e-Ticaret Ve Yeni Ekonomi: 1970 Yıllarda yaşanan stagfasyon sonrası hakim olan Neo-Liberal görüş sonucu uluslararası artan ticari ilişkiler ve teknolojinin haberleşme alanında katettiği mesafe küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin de dışticaret imkanlarını, Post-Fordist üretim teknikleri ile birlikte daha da arttırmıştır. Post-Fordist üretim teknolojileri ve Elektronik Sesli Ve görüntülü Haberleşme imkanlarının artması küreselleşmeyi (Globalleşmeyi) hızlandırmıştır. Bu ekonomik ilişkilere “Yeni Ekonomi” denilmeye başlanmıştır.

1.6 Yeni Sanayi Odaklarının Başarılarının Unsurları:

Yeni Sanayi Odaklarının Başarı Unsurlarını; Girişimcilik, Ortaklık Olgusu, Bölgesel Gelişme Ve Kalkınma Ajansları, Bölgesel Teşvikler ile Yüksek teknolojiye sahip Sanayi Merkezleri (Teknoparklar) oluşturmaktadır.

1.6.1. Girişimcilik Ortaklık Olgusu;

Küçük ve Orta büyüklükteki işletmeler bir araya gelerek, ortak büyük ölçekli girişimlere teşebbüs edebilmelerini ifade eder. İş ağları ve neo-Fordist – Fordist Üretim Teknikleri kullanımının önemli katkısı bulunmaktadır.

1.6.2. Bölgesel Gelişme Ve Kalkınma Ajansları;

İlk Uygulaması 1930 yılında ABD' de Tennessee Vadisi Su Rejimi Tanzimi ile ilgili, ikinci uygulaması da 1950 Yılında İtalya' da Güney İtalya Kalkınma projesidir.

1.6.3. Bölgesel Teşvikler;

Daha önceki bahislerde değinilen; “Kamusal Faaliyetler Sonucu Ortaya Çıkan Dışsal Ekonomiler” başlığı altındaki; “Bölgesel Teşvikler (Vergi Ve Ödeme Kolaylıkları)”⁴⁰ ndan oluşur.

1.6.4. Yüksek Teknolojiye Sahip Sanayi Merkezleri (Teknoparklar);

Sanayi Gelişimini desteklemek amacıyla ilk defa 1952 Yılında ABD, Kuzey Kaliforniya’ da kurulan Stanford Araştırma Parkı olmuştur.

1.7 Sanayileşme Stratejileri

Gelişmekte olan ülkelerde ekonomi politikasının en önemli hedefi, ekonomik kalkınma ve sanayileşmedir. Sanayileşme doğurduğu içsel ve dışsal ekonomiler, hızlı teknolojik ilerleme ve eğitici etkileriyle kalkınmada temel itici güçtür⁴⁰. Sanayileşmenin kalkınma üzerindeki bu etkisi nedeniyle, 1950’ lerden sonra sanayileşme, kalkınma ile eşanlam kazanmıştır.

Sanayileşmeyi daha fazla işbölümü, daha fazla makineleşme ve makinelerin daha rasyonel kullanımı sonucu üretimin azalan maliyetlerle gerçekleştirilmesi karakterize eder⁴¹.

Sanayileşme hedefleri gerek önceliklerin belirlenmesi, politika önlemlerinin seçimi, zamanlaması ve yoğunlukları, gerek uygulanış süresi ve toplum desteğine dayandırılarak uygulanabilirliğinin sağlanması bakımından uzun dönemli bir strateji seçimini gerektirir⁴².

Sanayileşme stratejileri arasındaki farklılığı incelemeyen önce, strateji ile politika kavramları arasındaki farkı hatırlamakta fayda vardır. Strateji, sanayileşme amacını gerçekleştirmede uygulanan genel yöntem veya modellerdir. Politikalar ise, stratejiyi uygulamaya yarayan araçlardır.

Sanayileşme stratejileri arasındaki temel farklılık dış ticarete bakış açılarında kendini gösterir. Dış ticaretle olan ilişkilerine göre sanayileşme stratejileri ithalat-ikamesi ve ihracata-dönük sanayileşme diye iki ana grupta toplanır⁴³. Her iki stratejide de nicel olarak dış ticaret açıklarının uzun dönemde kapatılması ve dış ticaret hadlerinin ülke lehine döndürülmesi amaçlanmaktadır. Her iki Stratejide yerli üretimin yabancı üretim karşısında özendirilmesi,

⁴⁰ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.491.

⁴¹ ŞAHİN, Türkiye Ekonomisi, 3.Baskı, Ezgi Kitabevi Yayınları, Bursa, 1995. s.275.

⁴² Uğur ESER, Türkiye’ de Sanayileşme, 1. Baskı, İmge Kitabevi Yayınlar: 79 Ankara 1993. s.61.

⁴³ SEYİDOĞLU, a.g.e. s.491.

desteklenmesi politikalarına dayanmaktadır. Fakat ithal ikameci sanayileşme yaklaşımında yerli üretimin dış rekabete karşı korunması şeklinde pasif bir yaklaşım söz konusudur. İhracata dönük sanayileşme yaklaşımında ise ulusal malların dış piyasalarda rekabetini sağlayacak aktif destekleme ve özendirme politikalarının uygulanması esastır⁴⁴.

Bir ülkenin sanayileşme düzeyi ilk elde sanayi sektörünün ekonomideki görece büyüklüğü ile değerlendirilebilir. Sanayi sektörünün büyüklüğü de çeşitli ölçütler (kriterler) dikkate alınarak ampirik olarak ölçülebilir. İmalat sanayiinde üretilen hasılanın G.S.Y.İ.H.' ya oranı, imalat sanayiinde istihdam edilenlerin toplam aktif nüfusa oranı ve ihracat gelirleri içinde sanayi ürünleri ihracat gelirlerinin görece payı gibi oranlar değerlendirmede ölçüt olarak kullanılabilir. Bu oranların farklı gelişme düzeyindeki ülkelere ait oranlarla karşılaştırılması ülkenin sanayileşme düzeyi konusunda ipuçları verecektir⁴⁵.

1.7.1. İthalat İkamesi Sanayileşme Stratejisi

İthal ikamesine dayalı birikim rejimi II. Dünya Savaşı' ndan sonra top yekün sanayileşme çabasına giren ülkelerde geniş bir uygulama alanı bulmuştu⁴⁶. İthalat ikamesi sanayileşme stratejisi, ithal edilerek talebi karşılanan malların, yerli üretimlerini sağlamak için, üretimi özendirme ve dış korumacılık gibi teşvik sistemleri öngören sanayileşme stratejisidir. Prebisch, Myrdal, Singer gibi iktisatçılar, kalkınmada ihracatın genişlemesine değil ithal ikamesine ve dahil sanayileşmeye önem verilmesini savunmaktadırlar⁴⁷. Bu birikim rejiminin iki temel özelliği, devletin ekonomik yaşama giderek artan ve ayrıntılı bir durum alan müdahalelerde bulunması ve iç pazara yönelik olması, yani geniş bir iç pazar gerektirmesidir⁴⁸.

Özellikle dış korumacılık en önemli unsurdur. İthalat ikamesi sanayileşme stratejisinde, Karşılaştırmalı Üstünlükler Teorisi' nin kuralları geçerli değildir. Yani, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere dayalı sanayi dallarının kurulması, dış koruma ile bir süre korunup, gelişip dış pazarlarda rekabet edebilir hale gelmesi, ilkesi geçerli değildir. Ayrıca, kurulmuş olan endüstrilerin bir çoğunun üretim kapasitesinin ihracat potansiyellerine uygun olmaması "genç endüstriler" tezine uymayan bir korumacılığı gerekli kılar. Zira üretimin asıl hedefi iç piyasadaki talebin karşılanmasıdır. Bunun sonucunda ise, maliyetleri ve fiyatı

⁴⁴ ŞAHİN, a.g.e.. s.304.

⁴⁵ ŞAHİN, a.g.e. s.276.

⁴⁶ ESER, a.g.e. s.62.

⁴⁷ KARLUK, a.g.e, s.122.

yüksek, kalitesi düşük üretim yapan, dünya piyasalarından tecrit olmuş bir endüstriyel yapı meydana gelir. Yüksek orandaki dış korumacılık sonucu monopolleşme teşvik edilir. Monopolleşme ise, sanayideki ürün araştırma ve geliştirme faaliyetlerinin durmasına neden olur. Sonuç olarak, optimum kaynak dağılımı gerçekleşmez ve tüketici refahı azalır.

İthal ikamesi sanayileşme stratejisi, içe-dönük bir politikadır. İthal ikamesine dayanan birikim rejimi büyük ölçüde iç pazarın genişliğine ve dinamizmine dayanmaktadır. Bu nedenle, sanayinin ürettiği mal ve hizmetleri tüketecek ölçüde kazanan bir ücretli kesimin varlığı bu birikim rejiminin sürekliliği için bir önkoşuldur⁴⁹.

Bir ülkenin sürekli biçimde dış ticaretini kontrol altında tutarak ve etkin koruma tedbirleri uygulayarak ithal ikameci sanayileşme modelini uygulamaya devam etmesi mümkün değildir⁵⁰.

İthal ikamesi sanayileşme stratejisinin uygulamasına, ilk aşamada tüketim malları endüstrileri ile başlanır. Zira tüketim mallarına yönelik talep fazla olduğu gibi, bu endüstri dalında faaliyet göstermek için ileri teknoloji ve yoğun bir sermaye gereksinimine ihtiyaç yoktur. Bu aşamada, sanayide ithal girdi kullanım oranı da yüksek değildir ve geleneksel tarım ürünlerinin ihracatından sağlanan dövizler gerekli ithalatı kolaylıkla sağlayabilmektedir⁵¹.

İthalat ikamesi sanayileşme stratejisinin “ileri” aşamalarında, ilk aşamadan farklı olarak, ithalatı ikame edilen ürünlerin sermaye yoğunluğu yüksek olmaktadır⁵². Yatırımlar giderek daha çok ileri-teknoloji ve sermaye-yoğun üretim yöntemlerini öngörmektedir. Bu noktada sanayileşmenin sürmesi için hammadde ve yatırım mallarının ithalini temin edecek döviz gelinine, yani ihracatın arttırılmasına gerek vardır. Oysa, kurulan işletmelerin üretim hacminin iç pazar şartları göz önünde bulundurularak kurulmasından, ölçek faydalarının bulunmadığı optimal büyüklüklerin altındaki sanayi işletmeleri nedeniyle, sanayinin verimliliği oldukça düşüktür. Bu ise, üretim maliyetlerinin yüksek olmasına, üretimin az ve kalitenin söz konusu olmadığı mallarla, dünya pazarlarında rekabet ve mal satış şansını yok eder. Uygulanan ithal ikamesi politikası sonucu dış dünya ile ilişkiler gelişmediği gibi, sanayileşmede ihracatın katkısı da sınırlanmış olur.

⁴⁸ ESER, a.g.e. s.62.

⁴⁹ ESER, a.g.e. s.62.

⁵⁰ ŞAHİN, a.g.e. s.304.

⁵¹ ESER, a.g.e. s.64.

1.7.2. İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi

İhracata yönelik strateji ülkelerin serbest ticaret koşullarında, karşılaştırmalı üstünlüğe sahip oldukları alanlarda üretim yapmalarını öngörmektedir. Bir başka deyişle, tüm sanayiler değil, ancak gelişme potansiyeline sahip olanlar özendirilmeye çalışılır. Bunu sağlamak için ekonomiyi uluslararası ticaretten koparmayacak bir ticaret rejimi izlenmesi ve ulusal kaynak tahsisinin, ithal ikamesinde olduğu gibi sadece iç talep tarafından değil, uluslararası talep tarafından belirlenmesine izin verilmesinin zorunlu olduğu belirtilmektedir (**Kazgan, 1985:32-38**). Mukayeseli Üstünlüğün hangi alanlarda olduğunun tespiti, isabetli kararların alınması, ülkenin ekonomik büyümesi üzerinde doğrudan etkili olacaktır. Bu konuda uluslararası talep kadar, büyük yabancı sermaye şirketlerinin de yatırımları karar üzerinde etki yaratmaktadır.

Alternatif yaklaşımlar oluşturmalarına rağmen, ihracata yönelik strateji ile ithal ikamesinin benzer özellikleri vardır. Ödemeler dengesi açıklarının azaltılması ve kontrol altına alınması, sanayileşme, hızlı büyüme ve yüksek bir istihdam düzeyi sağlamak iki stratejinin de benimsediği ana amaçlardır. Aralarındaki temel fark uluslararası ticaret açısından ortaya çıkmaktadır. İthal ikamesinde tüm çabalar ve önlemler ithalatın sınırlandırılmasına yönelik iken, ikincisinde alınan önlemler ve başvurulmuş düzenlemeler ihracatı özendirmeye yöneliktir. Gelişmekte olan ülkelerin çoğunda ithal ikamesi politikalarının ekonomik darboğazlar yaratması, neo-klasik iktisatçıları, bu ülkelere ihracata dayalı sanayileşme İthal ikamesi sanayileşme stratejisinin karşıtı ihracata yönelik sanayileşme veya ihracatın özendirilmesidir⁵³.

Dinamik karşılaştırmalı üstünlükler modeline dayanan bir sanayileşme stratejisidir. Bu modelde, ekonomide ihracat sektöründe meydana gelen gelişmeler, ekonomik kalkınma üzerinde olumlu etkiler yaratarak gelişmeyi uyarıcı bir rol oynar. İhracat artışı, milli gelir seviyesini yükseltir ve ihracatın gelişmesine bağlı olarak bu kesim ekonomide öncü sektör olarak diğer sektörlerin de gelişmesine katkıda bulunur⁵⁴. İthal ikamesi sanayileşme stratejisinin aksine sanayileşmede seçicilik esasına dayanır. Oysa ithal ikamesi sanayileşme stratejisine göre, tüm endüstri dallarının özendirilmesi esas geçerli iken, ihracata yönelik sanayileşme stratejisinde, sadece gelişmeye potansiyeli olan ve dış pazarlarda rekabet gücüne

⁵² ESER, a.g.e. s.65.

⁵³ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.571.

⁵⁴ KARLUK, a.g.e, s.120.

sahip sanayi dallarının üretime özendirilmesi ve desteklenmesi için caba gösterilir. Üretimle hedeflenen dış piyasalara yönelik mal arzı olduğu için, iç piyasadaki darlıkların etkisi ortadan kalkar, dolayısıyla optimum teknik kapasite ile kurulan üretim tesisleri ile ölçek ekonomilerinden istifade olanağı da sağlanmış olur.

İhracata yönelik sanayileşme stratejisi modelinde, dinamik karşılaştırmalı üstünlüklere sahip endüstri dallarının dış pazarlarda rekabet edebilir olması, dış ticaret politikasının temel görevidir. Uzun dönemde liberal dış ticaret rejimi uygulamasına geçilmeden önce, kısa dönemde genç endüstrilerin geçici bir süre dış rekabetten korunması gerekir. İhracata yönelik sanayileşme stratejisinde dış rekabetin esas olduğu unutulmamalıdır. İhracata yönelik sanayileşme stratejisi ithalatın bileşiminden çok, ihracatın bileşimini değiştirmeye yöneliktir⁵⁵. Dış rekabetin temel alınmasının sonucu olarak da, müteşebbislerin teşebbüs kararlarında ve üretim tekniklerindeki değişimler gözlenir. Dış rekabet nedeniyle monopoller ortadan kalkar, üretilen malların kalitesi artar ve maliyetleri azalır.

Karşılaştırmalı üstünlükler teorisine göre, üretimin dış piyasalarda rekabet edebilme şansı, ülkenin en bol miktarda sahip olduğu üretim kaynaklarına dayanan ürünlerin imalatında uzmanlaşmasını gerektirir. Az gelişmiş ülkelerin, emek-yoğun ürünlerin üretiminde uzmanlaşması gerekmektedir. Az gelişmiş ülkelerde, üretimin emek-yoğun yöntemlere dayalı olması istihdam açısından da faydalıdır.

Liberal bir dış ticaret rejimi izlemenin en önemli koşulu, esnek döviz kuru sisteminin uygulanmasıdır, böylece sabit döviz kuru sisteminde gözlenen ulusal paranın dış değerindeki aşırı değerlenme sorunu ortadan kalkar ve tüm sanayi dallarına aynı ölçüde özendirme ve koruma sağlanmış olur.

İhracatın teşvikinde esnek kur politikası ile birlikte, dış ticaret sektörlerinde (ihracat ve ithalat-ikamesi) üretim ve verimliliği arttırıcı reel önlemlere ağırlık vermek gerekir. Uygun teknoloji seçimi, işgücünün eğitimi, altyapının tamamlanması, optimum kapasite (üretimde ölçek ekonomilerinden yararlanma) kullanımı ve kurumsal düzenlemeler bunlar arasındadır⁵⁶.

İhracatın arttırılması hususunda alınması gereken diğer önlemler ise, ihracat endüstrileri ile ithalat-ikamesi endüstrilerine sağlanan teşvikler arasındaki dengesizliği gidermeye yönelik uygulamalardır. Kotalar, tarifeler, yasaklamalar ve kambiyo kısıtlamaları, ithalat-ikamesi endüstrilerine yüksek koruma sağlar. Oysa ihracatın arttırılabilmesi için ihracat

⁵⁵ MANİSALI, a.g.e., s.177.

⁵⁶ SEYİDOĞLU, a.g.e. s.497.

endüstrilerinin de aynı ölçüde, hatta daha fazla özendirilmesi gerekir⁵⁷. İthal-ikamesi üreticileri riski az iç pazarlarda faaliyet gösterirken, ihracatçılar dış pazarların ağır rekabet şartlarına karşı durmaya çalışırken, ürettikleri malların pazarlama ağını kuramamış olma, maliyetlerin yüksek olması, üretimin kalite ve ambalaj olarak henüz uluslararası standartlara ulaşmamış olması gibi sorunlarla karşı karşıyadırlar.

İthal-ikamesi stratejisi doğrultusunda, iç piyasaya dönük üretim yapan endüstrilerin yararlandığı teşviklerin, ihracattaki olumsuz etkilerini gidermek için, dış piyasalara üretim yapan ihracata yönelik endüstrilere de vergi iadesi, vergi, resim ve harç istisnası, ithal girdilerden gümrük alınmaması, döviz tahsisi, ucuz kredi verilmesi gibi bazı kolaylıklar sağlanır⁵⁸. Fakat ihracatın bu biçimde özendirilmesi devlet bütçesinde önemli gelir kaybı yaratırken, etkin bir koruma da sağlayamamaktadır. Bu tip uygulamalara, uluslararası rekabet eşitliğini bozduğu için başta GATT olmak üzere diğer uluslararası kuruluşlarca da karşı çıkmaktadır.

Dış ticarete koruma aracı olarak miktar kısıtlamaları yerine, tarifelere dayanan bir sistem tercih edilmelidir. İhracatı özendirmenin temel koşulu ise, zamanla kotaların kaldırılması ile gerçekleştirilen, ithalattaki liberasyondur. İthalattaki liberasyon ile birlikte, gümrük tarifelerinde de indirim yapılmalıdır.

İhracata yönelik politikalar, ithal-ikamesi politikalarındaki hükümet müdahalelerinin yerine, serbest fiyat mekanizmasının geçerli kılınmasını gerektirir. Hükümetlerin görevi ise, ihracatı teşvik politikasının başarısı için destek vermektir. İhracatı teşvik politikası sonucunda ihracatın artması, bilindiği gibi ekonomik gelişmeye iki yönden katkıda bulunur. İhracat artışı, milli geliri çoğaltarak dolaysız olarak kalkınmayı olumlu yönde etkilerken, döviz darboğazını genişletmek suretiyle ekonomik kalkınmaya destek olur⁵⁹.

⁵⁷ SEYİDOĞLU, a.g.e. s.497.

⁵⁸ SEYİDOĞLU, a.g.e. s.497.

⁵⁹ KARLUK, a.g.e. s.104 İçinde, Bela BALASSA, Trade Policies in Developing Countries, AER, Vol.LXI, No:2 May 1971 s.180. Bu araştırma Dünya Bankası tarafından ayrıca yayınlanmıştır.

II. BÖLÜM

TÜRKİYE - A.B. GÜMRÜK BİRLİĞİ İLİŞKİLERİ.

2. Avrupa Topluluklarında Gümrük Birliği Uygulaması

1834 yılında Prusya’ da gerçekleştirilen Alman Gümrük Birliği (**Zollverein**) kurulan ilk gümrük birliği olup, 1871 yılına kadar devam etmiştir. Belçika, Hollanda ve Lüksemburg 1932 yılında **Benelüks**⁶⁰ olarak bilinen bir bölgesel kuruluş oluşturmuşlar ve 5 Eylül 1944’ de kendi aralarında gümrük birliği kurmayı amaçlayan anlaşma imzalamışlardır. Fakat gümrük birliği anlaşması ancak 1948 yılında yürürlüğe girebilmiştir. 1 Ekim 1960 tarihinde de Benelüks ülkeleri fiilen gümrük birliğini gerçekleştirmişlerdir.

Tarihteki bu örneklerine rağmen gümrük birliklerinin en önemli ve güncel örneği Avrupa Ekonomi Topluluğu⁶¹ (AET)’ dir. Halen dünyadaki en büyük ekonomik entegrasyonu gerçekleştirmiş grup olan Avrupa Birliği’ nin (1992’ de imzalanan Maastricht Antlaşması⁶² ile topluluğun “Avrupa Birliği” hedefine ulaşması amaçlanmıştır) temelini üç ayrı topluluk oluşturur. Bunlar sırasıyla; 18 Nisan 1951 yılında Paris Antlaşmasıyla kurulan Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu (European Coal and Steel Community), 25 Mart 1957 Roma Antlaşması’ nın temelini oluşturduğu Avrupa Ekonomik Topluluğu (European Economic Community: EEC) ile yine aynı antlaşmanın ürünü olan, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (European Atomic Energy Community: EAEC veya EURATOM)’ dur. Avrupa Birliği’ ni oluşturan üç kuruluşun 1 Temmuz 1967 tarihinde kaynaşması (Fusion) gerçekleştirilmiştir ve yeni kuruluşun adı Avrupa Toplulukları (Europeanes Communities) olmuştur.⁶³ İlk kurucu Altılar (Fransa, Batı Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya) daha sonra Dokuzlar (İngiltere, Danimarka ve İrlanda’ nın 1 Ocak 1973’ de katılımı AET’ nin “Kuzeye

⁶⁰ “Benelüks”, Belçika, Hollanda ve Lüksemburg’ un ilk hecelerinin bir araya getirilmesi sonucu oluşturulmuş topluluk ismidir.

⁶¹ Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu, Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu ve Avrupa Ekonomik Topluluğu’ nun üçüne birden 1 Temmuz 1967’ den itibaren “Avrupa Toplulukları” ve daha sonraları ise “Avrupa Topluluğu: AT” denilmiştir.

⁶² 1 Eylül 1993’ de resmen yürürlüğe girmiş ve resmi adı “Avrupa Birliği Antlaşması” olan Maastricht Antlaşması, 7 Şubat 1992’ de A.T. Konseyi’ ni oluşturan on iki üye ülkenin devlet veya hükümet başkanları tarafından imzalanmıştır.

⁶³ Prof. Dr. Orhan OĞUZ, Avrupa Ekonomik Topluluğu, 1969 Eskişehir, s.64, 92 ve 93.

Genişlemesi” diye adlandırılmıştır) olarak isimlendirilmişlerdir. 1 Ocak 1981’ de Yunanistan Topluluğun onuncu üyesi olmuştur. İspanya ile Portekiz ise 1 Ocak 1986’ da Topluluğun üyesi olmuşlardır (İspanya ve Portekiz’ in Topluluğa katılımı ise Topluluğun “Güneye Genişlemesi” olarak adlandırılır). Yine, 1986 yılı’ nın 17 Şubat’ ında Lüksemburg ve 28 Şubat’ ta da Lahey’ de imzalanan ve 1 Temmuz 1987’ de yürürlüğe giren “Tek Avrupa Senedi” (Single European Act) ile AT ülkeleri arasında 1992 yılı sonunda “Tek Pazar” kurulması amaçlanmıştır. 7 Şubat 1992 tarihinde A.T. Konseyi’ ni oluşturan on iki üye ülkenin devlet veya hükümet başkanları tarafından imzalanmış 1993’ de resmen yürürlüğe girmiş ve resmi adı “Avrupa Birliği Antlaşması” olan Maastricht Antlaşması sonrası Avrupa Ekonomi Topluluğu’ nun ismi, topluluğun ekonomik birleşmesinin yanında siyasi birleşmeyi de göstermesi bakımından bugünkü adıyla Avrupa Birliği: AB (European Union: EU), olmuştur. 1 Ocak 1995 tarihinde de EFTA üyesi İsveç, Fillandiya ve Avusturya AT’ üye olmuşlardır (İsveç, Fillandiya ve Avusturya’ nın katılımı Kuzey ve Orta Avrupa’ ya doğru “Dördüncü Genişleme” dir).⁶⁴ 1960’ lı yıllarda kurulan ekonomik birleşmeler, AB dışında 1970’ li yılların başında dağılma durumuyla karşı karşıya kalmışlardır.

2.1. Uygulamada İlk Ekonomik Entegrasyon AKÇT (Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu)

Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu ile Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu, üye ülkelerin kömür, çelik ve atom enerjisi endüstrilerindeki faaliyetlerini düzenlerken, Avrupa Ekonomik Topluluğu ise daha geniş bir ekonomik alanı kapsar. Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu, uygulamada ekonomik entegrasyonlara örnek gösterilebilecek ilk kuruluştur. Mayıs 1950 tarihinde Fransa Dışişleri Bakanı Robert Schuman, Fransız Hükümeti adına Fransız ve Alman kömür ve çelik üretiminin ortak bir idareye bırakılmasını önermiş ve bu idareye diğer Avrupa ülkelerinin de katılmasını da istemiştir. Daha sonraları Schuman Planı olarak adlandırılan planın temelinde yatan düşünce, Avrupa’ da politik birleşmenin sağlanmasıdır. Schuman Planı’na Batı Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya’ nın olumlu yaklaşımı natiçesinde 18 Nisan 1951 yılında Paris’ te Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu’ nu kuran antlaşma Fransa, Batı Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya (Altılar) arasında imzalanmıştır. 23 Haziran 1952 tarihinde Avrupa Kömür Ve Çelik

⁶⁴ KARLUK, a.g.e, s.55.

Topluluğu, tarafların yasama organlarınca antlaşmayı onaylamaları sonucu, resmen kurulmuştur.⁶⁵ 10 Şubat 1953’ de ilk olarak kömür ve demir cevheri, 1 Mayıs 1953 tarihinde ise çelik için ortak pazar kurma çalışmalarına başlanmıştır. Geçiş Dönemi’nin ardından 9 Şubat 1958’ de kömür ve çelik ürünleri ortak pazarı gerçekleştirilmiştir. Topluluğa üye ülkeler, AKÇT Antlaşması kapsamına giren ürünlerdeki gümrük vergilerini 1 Ocak 1972 tarihinde birleştirmişler ve AKÇT kapsamındaki ürünlerde ortak gümrük tarifesi uygulamaya başlamışlardır.⁶⁶

2.2. AET ve Gümrük Birliği’ ne Tarihsel Yaklaşım

Avrupa’ da bir ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesi fikri, 18 Nisan 1951 yılında Paris’te Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu’ nu kuran antlaşma’ nın olumlu sonuç doğurmasının ardından, yaygınlık kazanmıştır. Başarıyla gerçekleştirilen bu ilk adımı, başarısızlıkla sonuçlanan iki adım izlemiştir. Bunların ilki 1952’ de imzalanan bir anlaşma ile kurulan “Avrupa Savunma Topluluğu”, ikincisi de 1953’ de kabul edilen “Avrupa Politik Birliği”dir. Sadece askeri ve politik amacı olan bütünleşme çabalarının başarısızlıkla sonuçlanması, “ekonomik bütünleşme gerçekleştirilmeden politik bütünleşmenin sağlanamayacağı” yolunda bir görüşün doğmasına yol açmıştır.⁶⁷ (J. Viner, “The Customs Union Issue” 1950. J. E. Meade, “Problems of Economic Union” 1953 ve “The Theory of Customs Union” 1955). Avrupa’ da bir ekonomik entegrasyonun gerçekleştirilmesi, 1950’ li yıllarda önemli bir fikir olmuştur. Bu tarih, konu hakkında teorik olarak bilim adamlarınca eserlerin ortaya konulduğu dönem olmuştur.

1955 yılının Haziran’ında Messina’ da düzenlenen konferans ile iki yeni Avrupa Topluluğu’ nun kurulması kararlaştırılmıştır. 26 Mayıs 1956 tarihinde Venedik’ de Altılar’ in Dışişleri Bakanları biraraya gelerek ekonomik entegrasyon için çalışmalara başladılar. Bu çalışmaların sonucu olarak, 25 Mart 1957’ de Roma’ da Avrupa Atom Enerjisi Topluluğu (European Atomic Energy Community: EAEC veya EURATOM) ve Avrupa Ekonomik Topluluğu (European Economic Community: EEC), Altılar (Fransa, Batı Almanya, Belçika, Hollanda, Lüksemburg ve İtalya) tarafından kurulmuştur. Antlaşma 1 Ocak 1958’ de yürürlüğe girmiştir.

⁶⁵ Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu’ nu kuran Paris Antlaşması’ nın 50 yıllık geçerlilik süresi 2002 yılında sona erecektir. Süre sonunda Paris Antlaşması kapsamındaki ürünler, AB’ deki dolaşımı diğer sanayi ürünlerinin dahil olduğu kurallara göre gerçekleşecektir.

⁶⁶ KARLUK, a.g.e, s.188.

Gümrük birliğinin bütün basamakları ve gelişimi Roma Antlaşması' nda daha baştan belirtilmiş olduğu için; gümrük birliği, -bir anlamda- kendiliğinden oluşmuş ve tamamlanmıştır. Birlik kavramı Topuluklar açısından çok önemli olmasına rağmen, Roma Antlaşması' nda tanımlanmamıştır. Roma Antlaşması sadece, ekonomi birliği hususunda genel çerçeveyi çizmekle yetinmiştir. Ayrıntıların tesbiti de Topuluk Organlarına düşmektedir. Buna göre; ekonomi birliği alanında zamanı geldikçe girişimlerde bulunma ve hazırlıklar yapma görevi ve sorumluluğu komisyona aittir. Konsey, komisyonların alacağı somut önerilerin üzerinde karar almakla yükümlüdür. Böylece üye ülkelerin ekonomi politikalarının yaklaştırılması ve antlaşma hedeflerinin gerçekleşmesini sağlama da konseyin işi olmaktadır.⁶⁸

2.3. AB Gümrük Birliği Uygulaması Ve Temel Özellikleri

Gümrük birliğinin tanımı daha önce de verildiği gibi, Gümrük Birliği; serbest ticaret bölgelerinden daha ileri bir ekonomik birleşme türüdür. Gümrük birliğine üye ülkelerin serbest dış ticaret politikası izleme imkanları, serbest ticaret bölgelerinde olduğu gibi, söz konusu değildir. Gümrük birliğinin esasını, üye ülkeler arasındaki tarife ve kota sınırlamalarının kaldırılarak yalnızca mal ve hizmetler için ortak bir piyasa tesisi, oluşturur. Bu sebeple, daha ileri bir yakınlaşmayı gerektiren üretim faktörlerinin ülkeler arası hareketliliği ile ekonomik politikaların birleştirilmesi, ekonomik birleşmelerin bu aşamasında söz konusu değildir. Jacop Viner' e göre birkaç ülkenin biraraya gelerek bir gümrük birliği oluşturabilmesi için, yukarıda belirtilen şartlara ek olarak, gümrük gelirlerinin tek bir elde toplanarak önceden belirlenmiş ölçütlere göre paylaşılması da gerekir.⁶⁹

Gümrük Birliği, Avrupa birleşmesinin temel direklerinden en önemlisini oluşturmaktadır. Gümrük Birliği yanında, sermayenin ve faktör dolaşımının serbestçe yapılması Avrupa Birliği' nin temel taşlarını oluşturur.⁷⁰ Avrupa Ekonomik Topluluğu' nun amacı, Roma Antlaşması' nın ikinci maddesi' ne göre: “Üye devletler arasında bir Ortak Pazar'ın kurulması, üye devletlerin ekonomi politikalarının uyumlaştırılması, Topuluk içinde uyumlu ekonomik politikaların uygulanması, sürekli ve dengeli bir gelişmeyi, yaşam

⁶⁷ DEMİRCİ, BALKIR, a.g.e, s.28,29.

⁶⁸ Prof. Dr. Ali Sait YÜKSEL, Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu, İ.T.İ.A. Eskişehir Avrupa Topulukları Enstitüsü Yayınları No: 12, Eskişehir 1975, s.182-183.

⁶⁹ KARLUK, a.g.e, s.329.

⁷⁰ Prof. Dr. İbrahim EROL, “Türkiye - AB Gümrük Birliği Ve Diğer Bölgesel Oluşumların Dış Ticaretimiz Üzerine Etkileri” Makale,C.B.Ü., İ.İ.B.F., 1996-Manisa.

standartlarının hızla yükseltilmesi ve Topluluğu oluşturan devletler arasındaki yakınlaşmanın geliştirilmesini”, amaçlamaktadır. Topluluğu kuran Roma Antlaşması’ nın dokuzuncu maddesi, Topluluğun bir gümrük temeline dayandırılacağını ve bu birliğin tüm mallar üzerindeki ticareti kapsayacağını öngörmüştür.⁷¹

Roma Antlaşması’ nın dokuzuncu maddesi: ”Topluluk mal alışverişlerinin tümünü içine alan ve üye ülkeler arasındaki ithalata ve ihracata uygulanan gümrük vergileri ve eş etkili diğer vergilerin yasaklanması ile üçüncü ülkelerle ilişkilerde ortak gümrük tarifesinin kabulünü kapsayan bir gümrük birliği üzerine kurulur” denilmektedir. Bu kapsama hem sanayi hem de tarımsal sektör de dahildir. Ancak Avrupa Birliği tarımsal ürünlerle ilgili anlaşmalara özel hükümler eklemiştir (Madde 39-46).⁷² Ortak Tarım Politikası; Avrupa Birliğinin en eski ve en kapsamlı politikasıdır. Avrupa’ nın 1914-1945 yılları arasında geçirmiş olduğu 1.nci ve 2.nci Dünya savaşları, bu iki savaş arasında ve 2 nci Dünya Savaşı sonunda yaşanılmış olan buhranlar, yüksek enflasyon ve kıtlıklar sebebi ile; AB’ nin temelini oluşturan 1957 Roma Antlaşmasınının 33.ncü maddesi ile Ortak Tarım Politikası oluşturulmuştur.

2.4. Gümrük Birliği Çerçevesinde AB Ticaret Politikası

Maastricht Antlaşması’ nın 102. maddesi, “a” bendinde, üye devletler ve Topluluğun, rekabetin serbest olduğu ve kaynakların etkin kullanımının desteklendiği “açık pazar ekonomisi” ilkesine saygı içinde hareket edecekleri hususu açıkça belirtilmiştir.

Avrupa Ekonomi Topluluğu gümrük birliği esasına göre kurulmuş olup, Roma Antlaşması’ nın 113. maddesi uyarınca, geçiş döneminin sonunda Komisyon ortak ticaret politikasının esaslarını tespit ederek Konseye getirecek, bu arada, geçiş döneminden önce üçüncü ülkeler orijinli mallara karşı da uygulanacak ortak bir gümrük tarifesinin tespiti gerekiyordu.⁷³

Üye ülkelerin, üçüncü ülkelerle olan ticari ilişkilerinde (Roma Antlaşması’ nın 114. maddesi uyarınca, üçüncü ülkelerle yapılacak ticari anlaşmalar) tek bir ulusal piyasa görünümüne sahip olması zorunluluğu ortak dış ticaret politikası uygulamasını zorunlu kılmıştır.

⁷¹ KARLUK, a.g.e, s.24,25.

⁷² EROL, a.g.e.

Belirlenecek ortak ticaret politikasının içinde, paralel tarifelerin düzenlenmesi, liberasyon ölçülerinin homojenliği, ihracat politikalarının uyumlaştırılması, yardım ölçütleri, ticari korumalar ve damping' e karşı mücadele gibi konular vardı.⁷⁴

Ortak dış ticaret politikasının araçları şunlardır:⁷⁵

a. Koruma tedbirleri; (Roma Antlaşması' nın 113. maddesi uyarınca, üçüncü ülkelerden AB' ne yapılan ithalata karşı koruma tedbirleri alınabilmektedir.)

- İthalatın gözetimi ve miktar kısıtlamaları,
- Anti-damping ve anti-sübvansiyon tedbirleri,
- Yeni Ticaret politikası aracı,
- Ekonomik yaptırımlar,

b. İhracatta ortak kurallar,

c. Ortak gümrük tarifesi.

Ortak dış ticaret politikası, GATT (General Agreement On Tariffs And Trade)⁷⁶ anlaşması hükümlerinin yükümlülükleri ile diğer üçüncü ülkelerle yapılan ticari anlaşmaların getirdiği yükümlülüklerin sonucu olarak oluşmuştur.

2.4.1. Üye Ülkeler Orijinli Mallar

Antlaşma' nın 9. maddesinde gümrük birliğinin uygulama alanından söz edilmiştir. Gümrük birliği kapsamındaki mallar, birlik içinde serbest dolaşıma tabidir. Serbest dolaşım durumundaki mallar ise iki türdür. Üye devletler çıkışlı mallar, üye ülkelerde üretilen ve serbest dolaşımdan hiç bir şarta bağlı olmaksızın yararlanan orijinal mallar (üye ülkelerde çıkarılan madenler, bunlardan üretilen sanayi ürünleri ve bunlardan üretilen diğer sanayi

⁷³ Roma Antlaşması' nın üç' üncü maddesi uyarınca, topluluğun ortak bir gümrük tarifesi ve ortak bir dış ticaret politikası da belirlemesi gerekiyordu. Ortak dış ticaret politikası tespitinde Topluluk Konseyi, Komisyon teklifini oylayarak karar verir.

⁷⁴ OĞUZ, a.g.e.s.81.

⁷⁵ DEMİRCİ, BALKIR, a.g.e, s.86,87.

⁷⁶ Kısaca GATT olarak anılan, 30Ekim 1947 tarihinde imzalanıp, 10 Ocak 1948' de yürürlüğe giren ve dünya ticaretinin serbestleştirilmesini amaçlayan uluslararası bir ticaret anlaşmasıdır. 1947 yılında 24 ülkenin imzaladığı GATT anlaşmasına bağlı ülke sayısı 1992 yılında 105 olmuştur. GATT, gümrük tarifelerinin kademeli olarak, tarife dışı engellerin ise derhal kaldırılarak dünya ticaretinin dünya ticaretinin serbestleştirilmesi amacıyla görüşmeler düzenlemiştir. GATT ile ilgili önemli konferanslar; ilki1947' de Cenevre' de olmak üzere, Ancey (1949), Torquay(1950-1951), Cenevre(1955-1956), Dillon Görüşmeleri Cenevre' de(1961-1962), Kennedy Görüşmeleri (Round) (1964-1967), Tokyo Round(1974-1979) ve son olarak Uruguay Round(1986-1994)' dur. GATT Anlaşmasını Türkiye Torquay Round sonunda imzalamış, anlaşmanın uygulanmasına ise 1953 yılından itibaren başlanmıştır.

ürünleri)' dir. Bu mallar, Roma Antlaşması'nda tanımlanmamış, daha sonra 27 Haziran 1968 tarih ve 802/68 sayılı Konsey Tüzüğü'nde 8 grup ürün olarak belirlenmiştir.

AKÇT' da gümrük birliğinin gerçekleştirilmesinin ardından, AET' nin kurulması ile Roma Antlaşması' nın onikinci ve onyedinci maddeleri uyarınca ilk oniki yıl için, “geçiş dönemi” adı verilen bir uygulama dönemi olmuştur. Dönem üçe ayrılmış ve her aşamanın dört yıl olması kabul edilmiştir. Geçiş döneminde; gümrük ve eş etkili vergilerin aşamalı olarak kaldırılması hedeflemiştir. Fakat bu arada üye ülkeler kendi aralarındaki ticarete yeni gümrük vergileri koymayacaklar veya mevcut olanları arttırmayacaklardır (Standstill Kuralı).⁷⁷ 1 Ocak 1962 ise ikinci döneme geçilmiştir. Gümrük indirimleri 1 Ocak 1957 tarihinde uygulanan vergiler üzerinden yapılacaktır.

İthalattaki gümrük vergileri 1 Temmuz 1968 tarihinde, diğer bir deyişle öngörülenden 18 ay önce tamamen kaldırılmıştır. Topluluğun ikinci genişlemesi sonucunda, dokuz üye arasında sanayi ürünlerinde vergisiz serbest ticaret, 1 Temmuz 1977' de gerçekleşmiştir. Topluluğa sonradan katılan Yunanistan ile on iki yıllık listede 1 Kasım 1984, yirmi iki yıllık listede 1986 yılı sonunda gümrük birliği sağlanmıştır. İspanya ve Portekiz ile 1993 yılı başında ithalattaki gümrük vergi oranları sıfırlanmıştır.⁷⁸ Üye ülkeler arasındaki sanayi ürünleri ithalatındaki vergi oranlarının tamamen kaldırılması, topluluk üyesi ülkelerin sanayi malları üreticisi firmaları arasındaki rekabeti de arttırıcı yönde etki yapmıştır.

2.4.2 Üçüncü Ülkeler Orijinli Mallar

Üçüncü ülkeler çıkışlı mallar ise, Roma Antlaşması'nda onuncu madde'nin birinci fıkrası'nda tanımlanmıştır. Buna göre, üçüncü ülke çıkışlı malların üye orijinli sayılması için, bu ürünlerin; “İthalat formaliteleri tamamlanmış, gerekli gümrük vergileri ve eş etkili resimleri bu devlette alınmış, vergi ve resimlerin tümünün veya bir bölümünün vergi iadesinden yararlanmamış” olması gerekmektedir. Bu tip ürünler, bir üye devlette serbest dolaşım durumunda sayılan mallardır. Dolayısıyla, üçüncü ülke çıkışlı malların AB' de serbest dolaşım içinde bulunabilmesi için, yukarıdaki üç temel şartın tamamının geçerli olması gerekir. Ayrıca, AB' de bir ürünün serbest dolaşım içinde bulunabilmesi için ayrıca, bu ürünlerin üretimleri esnasında gerekli olan ara ve hammaddelerinde “fark giderici vergi” (Variable Levy) ile vergilendirilmesi gerekir.

⁷⁷ KARLUK, a.g.e, s.189.

⁷⁸ KARLUK, a.g.e, s.189.

Fark giderici vergiler; genel olarak sosyal amaçlı (gelir ve koruma amacı bulunmayan) olup, etkileri bakımından ise gümrük vergilerine (gelir etkisi, rekabete karşı koruma etkisi) benzeyen vergilerdir. Bu vergilerin ithalatı kısıtlayıcı etkileri kesindir.⁷⁹ Çünkü, Birlik içinde üretilen ve Birliğe gümrük vergilerinden tamamen veya kısmen muaf olarak sokulan ara ve yatırım malları, fark giderici vergi ile vergilendirilmez ise, serbest rekabeti bozacaktır.⁸⁰

Gümrük birliğinin gerçekleştirilmesi için Komisyon, 16 Aralık 1958 tarihinde fark giderici vergi ile ilgili bir düzenleme yapmıştır. Komisyon aldığı kararla, üye devletler arasındaki gümrük vergilerinin indirimi henüz önemli olmadığı için, ilk aşamada herhangi bir fark giderici vergi alınmasına gerek olmadığı kararına varmıştır. Komisyon, 1960 – 1968 yılları arasında fark giderici vergi oranlarını yüzde25’ den başlayarak yüzde100’ e kadar çıkartmıştır. Böylece üye devletler arasında gümrük vergileri indirilirken, bu indirime paralel olarak fark giderici vergiler arttırılmıştır. Komisyon’ un 28 Haziran 1968 tarihli kararıyla Ortak Gümrük tarifesinin yüzde100’ ü olmuştur.⁸¹

Roma Antlaşması’nın 9., 12., 13. ve 16. maddeleri gereğince; gümrük birliğinin kurulabilmesi için gümrük vergilerine eş etkili tüm yükümlülüklerin de kaldırılması gerekir. Gümrük vergilerine eş etkili yükümlülüklerin vergi, resim, harç veyahut fon diye isimlendirilmesi ile meblağından çok nitelikleri ve kullanım amaçları önemlidir.

Topluluk, üçüncü ülkelerle ticari ilişkilerine standardizasyon kazandırmaya önem vermiştir. Yine de zor durum ile karşılaşan üyelerinin, koruyucu tedbirler alması için kolaylıklar tanımıştır (1 Mart 1981 tarihinde, Japonya’dan yapılan otomobil ithalatının Komisyon’ un gözetimine bırakılması). Topluluk üyelerinin üçüncü ülkeler ile ticari anlaşmalar imzalarken, bir danışma mekanizmasına başvurmaları uygulamasına 25 Temmuz 1961 yılında başlamıştır. Konsey, GATT’ ın Kennedy Görüşmeleri sonucuna dayanarak, 1968 yılında damping’ e karşı koruyucu tüzüğü kabul etmiştir. 1969 yılında da üçüncü ülkelerle yapılacak ticari görüşmelerin Komisyon’ un sorumluluğunda gerçekleştirilmesi kararına varılmıştır.

Özel gümrük rejimlerinin bir türü olan geçici kabul rejimi uygulaması, AB’ de “Aktif İşleme Rejimi” ve “Pasif İşleme Rejimi” olarak uygulanmaktadır⁸². Avrupa Topluluğu

⁷⁹ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.155.

⁸⁰ KARLUK, a.g.e, s.187.

⁸¹ KARLUK, a.g.e, s.190.

⁸² EROL, a.g.e.

Bakanlar Konseyi' nin 4 Mart 1969 tarihli yönergesinin iki' nci maddesi Aktif İşleme Rejimi' ni tanımlamaktadır. Buna göre; "gümrük vergisi ve eş etkili vergi yükümlülüğü olmaksızın, üçüncü ülkelerden geçici olarak bir malın topluluğa sokulması ve işlendikten sonra bitmiş ya da yarı bitmiş mal olarak topluluk gümrük duvarı dışına çıkartılmasıdır." Bu tanım sadece sanayi malları için geçerli olacaktır. Yönergeye göre;

- Sanayi ürünlerinin imalatında kullanılan her türlü montaj işlemleri,
- Ürünlerin değişime uğraması, her türlü transformasyon,
- Malların tamirati,
- Kimyasal reaksiyonlara gerek duyulan ürün birleştirmeleri.

1976 yılında Komisyon tarafından Konsey' e sunulan ve kabul edilen yönergede ise Pasif İşleme Rejimi şöyle tanımlanmaktadır; "Bir üye devletin kaynağı ne şekilde olursa olsun her hangi bir malı topluluk gümrük duvarı dışına geçici olarak çıkarması ve dışarıda işlettikten sonra bitmiş ürün olarak ve kesin bir şekilde tekrar ithal edilmesidir". Yine yönergeye göre pasif işleme rejimindeki faaliyetler şunlardır;

- Montaj, başka mallara uyarlama şeklinde her türlü imalat,
- Malların değişime uğraması,
- Malların tamir edilmesi.

Aktif İşleme Rejimi ve Pasif İşleme Rejimi uygulamalarında ithalat ve ihracat hususunda karar verecek olan ilgi ülkenin kendi kurumlarıdır. Daha önceleri kurulmuş olan Aktif İşleme Rejimi, Pasif İşleme Rejimi ile birleştirerek AB bünyesinde yeni bir "İşleme Rejimleri Komitesi" kurulmuştur.⁸³

Birliğin 1962' de Yunanistan, 1963' de de Türkiye ile imzaladığı Ortaklık Anlaşmaları, 1970 yılında Malta ve de 1972' de Kıbrıs ile imzalanan gümrük birliğini hedefleyen anlaşmalar, üçüncü ülkeler ile yapılmış olunan "Ortaklık Anlaşmaları" na örnek teşkil etmektedir. AB halen birçok Akdeniz ülkesi, ACP Ülkeleri (African, Caribbean and Pacific Countries)⁸⁴, EFTA (European Free Trade Association)⁸⁵ Avrupa Serbest Ticaret

⁸³ EROL, a.g.e.

⁸⁴ 28 Şubat 1975' de AET ile Lome Sözleşmesini imzalayan 46 Afrika-Karayip-Pasifik ülkesini tanımlamak için kullanılan terimdir. Lome sözleşmesi 1979 ve 1984 yıllarında yenilenmiş ve ACP ülkelerinin sayısı da 68' e yükselmiştir.

⁸⁵ 1959 Yılında Stockholm Konvansiyonu (Sözleşmesi) ile İngiltere, Norveç, İsveç, Danimarka, Avusturya, Potekiz ve İsviçre tarafından oluşturulmuş Avrupa Serbest Ticaret Birliği' nin amacı, üyelerin aralarındaki ticarete, ithalattan alınan vergileri, kotaları ve diğer kısıtlayıcı önlemleri kaldırmayı hedeflemişlerdir. Bu hedefe de 1966 yılında varılmıştır. EFTA üyeleri ile AET arasında, sanayi ürünlerini kapsayan, 1973-1974 tarihlerinde imzalanmış olan, serbest ticaret anlaşması vardır. Türkiye de 10 Aralık 1991 tarihinde EFTA ile tercihli ticaret ve

Birliği ve diğer üçüncü ölkeler ile tercihli gümrük düzenlemelerini öngören anlaşmalara varmıştır. “Ortaklık”, “Serbest Ticaret Anlaşmaları” ve “Tercihli Ticare Ve İşbirliği” şeklinde yapılmış olan bu anlaşmaların esasını, GATT Anlaşması’ nın bir’ inci maddesinin “En Çok Kayrılan Ülke veya En Ayrıcalıklı Ülke Statüsü”⁸⁶ (Most Favoured Nation Clause) hükmü uyarınca gerçekleştirilmiştir.

2.4.3. Ortak Gümrük Tarifesi (OGT) Uygulaması

Topluluğa üyeleri arasındaki gümrük vergileri ile eş etkili vergilerin kaldırılmasını, yine aynı yıl içinde (1 Temmuz 1968) dışarıya karşı Ortak Gümrük Tarifesi’ nin uygulanması izledi. Böylece üçüncü ülke orijinli mallardan, topluluğa hangi üye ülke tarafından ithalatı gerçekleştirilmiş olduğuna bakılmaksızın, ortak gümrük tarifesi (OGT) uygulamasına geçilmiştir.

Üçüncü ölkelerden, topluluk üyesi ölkelerin yapacakları ithalatta milli gümrük tarifelerini uygulamaya devam etmeleri, ortak pazarın gerçekleşmesine mani teşkil eder. Topluluğa yapılacak olan İthalatın, gümrük vergisi en düşük üye ülke üzerinden gerçekleştirilmesi, haksız rekabete yol açacaktır. Bunun önlenmesi için de üye ölkelerin tümünde uygulanan ortak bir gümrük tarifesi geçerli olmalıdır. Bununla ilgili düzenlemeler Roma Antlaşması’ nın 18. ve 19. maddelerinde yer almıştır. Bu hükümler gereği topluluk üyeleri, sanayi ürünlerine uyguladıkları bireysel gümrük oranlarının ağırlıksız ortalaması, ortak gümrük tarifesi olarak uygulayacaklardır. Dış ticaret akımlarının çarpıtılmasını (yön değiştirmesini) önlemek için böyle bir ortak gümrük tarifesine gerek vardı.⁸⁷

AB’ nin OGT’ si, her yıl Armonize Sistem Nomenklatürüne dayanan Kombine Nomenklatür (CN) bazında, bir Konsey Yönetmeliği ekinde yayınlanmaktadır. Bu nedenle AB üyesi ölkelerin, tarifeleri tek başlarına değiştirmeleri imkansızdır.⁸⁸

Avrupa Birliği, üçüncü ölkelerden yaptığı ithalatta TARIC adı verilen (Integrated Tariff of the European Communities) Avrupa Topluluğu Birleşik Gümrük Tarifesi oranlarını uygular.⁸⁹ TARIC, OGT ile Genelleştirilmiş Preferanslar Sistemi (Generalized System Of

işbirliği anlaşması imzalamıştır. Son olarak 2 Mayıs 1992’ de EFTA ile AT arasında “Avrupa Ekonomik Alanı” kurulmasına ilişkin bir anlaşma imzalanmıştır.

⁸⁶ GATT Anlaşması’ nın bir’ inci maddesinin “En Ziyade Müsaadeye Mazhar Ülke veya En Ayrıcalıklı Ülke Statüsü” (Most Favoured Nation Clause) hükmü, iki yada daha çok sayıda ülke arasında imzalanan ticari anlaşmalarda yer alan ve söz konusu ölkeleri birbirine karşı tarife ayrımcılığından korumaya yöneliktir.

⁸⁷ SEYİDOĞLU, a.g.e., s.225.

⁸⁸ KARLUK, a.g.e, s.530.

⁸⁹ KARLUK, a.g.e, s.190.

Preferences)⁹⁰ muafiyetleri ve Lome Konvansiyonu (Lome Convention)⁹¹, nun tek bir tarife haline getirilmesidir.⁹²

2.4.4. Birlik Sanayi Politikası

AB' de sanayi stratejisinin esası, tüketici ihtiyaçlarına cevap verebilecek kalite ve miktarda üretim yapmak ve aynı zamanda fiyatların iç ve dış piyasalarda rekabet edebilecek seviyede olmasını sağlamaktır. Tarım sektörünün aksine, mevcut antlaşmalarda sanayi sektörü için ortak bir politika öngören hükümler getirilmemiştir. Sadece, "Rekabet Politikası" ve "Devlet Yardımlarının Denetimi" ile ilgili hükümler, ortak niteliktedir.⁹³ Komisyon, AB çıkarlarını bir bütün olarak ele alır ve sanayi politikalarını bu doğrultuda tespit ederken, üye ülkeler ulusal çıkarları doğrultusunda davranma eğilimlerini sürdürmektedirler.⁹⁴ Bu ise ortak politikaların tespiti ve uygulanmasında sorun yaratır. Örneğin, üye ülkelerin araştırma ve geliştirme (AR-GE) politikalarının birbirleriyle uyumlaştırılmadan uygulanması, yüksek teknoloji gerektiren sanayi dallarının gelişimini olumsuz yönde etkilemiştir.⁹⁵ 1967 yılında ise Komisyon' a bağlı olarak Sanayi Politikası Genel Müdürlüğü oluşturulmuştur.

1992' de imzalanan Maastricht Antlaşması' nın 130. maddesinde, Topluluk ve üye devletler, Topluluk sanayisinin rekabeti için gerekli şartların sağlanmasını gözetmekle görevlendirilmişlerdir. Bu amaçla açık ve rekabet pazarı sistemine uygun olarak izleyecekleri faaliyetler;

- Sanayinin yapısal değişikliklere uyumunun hızlandırılması, özellikle küçük ve orta boy büyüklükte işletmeler başta olmak üzere, bütün Topluluk işletmelerinin girişimde bulunabilmeleri ve kalkınmaları için uygun bir çevrenin desteklenmesi,
- İşletmelerarası işbirliği için uygun bir ortamın yaratılması,
- Teknolojik yenilik, araştırma ve kalkınma politikaları için sanayi potansiyelinin en iyi şekilde getirilmesinin teşvikini içermektedir.⁹⁶

⁹⁰ Genelleştirilmiş Tercihler Sistemi' de denilir. Avrupa Birliği' nin 1971 yılından itibaren Birleşmiş Milletler Ticaret Ve Kalkınma Konferansının (UNCTAD) çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere gümrük muafiyetleri, bazı maddelerde kontenjanlar tanınmasıdır.

⁹¹ 1964-1975 yıllarında Yaounde Konvansiyonları diye adlandırılan Lome Sözleşmeleri, ilk olarak 28 Şubat 1975' de AET (Dokuzlar) ile imzalanmış ve daha sonra da 1979, 1984 ve 1990 tarihlerinde yinelenmiştir. Bu sözleşme ile İngiliz Uluslar Topluluğu üyesi 46 Afrika, Karayip ve Pasifik ülkesi, AET ile ayrıcalıklı ticari ilişki kurmuşlardır.

⁹² Erol İYİBOZKURT, Türkiye-AB Gümrük Birliği, Ezgi Kitabevi, Bursa, 1996. s. 12.

⁹³ KARLUK, a.g.e., s.315.

⁹⁴ DEMİRCİ, BALKIR, a.g.e, s.109.

⁹⁵ KARLUK, a.g.e., s.315.

⁹⁶ KARLUK, a.g.e., s.315.

AB sanayi politikasının temelinde; “yüksek teknoloji gerektiren modern sanayi dallarının geliştirilmesi”, “bazı sanayi dallarının yeniden yapılanmasını ve “küçük ve orta ölçekli sanayi kuruluşlarının desteklenip geliştirilmeleri” hedefleri vardır.

EUREKA (European Research Coordination Agency) “Avrupa Teknolojik İşbirliği Anlaşması” 17 Temmuz 1985 tarihinde Paris’ de 17 OECD⁹⁷ üyesi ülke (12 AT üyesi ülke ve İsveç, Norveç, Finlandiya, Avusturya ile İsviçre) katılımı ile kurulmuştur. EUREKA’ nın amacı, “ileri teknoloji alanlarında şirketler ve araştırma kurumları arasında yakın işbirliğini sağlamaya yardımcı olmak, dünya pazarlarında Avrupa sanayisinin ve milli ekonomilerin üretkenliğini ve rekabet gücünü yükseltmek ve istihdamı arttırmaktır”.⁹⁸

2.4.5. Birlik Rekabet Politikası

Avrupa Topluluğu rekabet kuralları, üreticiler, satıcılar ve tüketiciler açısından Topluluk içi ticareti etkileyecek ve Ortak Pazar’ da rekabeti bozacak veya tehlikeye düşürecek uygulamaları, pazarda hakim durumun kötüye kullanılmasını ve Topluluk içi ticareti bozacak devlet yardımlarını yasaklamaktadır. Ortak Pazar içindeki ve ticari rekabeti düzenleyen kurallar üç ana bölümde toplanmıştır;

- AET’ de işletmelere uygulanacak rekabet kuralları,
- İşletmelere devlet yardımları konusundaki kurallar,
- Damping’ le ilgili kurallar.⁹⁹

Ortak Pazar’ ın rekabet politikasının esasları üç temel ilkeye dayanmaktadır. Bu ilkeler: Etkin rekabet ilkesi, Dürüst rekabet ilkesi ve Ortak Pazar’ın birliği ilkesi.¹⁰⁰

Roma Antlaşması’ nın 58. maddesi rekabet politikası dahilinde işletmelere uygulanacak kuralları belirler. Özellikle Roma Antlaşması’nın 85. maddesi Kartel Yasakları¹⁰¹ üzerinde durmuştur.

⁹⁷ 14 Aralık 1960’ da Paris’ te imzalanan bir konvansiyona dayanan ve 1961 yılı Eylül’ ünde oluşturulan ve kısaca OECD olarak anılan kuruluştur. OECD, 1947 yılında kurulmuş olan OEEC’ nin yerini almıştır. İlk üyeleri, içlerinde Türkiye’ nin de bulunduğu 18 Avrupa ülkesi ile ABD ve Kanada’ dır. Daha sonra örgüte Japonya, Finlandiya ve Avusturyaya katılmıştır. OECD, Batı blokunun ekonomik işbirliği örgütü olarak tanımlanabilir.

⁹⁸ KARLUK, a.g.e., s.316,317.

⁹⁹ YÜKSEL, a.g.e. s.155.

¹⁰⁰ KARLUK, a.g.e., s.289.

¹⁰¹ Kartel: Aynı üretim kolunda iki veya daha fazla işletmenin aralarındaki rekabeti önlemek ve pazarda bir tekel oluşturmak amacıyla, hukuki ve ekonomik bağımsızlıklarını koruyarak meydana getirdikleri birliktir. Kartele giren bir firma, ortak bir fiyat ve üretim politikasını kabul etmek zorundadır. Kartelleri; satış şartlarını kontrol eden, ortak bir fiyat politikasının belirlenmesine dayanan, firmalarca üretilecek mal miktarlarını kota şeklinde tespit eden ve müşterilerin firmalarca paylaşılmasını öngörenler, olarak dört gruba ayırabiliriz. Kartel yasakları da temelde bu dört türe göre belirlenirler.

Roma Antlaşması' nın 86. maddesine göre piyasa gücünün kötüye kullanımı dört durumda söz konusudur:

- Üretim, satış ve teknik yeniliklerin tüketiciler aleyhine engellenmesi,
- Alış ve satış fiyatlarıyla diğer satış şartlarında zorlanma olması,
- Aynı mal için farklı müşterilerden farklı şartlar istenerek rekabetin bozulması,
- Ticari anlaşmalara, konu dışında ek şartlar konularak diğer tarafa kabul ettirilmesi.¹⁰²

İşletmelere devlet yardımları konusundaki kurallar ile ilgili olarak, Roma Antlaşması sübvansiyonları¹⁰³ yasaklamıştır. Bizde de “Teşvik Tedbirleri” olarak nitelendirilen bu önceliklerin kaba çerçevesi şöyle çizilebilir.

- Geri ödenmesi gerekmeyen para yardımları,
- Ucuz krediler sağlanması,
- Devletin garanti vermesi,
- Resmi arttırma ve eksiltmelerin öncelikle verilmesi yoluyla aynı teşvikler.¹⁰⁴

Fakat sübvansiyonların istisnaları da mevcuttur. Topluluğun az gelişmiş bölgelerine yönelik yardımlar, sektörel ve bölgesel yardımlar, Konsey'in yapacağı yardımlar ile Topluluğun veya üye ülkelerden birinin ekonomisini düzeltmeye yönelik yardımlar, istisnaları oluştururlar. Ayrıca Topluluğun bu konu ile ilgili yasaklama kuralları, işletmelere değil, üye ülkelere yöneliktir ve üye ülkelerin sübvansiyon uygulamalarını önlemek asıl amaçtır.

Birliğin uyguladığı dumping¹⁰⁵ mevzuatı, GATT'ın Anti-Dumping kurallarına dayanır. Nitekim GATT Antlaşması'nın 6. maddesi, ikinci fıkrası, dumping uygulayan ülkelere karşı, dumpingden zarar gören ülkelerin anti-dumping vergi koymalarına imkan vermiştir.

¹⁰² KARLUK, a.g.e., s.293.

¹⁰³ Rekabeti bozan devlet teşvik ve yardımları.

¹⁰⁴ YÜKSEL, a.g.e. s.171.

¹⁰⁵ Bir malın dış piyasalarda, iç piyasaya göre daha düşük bir fiyattan satılmasıdır. Damping fiyatı, üretim maliyetinin altında bile olabilmektedir. Damping uygulaması beş ana nedene bağlı olarak ortaya çıkmaktadır:

- Bir malın yurt içinde sürüm imkanının kalmaması ve stok fazlasının oluşması,
- Bir malı dış ülkelerde tanıtmaya ve yeni pazar elde etme düşüncesi,
- Dış piyasalardaki rakipleri safdışı bırakma çabası,
- Sabit üretim giderlerini, yurtiçi satış gelirleriyle karşılayan tekellerin, üretim hacmini genişletip, malın dış piyasalarda marjinal maliyetin üstünde bir fiyattan satarak, ölçek ekonomilerinden yararlanma ve toplam karı arttırma çabası,
- Bir savaş durumunda zorunlu malların ithalatını gerçekleştirmek amacıyla, döviz geliri elde etmek düşüncesi.

2.5. Türkiye'nin AB İle Gümrük Birliği

Türkiye ile AB arasında Gümrük Birliğinin sağlanması sözkonusu olduğunda; Gümrük birliğinin iyi müzakere edilmediği ve Türk sanayisinin rekabet gücü olmaksızın, yeni pazarlara açılımının bağımlı ve iç pazarları yabancılara ve dış pazarlara da açılımının zor şartlarda gerçekleşeceği düşüncesi baskındı.

Konuyu tarihi gelişimi, Gümrük Birliğinin evreleri, Gümrük Birliğinin sağlanması ve getirdiği yükümlülükler bakımından ele alınmıştır.

2.5.1. Türkiye - Avrupa Birliği İlişkilerinin Tarihi Gelişimi

Türkiye, Cumhuriyetin kuruluşundan otuzaltı yıl, Roma Antlaşması'nın yürürlüğe girmesinden ise on dokuz ay sonra, batı dünyasının en önemli ekonomik kuruluşu olan AET'na Roma Antlaşması'nın 238. maddesi uyarınca "ortak üye" veya "aday üye" olmak için 31 Temmuz 1959'da Topluluklar Konseyi' ne başvurmuştur. Türkiye, 15 Mayıs 1959 tarihinde Topluluğa ortak üye olarak başvuran Yunanistan'ın ardından topluluğa başvuruda bulunan ikinci ülke olmuştur.

AET- Türkiye anlaşmasını dilimize "Ortaklık Anlaşması" olarak çevrilmesi yüzünden AET'na karşı Türkiye'nin durumunu "ortak üye" olarak nitelendirenler çoğunluktadır. Oysa Türkçe Hukuk Kurumu'nca hazırlanan (1943) "Türk Hukuk Lügatı" ile Türk Dil Kurumu'nun yayınladığı Türkçe Sözlük'deki karşılıkları bir araya getirildiğinde; bir bağın "üyelik" (veya azalık) olarak nitelendirilmesindeki temel özelliğin; o üyede de ilgili topluluk hakkında "karar verebilmek selahiyeti"nin bulunması olduğu görülecektir. Buna karşılık Türkiye'nin (Ankara Antlaşması'na göre) AET'nun Topluluk' la ilgili kararlarına katılma yetkisi yoktur. "Ortaklık Konseyi" çevresinde alınan kararlar, sadece Türkiye ile AET arasındaki ilişkilere değinmektedir. Bu bakımdan Türkiye'nin AET' na bağımlı "ortaklık" olarak adlandırmak yanlıştır. Ortaklık aslında, "şeriklik" ve "hissedarlık" anlamına gelen üyeliklerin karşılığı olan bir hukuk deyimidir.¹⁰⁶

AT ile ilk resmi temas, 28-30 Eylül 1959 tarihleri arasında yapılmıştır. Brüksel' de gerçekleşen temaslar "istişari" nitelikteydi. Türkiye ile Topluluk arasında imzalanan Ankara Antlaşması'na kadar geçen zaman içinde gerçekleştirilen görüşmeler, üç döneme ayrılır.

Aslında damping uygulaması ile kartelleşme arasında da yakın bir ilişki sözkonusudur. Karteller, iç piyasada belirli bir mal arzının, fiyatları düşürecek oranda artması halinde, üyelerine ihracat primi ödeyerek onları dampinge yöneltebilir. İç pazarlardaki yüksek kartel gelirleri de ihracat mallarında fiyat indirimine olanak sağlar.

¹⁰⁶ YÜKSEL, a.g.e. s.2.

Birinci Dönem Görüşmeler, 28 Eylül 1959 - 21 Ekim 1960 tarihleri arasında yapılmıştır.

İkinci Dönem Görüşmeler, 10 - 22 Nisan 1961 kapsamında sadece bir toplantı yapılabilmektedir. İkinci dönem görüşmeleri sırasında Türkiye, gümrük birliğine dayanan bir ortaklık anlaşması üzerinde dururken, Topluluk ekonomik işbirliğini ön plana çıkarmıştır.

Üçüncü Dönem Görüşmeler, 18 Haziran 1962 - 25 Haziran 1963 tarihleri arasında altı defa yapılmıştır. Bu dönemde Türkiye, Topluluğa, Roma Antlaşması' nın 238. maddesine göre bir gümrük birliğine dayanan üç dönemli ortaklık anlaşması yapılmasını, ayrıca 175 Milyon ECU' lük mali yardım verilmesini kabul ettirmiştir. Onuncu görüşmenin tamamlanmasından sonra Türkiye ile AET arasında gümrük birliğine dayanan bir Ortaklık Anlaşması imzalanmıştır.

2.5.2. Gümrük Birliği Sürecinin Dönemleri

Türkiye' yi, AET'na "ortak üye" yapan, taraflar arasında bir gümrük birliğine dayanan ve ileride tam üyeliği öngören ortaklık anlaşması, 25 Haziran 1963 tarihinde Brüksel' de parafe edilmiş ve 12 Eylül 1963' de Ankara' da imzalanmıştır. Anlaşma, 10 Şubat 1964 tarih ve 397 sayılı kanun ile onaylanmıştır. Tam ismi "Türkiye İle AET Arasında Bir Ortaklık Yaratan Anlaşma" olan anlaşmaya, Ankara' da imzalandığı için Ankara Anlaşması da denilmektedir. Anlaşma 1 Aralık 1964' de yürürlüğe konulmuştur.¹⁰⁷

Ankara Anlaşması' nın amacı, "İlkeler" başlıklı Kısım 1' de ki 2. maddesinin ilk fıkrasında; "Anlaşmanın amacı, Türkiye ekonomisinin hızlandırılmış kalkınmasını ve Türk halkının çalıştırılma seviyesinin ve yaşama şartlarının yükseltilmesini sağlama gereğini tümü ile göz önünde bulundurarak, Taraflar arasındaki ticari ve ekonomik ilişkileri aralıksız ve dengeli olarak güçlendirmeyi teşvik etmektir", diye belirtilmiştir. Aynı maddenin ikinci fıkrasında ise, "Yukarıdaki fıkra da belirtilen amaçların gerçekleştirilmesi için 3,4 ve 5' inci maddelerde gösterilen şartlara ve usullere göre bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde kurulması öngörülmüştür.

- Bir hazırlık dönemi
- Bir geçiş dönemi

¹⁰⁷ KARLUK, a.g.e., s.404.

- Bir son dönemi vardır.”¹⁰⁸

Yine Ankara Anlaşması’ nın, “Geçiş Döneminin Uygulamaya Konulması” başlıklı 2. Kısım’ ının, “Gümrük Birliği” başlıklı 1. Bölümündeki 10. Maddesinin ilk fıkrası,” Anlaşmanın 2. maddesinin ikinci fıkrasında öngörülen gümrük birliği, mal alışverişlerinin tümünü kavrar” belirterek ikinci fıkrasında ise, “Gümrük Birliği: Topluluk üyesi devletlerle Türkiye arasında, ithalatta olduğu gibi ihracatta da gümrük vergileri ve eş etkili resimlerin ve miktar kısıtlamalarının, milli üretime Anlaşmanın hedeflerine aykırı bir koruma sağlamayı gözeten eşit etkili başka her türlü tedbirin yasaklanmasını;

Türkiye’ nin üçüncü memleketlerle ilişkilerinde, Topluluğun Ortak Gümrük Tarifesinin kabulü ve Toplulukça dış ticaret konusunda uygulanan sair mevzuata yaklaşmayı kapsar”¹⁰⁹.

Ankara Anlaşması’ nın 26. maddesi uyarınca da, ”Anlaşmanın hükümleri, Avrupa Kömür Ve Çelik Topluluğu’ nun yetki alanına giren maddelere uygulanamaz”, olduğu belirtilmiştir.

2.5.3. Hazırlık Dönemi

Ankara Anlaşması’nın 1 Aralık 1964 tarihinde yürürlüğe girmesiyle başlayan ve 1 Ocak 1973 tarihine kadar devam eden bu dönemde, Türk ekonomisinin Topluluk ekonomisine uyumunu, aralarındaki farkları azaltmak için Türkiye’ ye karşılıksız (tek taraflı) ödümler tanınmıştır. Bu ödümlerin en önemlisi de tek taraflı “tarife kotaları”nın Türkiye’ ye tanınmasıdır. Beş yıllık bir süre için öngörülen Hazırlık Dönemi, dokuz yıla uzamıştır.

Hazırlık dönemi boyunca ithalat, ihracattan hızlı gelişmiş ve Türkiye’nin toplam ithalatında AET’nun payı artmıştır. İthalatın, ihracattan daha hızlı artması (1963’de yüzde29, 1972’de yüzde42) ve Türkiye pazarında AET’nun payının genişlemesi, bu dönemde Türkiye’nin bu dönemde Topluluğa iyi bir pazar olduğunu gösterir.¹¹⁰ Yine bu dönemde projelere bağlı olarak kullanılmak üzere Türkiye’ ye, beş yılda, yıllık 35 milyon ECU tutarında toplam 175 milyon ECU kredi verilmiştir.

¹⁰⁸ Tefik SARAÇOĞLU, Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklığı (Anlaşmalar), İstanbul, 1992, s.338.

¹⁰⁹ SARAÇOĞLU, a.g.e. s.340.

¹¹⁰ KARLUK, a.g.e., s.411.

2.5.4. Geçiş Dönemi

Katma protokol, geçiş döneminin koşulları ayrıntılı olarak saptanmış bulunmaktadır. Katma protokole göre, geçiş dönemi içinde bir gümrük birliği oluşturmak üzere Türkiye ile Topluluk arasında gümrük resimleri ve eş etkili vergilerin kaldırılması, Türkiye'nin üçüncü ülkelerden yapacağı ithalata uygulayacağı gümrük resimlerini OGT'ye uydurması ve bu arada miktar kısıtlamalarını da kaldırılması gerekmektedir.

Bir ürünün gümrük birliği içinde serbest dolaşıma tabi olabilmesi için o ürünün üçüncü ülke çıkışlı, ithalat formaliteleri tamamlanmış (gümrük resim ve yükümlülükleri ödenmiş ve bunlar iade edilmemiş) olması gerekmektedir. Üçüncü ülkelerden gümrüksüz veya özel gümrük rejimi çerçevesinde getirilmiş mallar, serbest dolaşım hakkına sahip olamazlar. Katma protokolün 3. maddesi uyarınca, üçüncü ülkelerden ithali gerçekleştirilmiş malların gümrük birliği içinde serbest dolaşımı AET'nun OGT ile vergilendirilmeleri gereklidir.

Ankara Anlaşması'nın 4. maddesi, "1. Geçiş döneminde Âkit taraflar, karşılıklı ve dengeli yükümler esası üzerinden:

— Türkiye ile Topluluk arasında bir gümrük birliğinin gittikçe gelişen şekilde yerleşmesini,

— Ortaklığın iyi işlemlerini sağlamak için Türkiye'nin ekonomik politikalarının Topluluğunkilere yaklaştırılmasını, bunun için de gerekli ortak eylemlerin geliştirilmesini sağlarlar.

2. Bu dönemin süresi, birlikte öngörülebilecek istisnalar saklı kalmak üzere, on iki yılı geçemez. Bu istisnalar, gümrük birliğinin makul bir süre içinde kurulup tamamlanmasına engel olamaz." şeklindedir.¹¹¹

Katma Protokol'ün ticari hükümlerini yürürlüğe koyan Geçici Anlaşma'nın 31 Aralık 1972 tarihinde uygulamadan kalkması ile Katma Protokol, 1 Ocak 1973'den itibaren yürürlüğe girmiştir. Böylece, Türkiye ile AET arasındaki Geçiş Dönemine girilmiştir. Bu dönemde Hazırlık Dönemindeki uygulamanın aksine taraflar karşılıklı (çift taraflı) ödümler vererek, gümrük birliğini gerçekleştirmeyi hedeflemişlerdir.

¹¹¹ SARAÇOĞLU, a.g.e. s.339.

2.5.5. Gümrük Vergileri İle Eş Etkili Vergi Ve Resimlerin Kaldırılması

Katma protokol, tarafların dış ticarete gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimler koymaktan, Protokol' ün yürürlüğe girişinde uyguladıkları gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri arttırmaktan kaçınmalarını (Standstill Kuralı) öngörmüştür. İndirimlerin yapılacağı temel vergiler Katma protokol' ün imza tarihi olan 23 Kasım 1970' de geçerli olan vergi oranlarıdır.¹¹²

2.5.6. Katma Protokolün Topluluğa Getirdiği Yükümlülükler

Topluluk, Türkiye çıkışlı sanayi mallarına uyguladığı bütün gümrük vergilerini, Protokol' ün ticari hükümlerinin yürürlüğe girdiği 1 Eylül 1971' de, dört istisna dışında sıfırlamıştır. Bu istisnalar (petrol ürünleri, perakende satışa arz edilemeyen pamuk ipliği, diğer işlenmiş pamuklu dokumalar ve yün veya ince hayvan kılından yapılan makine dokuma halıları) ile ilgili kotalar 1 Ocak 1985' de tamamen ortadan kaldırılmıştır.¹¹³

2.5.7. Katma Protokolün Türkiye'ye Getirdiği Yükümlülükler

Türkiye, ilke olarak Topluluk çıkışlı sanayi ürünleri ithalatına (AKÇT ve EURATOM ürünleri dışında) uyguladığı gümrük vergileri ile eş etkili vergi ve resimleri 12 yılda sıfırlayacaktır. Mevcut sanayi dallarından rekabet gücü az olanlar ile bebek sanayilerin güçlenmesine imkan tanımak amacıyla Katma Protokol' ün 3 No. lu ekinde belirlenen makine mühendisliği malları, tarım ve elektrik marinaları, taşıt araçları gibi maddelerin gümrük vergileri 22 yılda kaldırılacaktır.

Türkiye 25 Aralık 1976 tarihinde aldığı tek taraflı kararlar, Katma Protokol' ün 60. maddesi'nin birinci fıkrası, "Türk ekonomisi'nin bir faaliyet sektörünü veya dış mali istikrarını tehlikeye düşürecek ciddi bozukluklar ortaya çıkar veya Türkiye'nin bir bölgesinin ekonomik durumunun bozulması şeklinde güçlükler belirirse, Türkiye gerekli koruma tedbirlerini alabilir. Bu tedbirler ve bunların uygulama usulleri Ortaklık Konseyine geciktirmeksizin bildirilir" dayanarak bütün yükümlülüklerini dondurmıştır. Bu dondurma süreci 24 Ocak 1980 kararları ile izlenmeye başlanılan Türk ekonomisinin dışa açılımı politikası ile sona ermiştir. 7 Kasım 1988 ve 20-21 Aralık 1988 tarihleri arasında

¹¹² KARLUK, a.g.e., s.412.

¹¹³ KARLUK, a.g.e., s.412.

gerçekleştirilen Komite toplantıları sonucunda, Türkiye 1995 yılına kadar sanayi ürünlerinde gümrük vergilerini sıfırlayarak, gümrük indirim takvimini tamamlamayı amaçlamıştır.

2.5.8. Türkiye'nin OGT'ne Uyumu

Türkiye'nin Katma Protokol'ün "OGT'nin Türkiye tarafından kabulü" başlığı altındaki 17. ve 18. maddeleri gereğince, OGT'ne uyumu sağlanacaktır. OGT'ye 12 yılda gerçekleştirilecek uyuma dahil mallarda, "Türkiye'nin üçüncü ülkelere karşı fiilen uyguladığı gümrük vergileri" baz alınacağına, Katma Protokol'ün 17. maddesi'nin en başında işaret edilmiştir. Ayrıca, Katma Protokol ile OGT'ne uyumu 22 yılda gerçekleştirilecek mallarda ilk indirim 1983 yılında başlayıp, 1995 yılına kadar tamamlanacaktır.

Türkiye, 25 Aralık 1976 tarihinde, gümrük indirimlerinde olduğu gibi OGT'ne uyum konusundaki yükümlülüklerini de ertelemiştir. 1987 yılına kadar 12 yıl devam eden bu erteleme, Bakanlar Kurulu'nun 17 Aralık 1987 tarih ve 87/12421 sayılı kararı ile ortadan kaldırılmıştır.

OGT'ne uyumu büyük ölçüde kolaylaştıracak olan ve Topluluğun halen uygulamakta olduğu sisteme paralellik arz eden 10 Kasım 1988 tarih ve 3502 sayılı yasa ile yeni Gümrük Giriş Tarife Cetveli, 1 Ocak 1989 tarihinde yürürlüğe konulmuştur. Türkiye, Harmonize Mal Tanıtımı Ve Kodlama Sistemi Hakkındaki Uluslararası Sözleşmeye, 1 Ocak 1989 tarihinde katılmıştır.¹¹⁴

Türkiye, 1988' de gümrük birliğini gerçekleştirmek üzere indirimlere hız kazandırmış ve OGT' ne uyum için büyük çaba sarf etmiştir. Fakat bütün bu uygulamalar, yeterli olmamıştır. Çünkü GATT'ın 24. maddesi ile belirlenen gümrük birliği, taraflar arasında üçüncü ülkelere karşı aynı gümrük vergileri yanında "ortak ticaret kurallarının" da uygulanmasını öngörmektedir. Bu ise Türkiye'nin gümrük indirimleri ve OGT'ne uyumu yanında, topluluğun Ortak Ticaret Politikası kapsamında imzaladığı ve tarife tavizleri içeren anlaşmalar¹¹⁵ ile Toplulukça Genelleştirilmiş Tercihler sistemi çerçevesinde gelişmekte olan ülkelere verilmiş olduğu tek taraflı tavizlere de uyumu demektir.¹¹⁶

¹¹⁴ KARLUK, a.g.e., s.404.

¹¹⁵ Akdeniz, Lome Anlaşmaları ve EFTA ülkeleri ile yapılmış Serbest Mübadele Anlaşmaları

¹¹⁶ KARLUK, a.g.e., s.436

2.5.9. Kotaların Kaldırılması

Türkiye ile topluluk arasında tam bir gümrük birliğinin kurulabilmesi için, gümrük vergileri gibi miktar kısıtlamalarının da kaldırılması gerekmektedir. Kotalar, ithalatı miktar ya da değer olarak sınırlandıran önlemlerdir. Kotaların yerli üretime sağladığı koruma gümrük tarifelerine göre daha kesindir, çünkü tarifelerin sağlayacağı koruyucu etki ithal malları talebinin fiyat esnekliğine bağlı iken, kotalar ise belirlenen sınırın üstünde ithalata izin vermez.

Katma Protokol'ün "Akit Taraflar Arasında Miktar Kısıtlamalarının Kaldırılması" başlıklı 2. Bölümünün ilk maddesi olan 21. maddenin ilk fıkrası, taraflar arasında ithal miktar kısıtlamaları ile eş etkili tüm tedbirleri yasaklamış ve mevcut kotaların dışında yeni kota konulmamasını hususuna değinmiştir.¹¹⁷ Fakat yine de Türkiye'ye, Katma Protokol'ün 60. maddesi'nin birinci fıkrası'na uygun olarak koruyucu nitelikte yeni kota koyma hakkı tanınmıştır.

Topluluk, Geçiş Döneminin fiilen başladığı 1 Eylül 1971 tarihinden itibaren tüm Türk sanayi mallarına yönelik olan kotaları kaldırmıştır. Türkiye ise Topluluktan yaptığı ithalata uyguladığı kotaların kaldırılmasında, "Libere Mallar" ve "Libere Olmayan Mallar" olarak ikili bir ayırma göre liberalizasyon takvimi belirlemiştir.¹¹⁸

Türkiye 1973'den yükümlülüklerini ertelediği 1976 yılına kadar geçen süre zarfında, ithalatını yüzde40 oranında libere etmiştir. Bu arada Türkiye, Katma Protokol hükümlerine göre Topluluğa yönelik kota yükümlülüklerini kısmen yerine getirirken Topluluk, Türk sanayi ürünleri ihracatına yönelik kota koymama taahhüdüne sadık kalmamıştır. Özellikle tekstil alanında Toplulukla Türkiye arasında "kota savaşı" olmuştur.

Türkiye, daha sonraki yıllarda Protokol hükümlerine tamamen aykırı bir şekilde Topluluk ile "gönüllü ihracat kısıtlaması" anlaşmaları imzalayarak yürürlüğe koymuştur. İlk kısıtlama anlaşması 30 Temmuz 1982 tarihinde imzalanıp 21 Ağustos 1982'de yürürlüğe giren Pamuk İpliği Anlaşmasıdır. Topluluk, ülke bazında tek taraflı kararlar ile Türk ihraç ürünlerine miktar kısıtlaması getirmiştir. Bu uygulamalar, Topluluğun Katma Protokol ile üstlenmiş olduğu yüklenimlere aykırıdır.¹¹⁹

¹¹⁷ SARAÇOĞLU, a.g.e. s.371.

¹¹⁸ KARLUK, a.g.e., s.418.

¹¹⁹ KARLUK, a.g.e., s.432.

Geçiş Dönemi içinde Türkiye, 14 Nisan 1987 tarihinde Ankara Anlaşması'ndan bağımsız olarak Topluluğa "Tam Üyelik" başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'nin bu başvurusuna karşılık, Komisyon' un olumsuz görüşü 5 Şubat 1990 tarihinde Konsey tarafından da onaylanmış böylece Türkiye'nin Tam Üyelik konusunun görüşülebilmesinin 1992 tarihinden evvel yapılamayacağı Toplulukça açıklanmıştır.

2.5.10. Son Dönem

Türkiye ile AB arasında 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleştirilen Gümrük Birliği neticesinde 22 yıllık "Geçiş Dönemi" sona ermiş ve Ankara Anlaşması'nın 2. Maddesi, ikinci fıkrasındaki "Son Dönem" e girilmiştir.

2.6. Gümrük Birliğinin Gerçekleşmesi ve Kapsamı

Türkiye AB Gümrük Birliği, 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı çerçevesinde 1 Ocak 1996 tarihinde gerçekleşmiştir. Ayrıca Avrupa Parlamentosu Genel Kurulu'nda, 1996 yılından itibaren beş yıllık bir süre için Topluluğun bütçe kaynaklarından 375 milyon ECU tutarında bir mali yardımı öngören rapor da benimsenmiştir. Böylece Türkiye AB ile sanayi ürünlerinde Gümrük Birliği'ni gerçekleştirmiştir.

1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla AB' den sanayi ürünü ithalatında gümrük vergileri sıfırlanırken, üçüncü ülkeler için uygulanan vergiler, AB'nin belirlediği Ortak Gümrük Tarifesi seviyesine çekilmiştir. Ayrıca Gümrük Birliği'nin gerçekleşmesi Topluluğun, Türkiye'nin tekstil ve konfeksiyon ürünlerine kota uygulamasına son vermiştir. Kotaların kaldırılması ile AB' ne yönelik tekstil ve konfeksiyon ihracatının 2000 yılında 10 milyar dolar olması beklenmektedir.¹²⁰

Gümrük Birliği Türkiye'ye, AB'nin uyguladığı ortak ticaret ve rekabet politikalarına uyma zorunluluğu getirmiştir. Gümrük Birliği, temelde sanayi ürünlerinde gerçekleşmekle beraber, Türkiye'nin üçüncü ülkeler orijinli sanayi ürünleri ithalatında AB'nin OGT oranları üzerinde gümrük vergisi uyguladığı ve hassas ürünler olarak nitelendirilen bazı sanayi ürünlerinde OGT' ne uyum, aşamalı olarak 1 Ocak 2001 tarihinde gerçekleşecektir. Türkiye'nin üçüncü ülkeler orijinli mallara AB' nin OGT oranları üzerinde vergi uygulayabilmesine, Katma Protokol' ün 19 maddesinin ikinci fıkrası olanak sağlamaktadır.

¹²⁰ KARLUK, a.g.e., s.541.

Türkiye ile AB arasında gerçekleştirilen Gümrük Birliği kapsamına¹²¹; tamamen Türkiye’de ve AB’de elde edilmiş ürünler, AB ve Türkiye’de üçüncü ülkeler orijinli olup serbest dolaşıma tabi olan ürünler, üçüncü ülkeler orijinli olup serbest dolaşıma tabi olan ürünlerin kullanılmasıyla elde edilen ürünler ile gerekli ithal işlemleri tamamlanmış ve eş etkili vergileri tahsil edilmiş serbest dolaşımda olmayan üçüncü ülkeler orijinli ürünler kullanılarak elde edilen ürünler, girmektedir.¹²²

2.7. AB Ortak Ticaret Politikası Kapsamında Türkiye

Gümrük Birliği’nin tam anlamıyla işleyebilmesi ve serbest dolaşımın gerçekleşmesi için, Türkiye’nin AB’nin Ortak Ticaret Politikası’na uyumu gerekmektedir. Türkiye’nin bu amaçla AB ile aşağıda belirtilen araçları uygulayarak AB’nin Ortak Ticaret Politikası’na uyumu gerekmektedir:

- OGT uygulaması,
- İthalatta ortak kurallar,
- Dampingli ithalata karşı koruma,
- Sübvansiyonlu ithalata karşı koruma,
- Miktar kısıtlamalarının yönetimi,
- Haksız ticari uygulamalara karşı Topluluk haklarının korunması,
- İthalatta uygulanan; Ticari markaların korunması ve taklit ürünlerin serbest dolaşıma girmesinin önlenmesi, Çeşitli standart ve teknik şartlara ilişkin düzenlemeler ile Tekstil ve konfeksiyon ürünleri ithalatında özel düzenlemeler,
- ihracatta ortak kurallar,
- Resmi destekli ihracat kredileri.¹²³

Türkiye, Türkiye AB Gümrük Birliği’nin uygulama esasını belirleyen 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı’nın 12. maddesi ile belirtilen, ilgili mevzuatların¹²⁴ uyumuna yönelik değişikliklerin büyük kısmını tamamlamıştır.

¹²¹ Türkiye’deki Serbest Bölgeler’den gerçekleştirilen ithalat ve ihracatta, Serbest Bölgeler’e üçüncü ülke statüsü uygulanmaktadır.

¹²² KARLUK, a.g.e., s.535.

¹²³ KARLUK, a.g.e., s.535,536.

¹²⁴ İthalatta ortak kurallarla ilgili mevzuat, Bazı üçüncü ülkeler orijinli ithalatta ortak kurallarla ilgili mevzuat, Miktar kısıtlamalarının idaresi ve dağıtımındaki kurallarla ilgili mevzuat, Dampingli ve sübvansiyonlu ithalata karşı korunmayla ilgili mevzuat, Yeni ticaret politikası aracı ile ilgili mevzuat, İhracatta ortak kurallarla ilgili mevzuat, Resmi destekli ihracat kredileriyle ilgili mevzuat, Tekstil ve konfeksiyon için dışarıda işleme rejimine ilişkin mevzuat, Tekstil ve konfeksiyon ithalatında ortak kurallara ilişkin mevzuat, Otonom düzenlemelerle gerçekleştirilen tekstil ürünleri ithalatına ilişkin mevzuat.

2.8. AB Ortak Rekabet Politikası Ve Türkiye

Türkiye'nin Topluluk rekabet mevzuatına uyumu yönünde atılan ilk adım 13 Aralık 1994 tarihinde yayımlanan "Rekabetin Korunması Kanunu" ile gerçekleşmiştir. Bunun yanında Türkiye, Gümrük Birliğinin yürürlüğe girdiği 1 Ocak 1996 tarihinden itibaren bir yıl içinde, Toplulukta yürürlükte bulunan tüm blok muafiyet yönetmelikleri ve AT içtihat Hukukunda yer alan prensiplerin uygulamasına geçecektir.¹²⁵

AB'nin Ortak Rekabet Politikası, rekabeti önlemeye, sınırlamaya veya bozmaya yönelik işletmeler arası anlaşmaların ve tekellerin oluşumunun ve piyasaya hakim olmalarının önlenmesini ve devletin sübvansiyon uygulamalarının kısıtlanması veya yasaklanmasını gerektirmektedir. Bu çerçevede Türkiye, teşebbüsler arasında rekabeti bozucu veya kısıtlayıcı anlaşmaların ve hakim durumun kötüye kullanılmasının önlenmesini sağlayacak mevzuatın geliştirilmesini, fikri, sınai ve ticari mülkiyetin korunmasına ilişkin yasaların çıkarılmasını ve bu alanda bazı uluslararası sözleşmelere taraf olunmasını ve son olarak da belli kuruluşları ve ürünleri teşvik etmek suretiyle rekabeti bozan veya bozma tehdidi oluşturan her türlü devlet yardımının kaldırılmasını kabul etmiş ve bu konudaki mevzuatlardan ilk ikisini tamamen, üçüncüsünün de önemli bir kısmını yasalaştırmıştır.¹²⁶

¹²⁵ KARLUK, a.g.e., s.547.

¹²⁶ KARLUK, a.g.e., s. 536,537.

III. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİ SÜRECİNDE (1963–1997) TÜRKİYE EKONOMİSİNİN DIŞ TİCARETİ VE KALKINMASI

3. Türkiye'nin Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997)¹²⁷ Dış Ticaret Rejimi

Türkiye’ de dış ticaret rejimi¹²⁸ denilince ihracat ve ithalat rejimi anlaşılır. Gümrük kanununa göre ihracat rejimine çıkış rejimi denilir. Türkiye’ de ihracat ve ithalat rejimlerinin esasları, her yıl Bakanlar Kurulu Kararları ile yeniden belirlenir. Bu kararlarda hükümetlerin izleyecekleri dış ticaret politikasının¹²⁹ esasları açık bir şekilde görülür. Başbakanlık Dış Ticaret Müsteşarlığı tarafından çıkarılan yönetmelik, tebliğ ve sirküler ile de dış ticaret rejiminin uygulanmasına yönelik düzenlemeler yapılır.

3.1. İhracat Rejimi

Türkiye’ de ihracat rejimi¹³⁰, ihracatı arttırmak, ihracat mallarının kalitesini yükseltmek, fiyatları kontrol altına almak, hangi malların hangi ülkelere ihraç edileceğini belirlemek, üretimin dahili ihtiyaca cevap verip vermediğini araştırmak amacıyla ilk olarak 11 Kasım 1937 tarihinde Bakanlar Kurulu tarafından tespit edilmiştir.

23 Ağustos 1958 gün ve 4/10707 sayılı Bakanlar Kurulu Kararı ile yürürlüğe giren ihracat rejiminde ilk defa her ne şekil ve ad altında olursa olsun “özel takas ve bağlı muamele

¹²⁷ Gümrük birliği sürecinin (1963–1997) başlangıcı olarak 12 Eylül 1963 tarihinde imzalanan Ankara Anlaşması’nı aldığımızda, 1963 yılının aynı zamanda Türkiye’ de beş yıllık kalkınma planlarının uygulanılmaya başlanıldığı tarih olduğunu da görürüz.

¹²⁸ Dış ticaret rejimi: ülkenin döviz rezervleri, yerli sanayi ile üretici ve tüketicilerin korunması, sanayiinin ihtiyaçları ve ekonomideki arz ve talep dengesini göz önüne alarak kota, tahsis, lisans, gümrük vergileri, fon prim gibi engelleyici veya teşvik edici araçları kullanıp ülkenin ihracat ve ithalatının hacmine ve yapısına yön vermeye çalışır. Kısaca dış ticaret rejimi, yabancı ülkelerle olan ticari ilişkilerde uyulması öngörülen yöntem ve kurallardan oluşur. Dış ticaret rejimleri, hükümetlerin izleyecekleri dış ticaret politikasının özünü oluştururlar.

¹²⁹ Dış ticaret politikası; dış ticareti, belirlenen hedefler doğrultusunda yeniden düzenlemek amacıyla alınan ekonomik önlemlerin bütününe dış ticaret politikası adı verilir. En genel anlamda bir ülkenin dış ticaret politikası koruyucu ya da serbest olmak üzere ikiye ayrılır. Dış ticaret politikasının yürütülmesinde kullanılan araçlar ise; ithalatı kısıtlayıcı özellikteki tarifeler, kotalar, ithal yasakları, döviz tahditleri ve tarife benzeri faktörler ile çeşitli ihracatı teşvik önlemleridir.

¹³⁰ İhracatın hangi ülkelere göre gerçekleştirileceğini ortaya koyan resmi düzenlemelerdir.

yapılamayacağı”¹³¹ belirtilmiştir. Yine aynı kararda Kanun ve Kararnameler ile ihracı yasaklanan mallar dışında ihracatın serbest olduğu ifadesine ilk defa yer verilmiştir.

İhracat rejim kararlarını geniş olarak açıklayan ilk ihracat yönetmeliği ise, 5 Eylül 1958 tarihli Resmi Gazete’de yayınlanmıştır.

İthalat ve ihracat rejiminin birlikte yayınlanmasına, 2 Temmuz 1966 tarih ve 12338 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanan 6/6651 sayılı Karar ile son verilmiştir. Böylece dış ticaret rejimi adı altında ilan edilen kararlar ihracat ve ithalat rejimi adı altında ayrı ayrı yayınlanmaya başlanmıştır.

Konsinyasyon (Consignation)¹³² ve müşterek hesap yoluyla ihracatta Maliye Bakanlığı’nın görüşünün alınması zorunluluğu, 1966 – 1967 ihracat rejiminde yapılan düzenlemeler neticesinde ortadan kaldırılmıştır. Ayrıca söz konusu olan ihracat şekilleri de tescile bağlanmıştır.

1974 yılında sanayi ürünlerinin ihracatı işlemlerine yönelik, Sanayi Ürünleri Komitesi kurulmuştur. Yurt dışındaki Serbest Bölge veya Gümrüksüz Antrepolardan yabancı ülkelerde tesis edilen ticari şube, temsilcilik ve acenteler aracılığı ile gerçekleştirilecek ihracat ile ilgili ilk düzenlemeler de 1975 yılı İhracat Rejiminde gerçekleştirilmiştir.

1960 – 1979 döneminde, ihracat rejiminde gerçekleştirilen önemli değişikliklerin ana başlıkları yukarıdaki şekildedir.

24 Ocak 1980 istikrar programıyla ihracat, ithalat ve kambiyo rejiminde köklü değişiklikler yapılmıştır. Bu değişikliklerle birlikte ithal ikamesi politikası terkedilmiş, bunun yerine ihracata dönük sanayileşme stratejisi benimsenmiştir. Böylece ekonominin aşamalı olarak dışa açılması hedeflenmiştir. 24 Ocak Kararlarının ardından, ihracattaki devlet denetimi büyük ölçüde azaltılmıştır.

Gerçekte, dış ticaretin serbestleşmesi denilince ithalatın serbestleşmesi anlaşılmaktadır. Zira Türkiye’de ihracat ilke olarak hep serbest olmuştur. Ancak uygulamada ihracat da hep tescil ve lisans uygulamaları ile baskı ve kontrol altında tutulmuştur. İhracat üzerinden gümrük vergisi ve bazı dolaylı vergiler alınmıştır. Ayrıca 1980 yılına değin uygulanan, aşırı değerlenmiş kur politikasının takip edilmiş olması ve ihracattan kazanılan

¹³¹ Bu hüküm, 29 Aralık 1983 tarihli 83/7540 sayılı İhracat Rejimi Kararına değin sürmüştür.

¹³² İleri bir tarihte satılmak üzere; dış alıcılara, komisyonculara ya da dış ülkelerdeki şube ve temsilciliklere emaneten mal gönderilmesi işlemidir. Satılmak üzere gönderilen malları teslim alan sözkonusu kişi ya da kuruluşlar; malı rayiç değerinden satar, komisyon vb. giderleri satış gelirlerinden düşer ve kalan tutarı yetkili banka aracılığıyla döviz cinsinden ihracatçıya yollarlar.

döviz gelirlerinin resmi kurdan T.C.M.B'na devredilmesi zorunluluğu gibi uygulamalar, ihracat gelirlerimiz üzerinde olumsuz etkilere neden olmuştur.¹³³

24 Ocak kararlarını izleyen yıllarda ihracata yönelik geniş bir teşvik sistemi uygulamaya konuldu. Söz konusu teşvik sistemi ile;

- İhraç edilen malların içerdiği hammadde ve yarımamul mallarla ambalaj malzemesi gümrük vergisi ve benzeri yükümlülüklerden arındırılması uygulamasına geçilmiş,
- İhracatta dolaylı vergilerin iadesi sistemi uygulamasına devam edilmiş,
- İhraç edilen malın değerini belirli bir oranda vergi matrahından indirilmesi uygulamasına gidilerek, kurumlar vergisinin yükünün azaltılması uygulamasına geçilmiş,
- İhracat kredilerinde düşük faiz hadleri uygulamasına geçilmiş,
- Türk Lirası sadece nominal değil, aynı zamanda reel olarak devalüasyon edilerek, ihracat teşvik edilmiştir.

1984 yılında ise ilk defa, sınır ticareti ile re-export¹³⁴ ve ihracı sınırlı olan malların ihracatının bir listeye bağlanmasına yönelik, uygulamalara ilişkin düzenlemeler getirilmiştir.

6 Ocak 1996 tarih ve 22515 sayılı Resmi Gazete' de yayımlanan 95/7623 sayılı İhracat Rejimi kararı ile getirilen başlıca yenilikler ise şöyle özetlenebilir:

—Türkiye tarafından ihracatta uygulanacak kota ve tarife kontenjanlarının dağıtım usul ve esaslarını belirlemek yetkisi Dış Ticaret Müsteşarlığı (İhracat Genel Müdürlüğü)' ne verilmiştir,

—İhracatçı belgesi 15 Ocak 1996 tarihi itibariyle kaldırılmıştır. İhracatta bulunabilmek için sadece İhracatçı Birliğine üyelik yeterli olmuştur,

— “Özellik Arz Etmeyen İhracat”, “Kayda (Tescile) Bağlı İhracat” ve “Özelliği Olan İhracat” olmak üzere, üç türlü ihracat şekli benimsenmiştir,

—Firmaların Dış Ticaret Sermaye Şirketi statüsüne dahil olmaları; 12 aylık süre zarfında, aynı mal grubundan, 50 milyon dolarlık ihracat yapmış olmaları halinde, herhangi bir tarihte Dış Ticaret Müsteşarlığına müracaat ile gerçekleşecektir. Daha önceki uygulamada olan dönem başını bekleme zorunluluğu ortadan kaldırılmıştır,

—Yeni ihracat rejimi esnaf ve sanatkârların başka deyişle KOBİ' lerin kısaca küçük sanayicinin ve vergi numarası olan herkesin ihracat yapabilmesine olanak tanımaktadır¹³⁵.

¹³³ ŞAHİN, a.g.e.. s.322.

¹³⁴ Re-export; ithal mallarının önemli bir fiziki değişikliğe uğratılmaksızın dış ülkelere satılmasıdır. Re-export işlemi genellikle bir malın fiyatının düşük olduğu ülkeden ithal edilip, fiyatın yüksek olduğu ülkeye ihraç edilmesi

Daha önceki uygulamada ihracat yapabilmek için sanayi siciline kayıtlı olunması şartı aranmaktaydı,

—8 Temmuz 1995 tarihli Resmi Gazete’ de yayımlanan 95/6997 sayılı İhracatı Teşvik Kararı ile bu tarihten sonraki müracaatlara istinaden düzenlenecek İhracatı Teşvik Belgeleri için ihracattan sonra döviz tahsisi uygulaması kaldırılmıştır,

—İhracatta enerji teşviği uygulamasına, AB ve GATT kurallarına aykırı olduğundan son verilmiştir,

—Uluslararası gözetim şirketleri, yurt dışı müteahhitlik hizmetleri ve ticari kiralama yoluyla ihracat yapanlar ile uluslararası fuar ve sergi organizatörü firmalar da ihracatçı firma statüsüne alınmışlardır,

—1 Haziran 1995 tarihinde Dış Ticaret Müsteşarlığınca yayınlanan yönetmelik, AB ve GATT normlarına uygun, KOBİ ve Sektörel Dış Ticaret Şirketlerine yönelik devlet yardımlarına ilişkin düzenlemeler getirmiştir. Bu yardımlar kısaca, Pazar Araştırması, AR-GE, Çevre, Yurtdışı Fuar, Yurtdışında Ofis-Mağaza Açılması ve Yurtiçinde Uluslararası Fuar Ve Sergilere Katılma ile ilgilidirler.

3.2. Türkiye İhracatının Gelişimi

Cumhuriyetin ilk yıllarından günümüze kadar Türkiye, dış ticarete önemli değişiklikler kaydetmiştir. 1923-1980 yılları arasında tarıma dayalı ihracat gerçekleştirilmeye çalışılırken, sanayi ürünlerine dayalı ithalat yüksek rakamlara ulaşmıştır. 1960 planlı dönem sonrasında ihraç ürünlerinin içeriği tarım ürünlerinden sanayi ürünlerine doğru kaymaya başlamışsa da ihracatımızın yapısındaki en büyük değişim 1980 sonrası, İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi ve bu kapsamda alınan bir dizi ekonomik kararlar akabinde yaşanmıştır. Aşağıda Türkiye’ nin İhracat yapısının önemli dönemleri, başlıklar halinde ve her dönemin özellikleri özet biçimde sunulmuştur.

biçimini almaktadır. Bunun gerçekleşebilmesi ithalat vergileri ve taşıma giderlerinin iki ülke arasındaki fiyat farkını ortadan kaldırmamasına bağlıdır.

¹³⁵ 1994 ve 1995 yıllarında KOBİ’ lerin örgütlenmelerine ilişkin mevzuatta yapılan iyileştirmelerle, aynı üretim dalında faaliyet gösteren KOBİ’ lerin sektörel bazda dışa açılmaları amaçlanmıştır. KOBİ’ lerin Sektörel Dış Ticaret Şirketleri biçiminde örgütlenmesi amacıyla, 6 Ocak 1996 tarihinde yayımlanan 96/5 sayılı Tebliğ ile yörelerinde yeterli sayıda firmanın bulunmaması halinde 10 firma koşulu 5 firmaya, 5 milyon dolar ihracat şartı da 2.5 milyon dolar’ a indirilmiştir. Ayrıca 1996 yılı KOBİ yılı olarak ilan edilmiş ve KOBİ’ lerin dış ticarete yönlendirilmesi amaçlanmıştır.

3.2.1- 1923-1930 Dönemi

- Yeni Türkiye Cumhuriyetin ilk yıllarına bakıldığında, sınai ve ticari altyapı bakımından Osmanlı'dan pek de parlak olmayan bir miras devraldığı görülmektedir. Osmanlı İmparatorluğu döneminde Türkler daha çok askerlik ve bürokrasi alanlarında faaliyet göstermişler, sanayi ve ticaret ile fazla ilgilenmemişlerdir.
- Her şeye rağmen 19. yüzyılın başlarında Osmanlı imparatorluğunda ufak atölyelerde icra edilen ve loncalar halinde örgütlenmiş bir sanayiinin mevcut olduğu görülmektedir. Pamuk ipliği, bez, ipekli kumaş ihracını gerçekleştiren bu sanayi, özellikle tanzimattan sonra çökmüştür. Cumhuriyetin ilk yıllarına kadar, dış ticaret hammadde ihraç eden, mamul madde ithal eden bir yapıda oluşmuştur.
- 1923 yılına gelindiğinde uzun süren savaşların sonunda sanayiinin büyük çoğunluğu İzmir ve İstanbul çevresinde bulunduğundan, büyük hasara uğramıştır. Bunlara ek olarak, fiziki altyapının durumu da ticaret ve ekonominin gelişimi açısından yeterli değildi.
- Ticaret ve sanayi alanındaki bu olumsuz manzaraya paralel olarak Lozan Antlaşmasının dış ticaret rejimi ile ilgili bölümleri de genç Cumhuriyetin karşı karşıya bulunduğu bir diğer sorunu oluşturmaktaydı. Zira Türkiye, dış ticaret alanında 1929 yılına kadar Osmanlı Döneminde belirlenen Gümrük Tarifelerini uygulamak zorunda kalmıştır. "Ulusal ekonomi" yaratma amacı doğrultusunda, ilk kez 1929 yılında ulusal bir gümrük tarifesi uygulamaya konulmuştur.
- Cumhuriyetin kuruluşunun ilk yıllarında, İzmir İktisat Kongresi'nde alınan kararlar doğrultusunda Türkiye Cumhuriyeti liberal sayılabilecek bir ekonomi politikası izlemeye çalışmış, ekonomik kalkınmayı özel sektör vasıtasıyla gerçekleştirmeye çalışmış ve bu arada yabancı sermayeye de olumsuz bir tavır takınılmamıştır.
- 1923 yılında ihracat 50,8 milyon dolar, ithalat ise 86,9 milyon dolar iken bu rakamlar 1930 yılında sırasıyla 71,4 ve 69,5 milyon dolar düzeyine yükselmiştir. Bu dönemde 1930 yılı hariç olmak üzere tüm yıllarda dış ticaret dengesi sürekli açık vermiştir.

- İhracatın sektörel dağılımına bakıldığında ise, tarımsal ürünlerin payının yüzde 86 gibi çok yüksek bir düzeyde olduğu, sanayi mallarının payının ise yüzde 8.6 olarak gerçekleştiği görülmektedir. İhraç ürünlerimizin tamamına yakın bölümünü yaprak tütün, ç.k. üzüm, pamuk, fındık, zeytinyağı, tiftik, gülyağı oluşturmuştur.
- Bu dönemde dış ticaretin ülke bazında dağılımına bakıldığında bugüne benzer bir tablo ile karşılaşılmaktadır. İhracatımızda ilk sıralarda yer alan ülkelerin büyük oranda bugünkü durum ile örtüştüğü görülmektedir. İhracatımızda ilk sıralarda yer alan ülkeler sırasıyla; İngiltere, İtalya, Fransa, Almanya ve ABD olmuştur. Dönem sonlarına doğru Almanya'nın dış ticaretimizdeki payının yükselmeye başladığı görülmektedir.

3.2.2- 1930-1950 Dönemi

- Dönemi Yeni Türkiye Cumhuriyeti'nin genel ekonomi ve dış ticaret politikalarında radikal değişikliklere gitmesi, 1929 yılından sonraya rastlamaktadır. 1929 yılından itibaren ithalatta gümrük vergisi uygulama hakkının doğması ve 1929 Dünya Ekonomik Buhranı'nın da etkisiyle, uzun bir süre tamamen "korumacı ve müdahaleci" bir Dış Ticaret Rejimi uygulanmaya başlamıştır. Bu dönem içinde, ekonomi politikasının temel hedefi, kendi kendine yeterli bir ekonomik yapı oluşturmak olarak belirlenmiş, ihracat ekonomik hedefler arasındaki öncelik sıralamasında daha geride kalmıştır. Söz konusu dönemde, iç piyasaların temel ihtiyaçlarını karşılamaya yönelik ve hammaddesi yurtdışından sağlanabilen endüstriler kurulmaya çalışılmış ve bu endüstriler yüksek gümrük tarifeleri ve kambiyo denetim uygulamaları ile korunmuştur.
- 1933–1938 dönemi hızlı bir sanayileşme ve inşa dönemidir. Devletin fabrika kurmak ve işletmek suretiyle ekonomik hayata aktif müdahalesi olmuştur. Devlet ekonomiye 5 Yıllık Ekonomik Planlarla müdahale etmiştir. 1933–37 yılları arasında 1. Beş Yıllık Sanayi Planı uygulanmıştır. Ancak, İkinci Beş Yıllık Sanayi Planı hazırlanmasına rağmen, ikinci dünya savaşının çıkması üzerine uygulanamamıştır.
- Bu dönemde ihracat da dahil olmak üzere dış ticaret ve dış ekonomik ilişkiler, 1930 tarihinde çıkarılan 1567 sayılı Türk Parasının Kıymetini Koruma Kanunu, yine aynı

tarihli 1705 sayılı “Ticarette Tağışın Men’i ve İhracatın Murakabesi ve Korunması Hakkındaki Kanun” ile kontrol altına alınmıştır. Ayrıca, dış ticarette örgütlenme gereğinden hareketle Atatürk’ün imzasıyla “Doğu ve Cenub Vilayetleri Mıntıkası Canlı Hayvan İhracatçıları Birliğı T.A.Ş.” kurulmuştur.

- Özellikle savaş yıllarında dış ticaret rejimimizi sınırlayan ve kontrol altına alan bir sistem oluşturulmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda 1939 yılında kamu kuruluşu niteliğinde Takas Limitet Şirketi ve 1941 yılında Ticari Tediyeleli Tanzim Komitesi kurulmuştur. Ayrıca 1940 yılında çıkarılan Milli Korunma Kanunu ise hükümete ihracat ve ithalatı sınırlama yetkisi vermiştir.
- 2. Dünya Savaşı sonrasında, uluslararası ticareti serbestleştirme çabalarına paralel olarak Türkiye’de dış ticaret alanında bazı önemli adımlar atmıştır. 1946 yılında TL yüzde 116 oranında devalüe edilmiş (1 dolar= 2.80 TL), ithalattaki sınırlamalar azaltılmış, 1947 yılında Dünya Bankası, Uluslararası Para Fonu (IMF), Avrupa Ekonomik İşbirliğı Örgütü (OEEC) ve Gümrük Tarifeleri ve Ticaret Genel Anlaşmasına taraf olunmuş ve 1949 yılında yeni bir Gümrük Kanunu yürürlüğe konulmuştur.
- 1946 yılına kadar -1938 yılı hariç- dış ticaret dengesinin fazla verdiği görülmektedir. Ancak, yapılan devalüasyona rağmen, ithal sınırlamalarının kaldırılması ve ihraç mallarımızın arz esnekliğinin düşük olması nedeniyle 1947 yılından başlamak üzere dış ticaret dengesi açık vermeye başlamıştır. (Bkz. Tablo)

3.2.3- 1950-1960 Dönemi

1950’li yılların başında, politik hayatta ve dünya ekonomi konjonktüründe yaşanan gelişmelere de bağılı olarak daha liberal bir dış ticaret politikası izlenmeye başlanmıştır. Bu serbestleşme ve dışa açılma çabaları sonucunda 1950–52 yılları arasında ithalat yüzde 65 oranında libere edilmiştir. Dış ticaret alanında 1953 yılına kadar devam eden bu süreç baş gösteren döviz sıkıntısı nedeniyle bu tarihten itibaren yavaş yavaş terkedilmeye başlamıştır. 1950’li yılların başında yapılan liberalizasyon ithalatın, tarımsal ürünlerin üretiminde görülen artış ise ihracatın artmasında etkili olmuştur. Ancak, 1953 yılından sonra alınmaya başlayan tedbirler neticesinde ithalat

dönem sonuna kadar devamlı düşmüş, ancak bu dönemde dış ticaret dengesi sürekli açık vermeye devam etmiştir. (Bkz. Tablo)

- Nitekim dış ticaret açığının sürekli artması neticesinde, 1958 yılından sonra bazı istikrar tedbirleri alınmış, büyük oranlı bir devalüasyonla birlikte ithalat, tarife ve miktar kısıtlamalarıyla kontrol altına alınmaya çalışılmıştır. 1957 yılında 345 milyon dolar seviyesine kadar yükselen ihracat, tarımsal gelişmenin durması, yükselen iç fiyatlara rağmen sabit kur politikasının sürdürülmesi ve sübvansiyon politikalarının ihracatı caydırıcı şekilde uygulanması neticesinde, 1958 yılında 247 milyon dolar seviyesine gerilemiştir. Bu dönemin temel özellikleri; kronik dış açık, geniş çapta hava şartlarına bağımlı bir ihracat ve dış yardım ve kredi imkanlarıyla sınırlanan ithalat hacmi olarak özetlenebilir.
- Bu dönemde ihracatın yüzde 70 kadarını tarımsal mallar oluşturmuştur. Belli başlı ihraç ürünlerimiz ise; tütün, fındık, kuru meyveler, pamuk ve tahıl gibi hammadde niteliğinde tarımsal ürünlerden oluşmaktadır.

3.2.4- 1960-1970 Dönemi

- 1960 yılından sonra, ekonomi ve dış ticaret politikalarında radikal değişikliklerin yapıldığı yeni bir döneme girilmiştir. "Planlı Kalkınma Dönemi" olarak adlandırılan bu dönemde ekonomi beş yıllık planlarla yönlendirilmeye çalışılmıştır.
- Bu dönemde dış ticaret stratejisi olarak "ithal ikameci" politikalar benimsenmiştir. 1960–70 yılları arasında ithal ikamesi stratejisi çok daha yoğun bir şekilde uygulanmış ve ihracat caydırılmış ve iç pazara yönelik üretim yapan sanayilere ağırlık verilmiş, bu sanayilerde yüksek koruma duvarlarıyla korunmuştur.
- Bununla birlikte, ihracat I. Beş Yıllık Plan hedeflerini aşmış ancak yapısında değişim olmamıştır. Sanayi ürünlerinin payı dönem boyunca artmamış hatta bazı yıllar azalış göstermiştir. Tarım ürünlerinin payında ise tam tersine bir artış yaşanmış ve yüzde 80 düzeyine yükselmiştir. 5 yıllık süre boyunca ihracat ortalama yüzde 7,6, toplam 5 yılda ise yüzde 38 oranında artış göstermiştir.

- Bu dönemdeki önemli bir diğer gelişme ise 1963 yılında AET ile imzalanan “Ortaklık Anlaşması” olmuştur. Yine bu Anlaşma uyarınca öngörülen Geçiş Süreci de bu tarihler arasında yaşanmıştır.

3.2.5- 1970-1980 Dönemi

- 1970'li yıllarda ise, geniş kapsamlı vergi iadesi uygulamaları ile sanayi ürünleri ihracatını özendirici politikaların izlendiği görülmektedir. Ancak, dünya konjonktüründeki olumsuzlukların da etkisiyle bu çabalar yeterli olmamıştır. Özellikle uygulanan sabit kur politikası, iç talepteki genişleme ve arzın belirli mallarda yetersiz kalması sonucu ihraç edilebilir ürün fazlası daralmış ve Türkiye'nin ihracatının dünya ihracatı içindeki payı sürekli olarak gerileme göstermiştir.
- 1970'li yılların başında ve sonlarında görülen iki büyük petrol krizi Türkiye'yi de olumsuz yönde etkilemiş ve ihracat gelirinin büyük bir kısmı ancak petrol ithalatını karşılayacak düzeye gelmiştir. Ayrıca, 1974 yılı Kıbrıs Barış Harekatı sonrasında, ABD'nin ülkemize ambargo koyması dış ticaretimizi olumsuz yönde etkilemiştir. 1970'li yılların sonunda ödemeler dengesindeki açık büyümüş, ekonomik ve siyasi istikrarsızlık artmış, döviz darboğazı nedeniyle üretim durma noktasına gelmiştir.
- 3. Beş Yıllık Planın da uygulandığı bu dönemde, ithalat hızla artarken, ihracat fazla bir gelişme gösterememiştir. 1971 yılında ithalatımız, 1973 yılında ise ihracatımız ilk kez 1 milyar doları aşmıştır. İhracatın mal gruplarına bakıldığında, tarım ürünleri ilk sıralarda yer alırken, sanayi ürünlerinin payında belli bir yükselme yaşandığı ve yüzde 27'ler düzeyine yükseldiği görülmektedir.

3.2.6- 1980-1990 Dönemi

- 1980 yılı Türk ekonomisi ve dış ticaret politikaları açısından çok önemli bir dönüm noktasıdır. 1970'li yıllarda yaşanan 2 petrol krizi sonrasında dünya ekonomisinde baş gösteren olumsuz gelişmelere paralel olarak Türkiye ekonomisinde de yaşanmaya başlayan sorunlar, radikal kararların alınmasını kaçınılmaz hale getirmiştir. Bu nedenle, 24 Ocak Kararları olarak bilinen geniş kapsamlı bir ekonomik paket uygulamaya konulmuştur.

- Temel amacı ülke ekonomisinin serbest piyasa mekanizması kurallarına göre işlemlerini sağlamak ve dünya ekonomisi ile bütünleşmeyi gerçekleştirmek olan bu ekonomik program ile birlikte Türkiye, ülke ekonomisini dışa kapalı bir hale getiren ithal ikamesine dayalı sanayileşme stratejisini terletmiş ve “ihracata dayalı sanayileşme” stratejisini benimsemiştir.
- İhracatta önem arz eden ulaşım, haberleşme ve diğer altyapı yatırımları hız kazanmış; ihracatçılık saygın bir meslek haline gelmiş ve ihracat seferberliği başlatılmıştır.
- Bu dönemde, ihracat ile ilgili bürokratik engeller büyük ölçüde azaltılmıştır. Nitekim 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu ile ilgili olarak Temmuz 1984 tarihinde çıkarılan Türk Parası Kıymetini Koruma Hakkında 30 Sayılı Karar, 1989 tarihine kadar kambiyo rejiminin esasını oluşturmuş, bu tarihte yapılan değişiklikle her türlü dövizin ithali serbest bırakılmıştır. 1990 yılında Kambiyo Rejimi daha da liberalleştirilerek Türk Lirası'nın konvertibilite özellikleri güçlendirilmiş ve 32 sayılı Karar'da yapılan değişiklikle, TL ile ihracat ve ithalat serbest bırakılmıştır.
- Anılan dönemde, “Dış Ticaret Sermaye Şirketi” (DTSS) modeli teşvik edilerek bu şirketlerin pazar bulma, dış ticaret işlemlerini yürütme, tanıtım gibi hizmetleri yapması düşünülmüştür. 1980'li yılların başındaki "ihracat seferberliği"nin temeli de bu büyük şirketlere dayalı bir modele oturtulmuştur ve 1981–89 döneminde DTSS'lerin ihracattaki payı yüzde35 civarında gerçekleşmiştir.
- 24 Ocak 1980 Kararları çerçevesinde, gerçekleştirilen devalüasyon sonucu TL'nin değeri ABD Doları karşısında yüzde49 oranında düşürülmüş ve iç talep kısılarak ihracata ivme kazandırılması amaçlanmıştır. Sabit kur uygulaması terk edilerek günlük olarak ayarlanan esnek kur sistemine geçilmiş ve bu sayede gerçekçi kur politikası uygulanmaya çalışılmıştır. Başta parasal ve nakdi teşvikler olmak üzere ihracat değişik destek unsurları ile teşvik edilmiştir.
- Dış ticaret rejiminin liberalleştirilmesi 1983 yılından sonra artan bir hızla sürdürülmüş, ithalatta pozitif listeden, negatif listeye geçilmiş, miktar kısıtlamaları yerine tarife uygulaması ön plana çıkarılmış, koruma oranları giderek düşürülmüştür.

- İhracat Rejimi zaman içinde yapılan değişiklik ve düzenlemeler ile tescil, lisans ve ruhsat uygulamaları yürürlükten kaldırılarak, ihracat serbestisi prensibi getirilmiştir.
- İhracatı artırmak için hukuki düzenlemelere ilave olarak ihracatçılara, vergi iadesi, gelir vergisi istisnası, döviz tahsisi, gümrük muafiyetli hammadde ithalatı ve ihracat kredileri gibi bazı parasal ve mali teşvikler sağlanmıştır. Ayrıca, yine ihracatçılara Kaynak Kullanımı Destekleme Fonu ve Destekleme Fiyat İstikrarı Fonu'ndan finansman desteği sağlanmıştır.
- Türk ihracatçılarının dış pazarlarda rekabet gücünü artırmak ve Türkiye'nin ihracata yönelik stratejisini desteklemek amacıyla 1987 yılında Türk Eximbank kurulmuştur.
- Yukarıda kısaca özetlemeye çalışılan politikalar sayesinde, ülkemiz dış ticaret hacmi ve özellikle ihracatında önemli artışlar gerçekleşmiş ve ihracatımızın ürün kompozisyonu da büyük oranda değişmiştir.1979 yılında 2.3 milyar dolar olan ihracatımız 1990 yılına gelindiğinde 12.9 milyar dolar düzeyine çıkmıştır. İhracatımız içinde tarım ürünleri payı hızla gerilerken sanayi mallarının payı önemli oranda artış göstermiştir. Nitekim 1980 yılında yüzde 36 olan sanayi ürünlerinin toplam ihracat içindeki payı 1990 yılına gelindiğinde yüzde 80'e ulaşmıştır.

3.2.7- 1990-2000 Dönemi

- 1990'lı yılların başında gerek dünya ekonomisinde yaşanan durgunluk ve “Körfez Krizi” gibi dış faktörler, gerek ekonomideki yüksek enflasyon oranı, kamu açıkları, artan iç ve dış borç stoğu gibi kronikleşen sorunların sonucunda, ülkemiz, 1994 yılında ekonomik kriz yaşamış ve bu kriz sonrasında 5 Nisan Kararları olarak bilinen, ekonomik istikrarın sağlanmasının teminen bir dizi tedbirler paketini uygulamaya koymuştur. Yukarıda değinilen iç ve dış faktörler 1990-1993 döneminde ihracatımızın artış hızında yavaşlamaya sebep olmuş, anılan dönem boyunca ihracatımız sadece yüzde18 artmıştır.
- 1994 yılında yapılan yüksek oranlı devalüasyon ve uygulanan ekonomi politikaları, uluslararası piyasalardaki rekabet gücümüzü olumlu yönde etkilemiş olup, 1994 ve 1995 yıllarında ihracatımız sırasıyla yüzde18 ve yüzde19,5 oranında artış kaydetmiştir.

- 1995 yılında, bir yandan uluslararası ticaretin serbestleşmesinin sağlanması amacıyla II. Dünya Savaşı'ndan sonra başlatılan GATT sürecinin tamamlanması ile oluşturulan Dünya Ticaret Örgütü'ne (DTÖ) üye olunurken diğer yandan, 1.1.1996 tarihinden itibaren AB ile gümrük birliğine gidilmesi karara bağlanmıştır.
- Küresel ve bölgesel boyutta yaşanan bu gelişmeler neticesinde, 1980 sonrasında yoğun bir şekilde uygulanan ihracat performansına dayalı doğrudan ve nakdi teşvikler kaldırılarak, uluslararası yükümlülüklerimize uygun olarak hazırlanan "İhracata Yönelik Devlet Yardımları" programları ve tanıtım faaliyetleri uygulamaya konulmuştur.
- Avrupa Topluluğu Mevzuatına uyum çalışmaları çerçevesinde, İhracatı Teşvik Mevzuatının da Topluluğun Gümrük Kodu'na uyumlu hale getirilmesi için yapılan çalışmalar kapsamında oluşturulan Dahilde İşleme Rejimi 1.1.1996 tarihi itibarıyla İhracatı Teşvik Mevzuatı yerine ikame edilmiştir.
- 1990'lı yıllara gelindiğinde ise, ülke ekonomisinde ve istihdamında çok önemli bir yere sahip olan Küçük ve Orta Ölçekli İşletmelerin bir araya gelmesi ve işletmelerin "Sektörel Dış Ticaret Şirketleri" adı altında kurulan çok ortaklı şirketler aracılığıyla ihracat yapmaları gündeme gelmiştir.
- 1996 yılında ihracat artış hızının yüzde7,3 oranında gerçekleşerek yavaşlamasının en önemli nedeni dünya ticaretinin büyüme hızındaki yavaşlamadır. DTÖ verilerine göre, dünya ticaret hacmindeki artış 1995 yılında yüzde9,1 iken 1996 yılında yüzde5,4'e düşmüştür.
- İhracatın 1997 yılında bir önceki yıla kıyasla daha hızlı gelişme göstererek yüzde13,1 seviyesinde artması ve 26,2 milyar dolar düzeyine çıkmasının esas nedeni, yılın ikinci yarısında Asya'da ortaya çıkan mali krizin etkilerine rağmen, dünya hasılasında kaydedilen önemli ölçüde büyüme sonucunda artan dış talep olmuştur. Nitekim dünya hasılasında büyümeye paralel olarak DTÖ verilerine göre, 1997 yılında mal ticaret

hacmi yüzde10,7 oranında artış göstererek 1976 yılından bu yana kaydedilen en yüksek artış hızına ulaşmıştır.

- Ancak 1997 yılı ortalarından itibaren, önce Uzakdoğu ülkelerinde mali piyasalarda başlayan kriz, zamanla reel sektörü de kapsamış ve bunun sonucu olarak, 1998 yılında dünya ekonomisinin büyümesi sadece yüzde2,2 oranında kalırken, dünya ihracatı ise yüzde1,6 oranında gerilemiştir. Söz konusu gelişme doğal olarak ülkemiz ihracatını da olumsuz etkilemiştir. Özellikle küresel krizin 1998 yılı Ağustos ayında Rusya'ya sıçraması ülkemiz ihracatında beklenen artışın gerçekleşmesini engellemiştir. Dünya talebindeki daralma, dünya mal fiyatlarında gözlenen düşme sonucu ülkemiz dış ticareti önemli ölçüde etkilenmiş ve 1998 yılında ihracatımız yüzde2,7 oranında artarak 27 milyar dolar olmuştur.
- 17 Ağustos 1999 tarihinde ve daha sonra yaşanan depremlerin sonucunda yüzde6,1 oranında daralan ülkemiz ekonomisi ihracatımızı da olumsuz yönde etkilemiş ve, 1989 yılından itibaren sürekli artış gösteren ihracatımız 1999 yılında yüzde1,4 oranında azalarak 26,5 milyar dolara gerilemiştir.
- 2000 yılı gerek uluslararası piyasalarda Euro/Dolar paritesinde Euro aleyhine yaşanan gelişmeler, gerekse ham petrol fiyatlarında gözlenen yüksek artışın maliyetleri artırıcı etkisi gibi dışsal faktörlerden kaynaklanan olumsuz gelişmeler sebebiyle, ihracatçıları açısından zor bir yıl olmuştur. Ayrıca Ekonomik Program'ın ilk yılı olması sebebiyle, enflasyon hedefine paralel olarak yürütülmekte olan kur politikası, ihracatımızı olumsuz yönde etkileyen diğer bir gelişme olmuştur.
- Dışsal ve içsel faktörlerden kaynaklanan tüm bu olumsuzluklar neticesinde, 2000 yılında ihracatımız yüzde4,4'lük artışla 27,8 milyar dolara ulaşmıştır.
- 2000 yılı toplam ihracatının yüzde 91,2' lik bölümünü imalat sanayi ürünleri, yüzde7,1'lik bölümünü tarım ve ormancılık ürünleri ve yüzde 1,4' lik bölümünü madencilik ürünleri oluşturmuştur.

- 2000 yılı ihracatının ülke ve ülke gruplarına göre ayırımına bakıldığında ise; en önemli ihraç pazarımız olan OECD ülkelerine yönelik ihracatın 19 milyar dolar olarak gerçekleştiği görülmektedir. Aynı şekilde Avrupa Birliği'ne yönelik ihracatımız 14,5 milyar dolar olurken, OECD ülkelerinin toplam ihracatımız içindeki payı ise yüzde 68,4 olmuştur. Söz konusu dönemde OECD üyesi olmayan ülkelere yönelik ihracatımız ise, bir önceki yıla göre değerinde yüzde 1,6 oranında artarak 7,9 milyar dolar olmuş ve genel ihracatımız içerisindeki payı da yüzde 28,3 düzeyinde gerçekleşmiştir.
- Ülke sıralamasında ise, ilk sırada 5,1 milyar dolar ile Almanya yer alırken onu sırasıyla ABD, İtalya, İngiltere ve Fransa izlemiştir.

3.2.8- 2001-2008 Dönemi

- Dünya hasılasında 2001 yılı ile birlikte başlayan yavaşlama süreci, 11 Eylül saldırılarının ardından daha da belirgin hale gelmiş ve 2001 yılında dünya hasılası yüzde 2,4 artış ile son 10 yılın en düşük büyüme oranını gerçekleştirmiştir.
- Dünya hasılasının artış hızında görülen bu yavaşlama ile birlikte 2001 yılında dünya mal ihracatı, yüzde4,1 daralma yaşamış ve 6,456 trilyon dolar düzeyinden 6,191 trilyon dolar düzeyine gerilemiştir.
- 2002 yılında ABD ve gelişmiş Asya ekonomilerinde gözlenen talep iyileşmeleri ve Çin ekonomisindeki büyüme dünya ekonomisinde görece bir canlanma yaşanmasına sebep olmuş, ancak AB ve Japonya ekonomilerinde talep artış hızının düşmesiyle birlikte 2002 yılı dünya hasılası büyüme oranı yüzde3 olmuştur. Aynı yıl dünya ihracatı ise 2001 yılına kıyasla yüzde4,9 artışla 6,493 trilyon dolar olmuştur.
- Dünyada söz konusu gelişmeler yaşanırken, ülkemizde 2001 yılı Şubat ayında görülen ekonomik krizin ardından ihracatımızda ciddi oranda bir artış görülmüştür. Kriz sonrasında serbest dalgalanmaya bırakılan Türk Lirası'nın büyük oranlı devalüe edilmesi ve krizin etkisiyle birlikte büyük oranda daralan iç talep sonucunda, firmalar,

krizden çıkış yolu olarak ihracata yönelmişlerdir. Bunun neticesinde, ihracat 2001 yılında, 2000 yılına göre yüzde12,8 oranında artmış ve 31,3 milyar dolar olmuştur.

- 2001 yılında görülen ihracat artışı, yüksek oranlı devalüasyon gibi bir gelişmenin olmamasına rağmen, 2002 yılında da devam etmiş ve 2001 yılına göre yüzde15,1 oranında artışla 36 milyar dolar olmuştur. Sağlanan bu yüksek oranlı artışta, iç talepte devam eden durgunluk, özellikle imalat sanayi üretimindeki artış, işgücü verimliliğindeki yükseliş, reel işgücü maliyetlerindeki düşüş ve 2001 yılında gerçekleştirilen ihracat bağlantılarının çok etkili olduğu anlaşılmaktadır.
- 2003 yılında, ihracat artışımızın sürdürülebilir bir yapıya kavuşturulmasını teminen kamu ve özel sektör temsilcileri bir araya gelerek, ihracatımızın önüne bir vizyon oluşturacak yol haritası çizilmesi çalışmaları yürütülmüş, bu çalışmalar sonucunda “Sürdürülebilir ihracat artışını sağlayacak ihracat yapısını oluşturmak” amacıyla hazırlanan 2004–2006 İhracat Stratejik Planı, 2004 yılı Ocak ayı itibarıyla yürürlüğe konulmuştur.
- Stratejik Planda 2006 yılı için hedef olarak benimsenen 75 milyar Dolar da, kamu kurumlarımız ile özel sektörümüzün aralarında oluşturduğu etkin koordinasyon ve ihracatçılarımızın performansı sayesinde aşılarak 85 milyar Dolar olarak gerçekleştirilmiştir.
- 2004–2006 İhracat Stratejik Planı kapsamında, kamuda ilk e-imza uygulaması olan Dahilde İşleme Rejimi Otomasyon Projesi tamamlanarak 1 Ağustos 2005 tarihinde yürürlüğe konulmuş, ihracatın önündeki bürokratik sorunlar envanteri hazırlanarak, ilgili kurumlarla çözümler üzerinde çalışılmaya başlanmış, AB mali fonları kaynaklı 10 milyon Euro tutarındaki Moda ve Tekstil İş Kümesi Projesi hayata geçirilmiş ayrıca dünyanın ilk devlet destekli marka destek programı niteliğini taşıyan TURQUALITY® Projesi oluşturulmuştur.

- Dünya Ticaret Örgütü verilerine göre 2002 yılında dünya genelinde ihracat sıralamasında 25 inci olan ülkemiz, 2004–2006 İhracat Stratejik Planı döneminde 22nci sıraya yükselmiştir.
- 2007 yılında ihracatımız yüzde25,3 artışla 107,2 milyar dolar olmuştur. Böylece ihracatımız, ilk defa 100 milyar dolar seviyesini geçmiş ayrıca dünya ihracatı içerisindeki payımız da yüzde1,04 olmuştur.
- 2008 yılında ise ihracatımız 132 milyar dolar olmuş, dünya ihracatı içerisindeki payımız da yüzde1,1'e yükselmiştir.
- 2008 yılında ihracatımızın sektörel yapısına bakıldığında; ihracatımızda yüzde10,3 payı olan tarım ürünleri ihracatının yüzde19,5 oranında artarak 13,5 milyar dolar seviyesine geldiği görülmektedir. Madencilik ürünleri ihracatımızın genel ihracatımızdaki payı yüzde2,5 olup, sektörün 2008 yılı ihracat artışı yüzde19 seviyesindedir. İhracatımızın yüzde87,3'ünü oluşturan sanayi ürünleri ihracatı ise 2007 yılında yüzde23,6 oranında artmış ve 115,2 milyar dolar olmuştur. Sanayi ürünlerinin genel ihracatımız içerisindeki yüksek payı nedeniyle, söz konusu ürünlerin ihracat artış hızı, genel ihracat artışında belirleyici olmuştur.
- Sanayi ürünleri içerisinde önemli bir yer tutan Taşıt Araçları ve Yan Sanayi ihracatında 2008 yılında yüzde14,6 oranında artışla 24,5 milyar dolarlık ihracata ulaşılmıştır.
- 2008 yılında 18,8 milyar dolar düzeyinde ihracat gerçekleştiren Demir Çelik Ürünleri sektörünün genel ihracatımız içerisindeki payı 2008 yılında yüzde14,2'ye ulaşmıştır.
- Genel ihracatımızdan yüzde11,9 oranında pay alan Kimyevi Maddeler ve Mamulleri sektörü, 2008 yılı ihracatımızda en fazla sahip üçüncü sektör olmuş ve toplam ihracatı 15,7 milyar dolar olmuştur.
- Genel ihracatımızdan yüzde11,7 oranında pay alan Hazır Giyim ve Konfeksiyon sektörünün 2008 yılı ihracatı ise 15,4 milyar dolara ulaşmıştır.

- Tarımsal ürünler ihracatımız 2008 yılında yüzde19,5 oranında artışla 13,5 milyar dolar seviyesine yükselmiştir. Alt gruplar itibarıyla bakıldığında ise Hububat, Bakliyat, Yağlı Tohumlar ve Mamulleri ihracatı yüzde35,6 artış ile 4 milyar dolar ve Ağaç Mamulleri ve Orman Ürünleri ihracatı yüzde23,4 artış ile 2,6 milyar dolar olmuştur.
- Son olarak, Madencilik Ürünleri ihracatımız ise, bir önceki yıla göre yüzde19 artış oranı ile 3,2 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir.
- 2008 yılı ihracatımız ülke grupları itibarıyla incelendiğinde, Avrupa Birliği'nin (AB) ihracattaki ağırlığının devam etmekte olduğu görülmektedir. 2008 yılında AB ülkelerine yapılan ihracat yüzde 4,9 artarak 63,4 milyar dolar seviyesinde gerçekleşmiştir. AB ülkeleri yüzde 48 ile ihracatımızda en yüksek paya sahiptir.
- Ülke bazında ise 2008 yılında genel ihracatımızda yüzde 9,8 ile en yüksek paya sahip Almanya'ya olan ihracatımız yüzde 8 artarak 13 milyar dolar olarak gerçekleşmiş, ikinci sırada yer alan İngiltere'ye olan ihracatımız yüzde 5,4 oranında azalarak 8,2 milyar dolar, üçüncü sırada yer alan Birleşik Arap Emirliklerine ihracatımız yüzde146,1 artarak 8 milyar dolar olarak gerçekleşmiştir.
- İhracatta bölgesel bağımlılığın önüne geçilmesi ve sürdürülebilir ihracat alt yapısının oluşturulması amacıyla ihraç pazarlarının çeşitlendirilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Bu kapsamda, Müsteşarlığımız tarafından 2000 yılından itibaren geliştirilmeye başlanılan bölge stratejileri kapsamındaki çalışmalara da hız verilmiştir.
- Böylece, 2000 yılında 1 milyar doların üzerinde ihracat yaptığımız ülke sayısı 4 iken, 2007 yılında 24 ülkeye, 2008 yılında da 29 ülkeye ulaşılmıştır.

Tablo – 1: Türkiye'nin AB İhracatı İle Ticaretinin Mal Gruplarına Göre Dağılımı

Yıl	Yatırım		Ara Malı		Tüketim	
	Pay(%)	Değ.(%)	Pay(%)	Değ.(%)	Pay(%)	Değ.(%)
1994	2.9	-	32.5	-	64.6	-
1995	2.9	26.2	31.8	25.8	65.3	29.7
1996	3.4	24.5	32.3	5.6	64.3	2.7
1997	3.5	6.8	33.5	10.1	63.0	4.0
1998	3.6	15.6	34.2	12.4	62.2	8.8
1999	4.4	29.0	34.7	8.0	60.9	4.0
2000	4.6	5.5	35.9	4.5	59.5	-1.2
2001	6.0	44.1	35.7	10.5	58.1	8.4
2002	6.9	32.7	31.6	1.4	61.4	21.1
2003	8	63.0	30.4	27.4	61.0	31.8

Kaynak: www.tuik.gov.tr

3.3. İthalat Rejimi

XIV. Yüzyılda sanayi devriminin getirdiği yeni üretim teknikleri sayesinde sanayileşmelerini hızla tamamlamış olan gelişmiş Avrupa Ülkeleri, sanayi malları üretiminde tekelci duruma gelmişler ve 1907 yılında kendi aralarında düzenledikleri tarifeyi Osmanlı Devleti' ne kabul ettirerek gümrüklerle ilgili mevzuatımızı kontrol altına almışlardır. Böylece Osmanlı Devleti, gelişmiş Avrupa ülkelerinin pazarı konumuna getirilmiştir. Bu durum, 24 Temmuz 1923 yılında imzalanan Lozan Antlaşması ve ona ek Ticaret Mukavelesinde, beş yıllık (1923–1929) geçiş döneminin ardından sona ermiştir.

1929-1939 döneminde ise, dış ticareti düzenleyen bir dizi tedbir alınmıştır. Özet olarak sözkonusu tedbirler;

—1929 yılından sonraki dönemde 1499 sayılı Gümrük Tarifeleri Kanunu kabul edilmiş ve 1916 tarihli tarifeler kaldırılarak yerli üretim korunmaya alınmıştır,

—25 Şubat 1930 tarihinde 1567 sayılı Türk Parası Kıymetini Koruma Kanunu kabul edilmiştir,

—İç üretimi korumak amacıyla 1937 yılındaki ithalat rejiminde kontenjanlar kısılmıştır.

Türkiye' de ilk defa İthalat Rejimi uygulamasına 1958 yılında alınmış olunan istikrar tedbirleri ile başlanmıştır. 24 Ocak 1980 Ekonomik İstikrar Tedbirleri yürürlüğe girene kadar da İthalat Rejimi esaslarında önemli sayılabilecek değişiklikler olmamıştır.

1958–1980 yılları arasında Türkiye’ de yürürlükte olan ithalat rejiminde ithalat, liberasyon, tahsisli ithal malları (kota listesi) ve anlaşmalı ülkeler kontenjan listelerinden olmak üzere üç ayrı listeden gerçekleştirilmiştir.

Liberasyon ve tahsisli ithal malları listelerinde yer alan malların Türkiye’ ye ithaline izin verilmiş, bu listelerin dışında kalan malların ithaline ise izin verilmemiştir. Liberasyon listesindeki mallar, genellikle sanayi hammaddeleri, ara malları ile ilaç ve diğer zorunlu tüketim maddelerinden oluşmaktaydı. Ayrıca liberasyon listeleri de, I. ve II. liberasyon listeleri olmak üzere ikiye ayrılmışlardı. I. liste, ülkede üretilmeyen, sanayileşme için gerekli olan mallardan oluşmaktaydı. II. liste de ise, ülkede kısmen üretimi gerçekleşen mallar bulunmaktaydı.

Tahsisli ithal mallar (kota) listesindeki malların ithali ise, döviz tahsisi esasına dayanmaktaydı. Anlaşmalı ülkeler kontenjan listesindeki mallar ise, Liberasyon ve tahsisli ithal malları listelerindeki malların karışımından oluşmaktaydı. Liste uygulamasının amacı, yerli sanayinin dış rekabetten korumaya yönelikti.

Daha önce de belirtildiği gibi, 24 Ocak 1980 tarihinde alınan Ekonomik İstikrar Tedbirleri neticesinde İthal İkamesi Politikası terkedilmiş, bunun yerine İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi benimsenmiştir.

Ekonominin aşamalı olarak dışa açılması hedefi doğrultusunda, 1981 yılı İthalat Rejimi Kararı ile, tahsisli ithal mallar (kota) listesi uygulamasına son verilerek, bu listedeki ithal malları, I. ve II. liberasyon listeleri arasında dağıtılmıştır.

1984 yılı İthalat Rejimi Kararları ise, ithalat politikasında yapısal değişimi beraberinde getirmiştir. 1985 yılında ise kapsam genişletilerek uygulamaya devam edilmiştir. Keza bu yıllar, Türkiye’ nin AB ile ilişkilerinin tekrar canlılık kazandığı dönemdir. 1984 yılı İthalat Rejimi Kararları ile, ithal edilebilecek mallar listesi yayınlanması uygulamasına son verilerek, ithali yasak¹³⁶ olan mallara ait bir liste yayınlanarak bu istisnalar dışındaki malların ithali serbest bırakılmıştır.

1984 yılında uygulanmasına başlanılan yeni ithalat politikasının temel ilkeleri şunlardı: Dış ticaretin serbestleştirilmesi ile aşırı korunan sanayinin dışa açılmasını gerçekleştirerek, fiyat istikrarının temini ve tüketicinin korunmasını sağlamaktı.

¹³⁶ 1984 yılında, Gümrük Tarife İstatistik Pozisyonu’ na göre ithali yasak olan 1800 madde, I. ve II. liberasyon listesine alınarak bu sayı 500’ e düşürülmüştür. Ayrıca ithali müsaadeye bağlı olan mallar listesi (II. liberasyon listesi)’ nde de 1300 olan ithali müsaadeye bağlı madde sayısı 1000 adede indirilmiştir. İthali libere olan malların, fon karşılığında ithaline yönelik uygulamanın kapsamı genişletilerek, konut fonuna kaynak aktarımı da artırılmıştır.

Gümrük Birliği çerçevesinde yapılan en köklü değişikliklerden biri de, 31 Aralık 1995 tarih ve Mükerrer 22510 sayılı Resmi Gazete’ de yayınlanarak yürürlüğe giren İthalat Rejimi ve Yönetmeliğidir. Bu mevzuat ile;

—1973 yılında uygulamasına başlanılmış olunan, topluluk sanayi ürünlerine yönelik gümrük duvarlarının kaldırılması işlemi yüzde100 tamamlanmıştır,

—Topluluğun üçüncü ülkelere karşı uyguladığı, OGT’ ne yüzde100’ lük uyum da yine aynı mevzuat ile sağlanmıştır,

—Sanayi ürünleri ithalatından alınan Toplu Konut Fonu uygulamasına da son verilmiştir,

1996 İthalat Rejimi Kararları ile, Türkiye’ nin üçüncü ülkeler menşeli sanayi ürünleri ithaline yönelik uyguladığı, OGT oranları üzerindeki gümrük tarifelerini OGT oranlarına uyumlaştırması için, gereken beş yıllık süreç başlatılmıştır.

1 Ocak 1996 tarihinde yürürlüğe giren yeni İthalat Rejimi ile, ithalat yapmak isteyen kişilerin almaları gereken ithalat belgesi uygulamasına son verilmiş; aynı gereklerle İthalat Yönetmeliği’ nde yer alan ve bankalarca düzenlenen “İthal Müsaadeleri” yürürlükten kaldırılmıştır.

3.4. Türkiye’nin Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Dış Ticareti

Cumhuriyet’ in kuruluşundan 24 Ocak 1980 tarihine değin, yurdumuzda içe dönük sanayileşme ve düşük döviz kuru uygulamasına rağmen Türkiye’nin dış ticaret hacmi genel olarak artış göstermiştir.

Türkiye’nin dış ticaret değerleri planlı dönemde, Tablo 8’de de görüldüğü gibi, I. ve II. Beş Yıllık Kalkınma Planı¹³⁷ (I. ve II. BYKP)’nda diğer plan dönemlerine nazaran daha düşüktür. I. BYKP döneminde ortalama değerler olarak; dış ticaret hacmimiz 1091,2 milyon dolar iken, ihracatımızın ithalatımızı karşılama oranı yüzde70,5 olarak gerçekleşmiştir. Bu değerler II. BYKP döneminde; dış ticaret hacmimiz 1686 milyon dolar ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde60.66 olmuştur. III. BYKP döneminde ise; dış ticaret hacmi 1636.16 gibi bir değerle II.BYKP’daki değere eşit gerçekleşirken, ihracatın ithalatı karşılama oranı da

¹³⁷ I. BYKP, 1963-1967 yıllarını,
II. BYKP, 1968-1972 yıllarını,
III. BYKP, 1973-1977 yıllarını,
IV. BYKP, 1979-1983 yıllarını,
V. BYKP, 1985-1989 yıllarını ,
VI. BYKP, 1990-1995 yıllarını ve

yüzde 36.989' a gerilemiştir. III. Planlı dönemde dış ticarete, ihracatın ithalatı karşılama oranındaki düşüşe, sanayileşmenin gerektirdiği yatırımlar neden olarak gösterilebilir.

Türkiye' de, 1980 yılına kadar uygulanan ithal ikameci sanayileşme politikası ile döviz tasarrufu sağlanması amaçlanmış ise de, uygulama neticesinde döviz talebinde artış başlamıştır. Zira tarım ürünleri ağırlıklı ihracat yapısı ile ithalat (sanayileşmenin gerektirdiği yatırım ve ara malları ithalatı) karşılanamamıştır. Türkiye özellikle I. ve II. BYKP' da dayanıklı tüketim mallarının, ithal ikamesi sanayileşme stratejisi kapsamında üretimini gerçekleştirmeyi başarmış ve sanayileşme sürecinde en zor döneme girmiştir. Zira artık sıra, ara ve yatırım mallarının ithal ikamesinin üretimine gelmiştir. Bunun sonucu olarak da, ara ve yatırım malları bileşiminden oluşan ithalat nedeniyle de, döviz talebi artmıştır.¹³⁸

Türkiye' de dış ticaret sürekli olarak açık vermiştir. I. ve II. Plan döneminde artan dış açıkları önlemek amacıyla, üçüncü plan döneminde alınan bir takım önlemler de yetersiz kalmıştır. İhracat teşvik edilmeye çalışılmışsa da başarılı olunamamıştır.¹³⁹

Dış ticaret açıklarının büyümesindeki bir diğer etken de dünyada yaşanan petrol krizi ve Türkiye' ye yönelik, Kıbrıs Barış Harekatı sonrası uygulanan ambargo da etkili olmuştur. Tüm bu olumsuzlukların etkilerinin en yoğun yaşandığı dönem 1978 ve 1979 yılları olmuştur. Özellikle 1979 yılında etkisini en fazla hissettiren döviz darboğazı ve dış borçlar nedeniyle, ithalat zorunlu olarak düşük seviyede kalmıştır.

1980 sonrası dış ticaret hacminde artış olması, ihracatın artırılması ve ithalattaki kısıtlamaların kaldırılmasının sonucudur. Ayrıca, ithalatın finansmanına yönelik kaynak sorununun yaşanmaması, 1980 sonrasında dış ticaret hacminin artışında diğer bir unsur olmuştur. 1980 sonrası dış ticaretimizde gerçekleşen gelişmeyi Tablo 8'den de müşahade etmemiz mümkündür. 1979 yılında 7330 milyon dolar olan dış ticaret hacmimiz ve yüzde44.604 olarak gerçekleşmiş bulunan ihracatın ithalatı karşılama oranı sırasıyla, 1980 yılında 10819 milyon dolar dış ticaret hacmi ve yüzde36.794 ihracatın ithalatı karşılama oranı olarak gerçekleşmiştir. 1988 yılına gelindiğinde, dış ticaret hacmimiz 25997 milyon dolar ve ihracatın ithalatı karşılama oranı da yüzde 81.353 olarak gerçekleşmiştir. 1988'de dış ticaret

VII. BYKP' da 1997-2000 yıllarını kapsar.

¹³⁸ ŞAHİN, a.g.e. s.182.

¹³⁹ İthal ikameci sanayileşme stratejisi ile tamamen yurtiçi tüketime yönelik bir üretim ve döviz tasarrufu hedeflendiğinden ,sanayi ürünleri üretimi seçilen küçük ölçek nedeniyle de ihracata olumlu bir etkide bulunamamıştır. Ayrıca aşırı değerlendirilmiş kur politikası uygulaması nedeniyle de ihracat artışı sağlanamamıştır. Aşırı değerlendirilmiş döviz kuru uygulaması, ihracatı özendirmemiş, ithalatı özendirici rol oynamıştır.

hacmindeki gelişmede ihracatın önemini, ihracatın ithalatı karşılama oranının yüzde81.353 gibi büyük rakam olmasından anlıyoruz.

1989 ile 1993 yılları arasında geçen zaman içinde ise, 1988 yılı rakamlarına göre, dış ticaret hacmi genelde artış göstermesine karşılık (söz konusu dönemde gerçekleşen dış ticaret hacmi rakamları sırasıyla; 1989’ da 27417 milyon dolar, 1990’ da 35261 milyon dolar, 1991’ de 34640 milyon dolar, 1992’ de 37586 milyon dolar ve 1993 yılında da 44773 milyon dolar olmuştur), ihracatın ithalatı karşılama oranı ise aynı dönemde düşüş göstermiştir (söz konusu dönemde gerçekleşen ihracatın ithalatı karşılması sırasıyla; 1989’ da yüzde73.613, 1990’ da yüzde58.107, 1991’ de yüzde64.584, 1992’ de yüzde64.339 ve 1993 yılında da yüzde52.144, oranlarında olmuştur). Yukarıda da belirtildiği gibi, 1993 yılında Türkiye ekonomisinde başgösteren krizin¹⁴⁰ aşılması amacıyla, 1994 yılı Nisan ayında “5 Nisan 1994 Kararları” adıyla anılan bir dizi ekonomik önlemler alınmıştır.

5 Nisan 1994 Kararları’nın ardından 1994 yılında dış ticaret hacmimiz 41376 milyon dolar olmuştur ki bu değer bir önceki yılın rakamına (1993 yılı dış ticaret hacmi 44773 milyon dolar) oldukça yakın bir değerdir. Yine 1994 yılında, ihracatın ithalatı karşılama oranı yüzde77.808 ise, bir önceki yılın ihracatın ithalatı karşılama oranından (1993’ de yüzde 52.144 olarak gerçekleşmişti) oldukça yüksektir. Bundan çıkarılabilecek sonuç, 5 Nisan 1994 Kararları’nın ardından 1994 yılında ithalatın kısılarak (1993 ithalatı 29428 milyon dolar iken, 1994 yılı ithalatı 23270 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir), ihracatın ise arttırılarak (1993 ihracatı 15345 milyon dolar iken, 1994 yılı ihracatı 18106 milyon dolar olarak gerçekleşmiştir), böylece dış ticaret hacminin bir önceki yıla aynı düzeyde tutulmuş olduğunu görürüz. Ayrıca, analize dış ticaret açıkları yönünden baktığımızda da, 1993 yılı dış ticaret açığının 14083 milyon dolar seviyesinde iken, 1994 yılı dış ticaret açığının 5164 milyon dolar seviyesine düştüğü de göze çarpar.

1995 yılı ile 1996 yılına ait ilk altı aylık dış ticaret değerlerini mukayese ettiğimizde, dış ticaret hacminde bir önceki yıla göre bir artış olduğu gözlemlenir. Dış ticaret açıklarını mukayese ettiğimiz zaman da, dış ticaret hacmindeki artışın ithalattaki artıştan kaynaklandığını görürüz. Gerçekten de dış ticaret açığı rakamı, 1995 yılının ilk altı ayında

¹⁴⁰ 1994 yılında Türkiye ekonomisinde başgösteren sorunları anabашlıklar olarak özetlersek: Artan dış borçlar (özellikle de kısa vadeli borçların oranını toplam dış borçlar içindeki payının artması), Yukarıda da ifade edildiği gibi dış ticaret hacmi içinde ithalatın giderek artması ve ihracatın ise belli bir seviyede kalması. Para arzının kontrol edilememesi ve toplam talepteki artış, yüksek enflasyon. Döviz hücumu ile TL’ den kaçış ve bankalardaki döviz tevdiat hesaplarının artması. Dış finans kuruluşlarınca Türkiye’ nin yatırım yapılamayacak ülke olarak açıklamaları.

5614 milyon dolar iken, 1996 yılının ilk altı ayında bu değer 9189 milyon dolar'a yükselmiştir. Durumu Grafik 2' den de izlemek mümkündür.

3.3.1. Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Türkiye'nin İhracat Yapısı

1963–1980 döneminde Türkiye' de ihracat, dış ticaret hacmi içinde düşük bir paya sahiptir. İhracatın payının düşük olmasındaki en büyük etken ise, ihracatı oluşturan ana sektörler içinde tarım kesiminin oranının yüksek olmasıdır yani, Türkiye tarım ürünleri ağırlıklı ihracat gerçekleştiren bir ülke konumundadır. Üstelik, uygulanan I.,II. ve III. BYKP' na rağmen, ihracatı oluşturan ana sektörler içinde sanayinin payı yükseltilememiştir.

Gerçekten de Tablo 9'a baktığımızda, 1963 yılında 368 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracatımızda, 284 milyon dolar (yüzde77,2 bir oran) ile tarım kesiminin ilk sırayı aldığını görmekteyiz. I. BYKP uygulamasının sona erdiği 1967 yılında da, ihracatımızı oluşturan ana sektörler içinde, tarım ürünleri ihracatı 420 milyon dolar değere ve yüzde 80,5 gibi büyük bir paya sahiptir.

II.BYKP'nın uygulamasının sona erdiği, 1972 yılına ait ihracat rakamına ve ihracatı oluşturan temel sektörlerin ihracata oranlarına bakıldığında; gerçekleşen 885 milyon dolar'lık ihracatın, 607 milyon dolar'lık kısmını yani, yüzde68.6'lık bölümünü tarım kesiminin sağladığı anlaşılır.

Uygulanan ilk üç kalkınma planına rağmen ihracatımız içinde sanayi mamullerinin payı yükseltilememiştir. Üstelik daha önce de bahsi edildiği üzere, III. BYKP uygulamasını sona erdiği 1977 yılından itibaren Türkiye ekonomisinde yaşanan ekonomik bunalımın etkisi daha ağır hissedilmeye başlanmıştır. Plansız, ara yıl olarak geçen, 1978 yılında gerçekleşen ihracatın bileşimine baktığımızda da; 2288 milyar dolar değerindeki ihracatın, 1543 milyar dolar tarım ürünleri ihracatı yani, yüzde 67,4 oranında tarım ağırlıklı ihracat gerçekleştirdiğimizi görürüz. İhracatın bileşiminde tarım ürünlerinin oransal ağırlığı; 1979 yılı ihracatında yüzde 59,4 ve 24 Ocak Kararları'nın uygulandığı yıl, 1980 ihracatında ise yüzde 57,5 olarak gerçekleşmiştir.

Türkiye'nin ilk olarak sanayi ürünleri ağırlıklı ihracatı 1981 yılında gerçekleşmiştir. Bu durumu Tablo 9 ve Grafik 3'ten de görebiliriz. 1981 yılında, 4703 milyon dolar olarak gerçekleşen ihracatımızın, 2290 milyon dolar'lık bölümü yani, yüzde 48,7'lik oranı sanayi

ürünleri ihracatından elde edilirken, tarım ürünleri ihracatı 2219 milyon dolar' da yani, toplam ihracat gelirlerinin yüzde47.2'sini oluşturmuştur.

1981 yılını takiben, IV. BYKP uygulamasının sona erdiği 1983 yılında, 5728 milyon dolar olarak gerçekleşen toplam ihracatımızın ana sektörler bakımından bileşimi; 3658 milyon dolar (yüzde 63,9 oran) sanayi, 1881 milyon dolar (yüzde 32,8 oran) tarım ve 189 milyon dolar (yüzde 3,3 oran) madencilik, sektörlerince oluşturulmuştur.

Türkiye' de 1981 ve sonrası, ihracatta sanayi mallarının payının artmasında, İç talebin kısılması, devalüasyonlar, ihracatın teşvikine yönelik teşvikler, etkili olan başlıca unsurlardır. Ayrıca, özellikle 1980'li yıllarda ihraç edilen sanayi ürünlerinin çoğu tarım ürünlerinin işlenmesi ile elde edilen sanayi ürünleridir.

21636 milyar dolar olarak gerçekleşen 1995 yılı ihracatımızın sektörel bileşimine baktığımızda, sanayi ürünleri ihracatının 18916 milyar dolar ile toplam ihracatın yüzde 87,4'ünü, tarım ürünleri ihracatının 2314 milyar dolar ile toplam ihracatın yüzde 10,7'sini ve madencilik sektörünün ihracatının da 406 milyon dolar ile toplam ihracatımızın yüzde1.9' unu oluşturduğunu görürüz.

3.3.2. Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Türkiye'nin İthalat Yapısı

Türkiye ekonomisinde ithalatın dış ticaret hacmi içindeki payı oldukça büyüktür. Bu durum tüm gelişmekte olan ülkeler için söz konusudur. Zira sanayileşme (kalkınma) çabasına girmiş olan bu ülkelerin, büyük oranlarda ham ve yarı işlenmiş madde ihtiyaçları vardır.

Gümrük birliği sürecinde (1963–1997), Türkiye ekonomisinin ithalat verilerini incelediğimizde sürekli dış ticaret açıkları ile karşılaşırız. Bu ise bize ithalatın dış ticaret hacmi içindeki payının önemini vurgulamaktadır. Bu husus ile ilgili olarak Tablo 8' e başvurulabilir.

Dış ticaret hacmi içinde önemli bir paya sahip olan ithalatımızı, ana mal gruplarına göre incelemeye başladığımızda, 1963 yılı toplam ithalatımızın 688 milyon dolar olduğunu görürüz. 1963 yılı ithalatımızın; hammadde alımlarının 336 milyon dolar'la toplam ithalatın yüzde 48,8'ni, yatırımların 315 milyon dolar'la toplam ithalatın yüzde 45,8'ni ve tüketim harcamalarının da 37 milyon dolar'la toplam ithalatın yüzde 5,4'nü oluşturmuştur.

I. BYKP'nın uygulamasının sona erdiği tarih olan 1967 yılı ithalatımızın; hammadde alımlarının 328 milyon dolar' la toplam ithalatın yüzde 47,9'nu, yatırımların 324 milyon

dolar'la toplam ithalatın yüzde 47,3'nü ve tüketim harcamalarının da 34 milyon dolar'la toplam ithalatın yüzde 5,0'ni oluşturduğu görülmektedir

İthalatımızı oluşturan ana mal gruplarındaki değişim, ihracatımızı oluşturan ana sektörlerdeki değişim gibi açık farklılıklar ortaya koymamaktadır. Burada genel olarak şunu söylemek mümkündür; yatırım malları ithalatımızın IV., V. ve VI. BYKP'nda ki değerlerinin, I., II. ve III. BYKP'nda ki değerlere nazaran daha düşük olduğudur. 1980 yılı, yatırım malları ithalatımızın en düşük olduğu dönemdir (toplam ithalat içinde, ilk kez yatırım mallarının oranı yüzde 20,0'ye düşmüştür). 24 Ocak Kararları'nın ardından sanayileşme stratejisindeki değişimin de etkisiyle yatırım mallarının toplam ithalat içindeki payı giderek artış göstermeye başlamıştır.

1995 yılında, 35709 milyar dolar'lık toplam ithalatımız içinde yatırım malları 10488 milyar dolar değer ve yüzde 29,4'lük bir orana sahiptir.

Toplam ithalatımız içinde ki ana mal gruplarından biri olan tüketim harcamalarımız için, genel olarak; tüketim harcamalarımızın 1963 ile 1972 yılları arasında (yani, I. ve II. BYKP'nı kapsayan zaman aralığında) belirli bir seviyede giderken, 1973 ve 1980 yılları arasında ise, tüketim harcamalarımızın düşüş gösterdiğini (1979 yılında en düşük seviyesine ulaşmıştır, 96 milyon dolar değer ile toplam ithalatımız içinde yüzde 1,9'lük bir orana inmiştir). Tüketim harcamalarımızın 1973 ile 1980 yılları arasındaki değerindeki veya toplam ithalat içindeki payının azalmasındaki nedenlere burada tekrar değinmeye gerek duyulmamıştır.

Tüketim harcamalarımızın toplam ithalatımız içindeki payı, 1984 yılından itibaren artış göstermiştir. Hatırlanacağı üzere 1984, ithalat rejimi ile ilgili önemli yenilik ve düzenlemelerin getirildiği yıldır. Ayrıca Türkiye'nin AB ile tekrar ilişkilerini geliştirmeye başladığı dönemdir.

Hammadde ithalatımızın, toplam ithalatımız içindeki değerleri ve oranları ile ilgili olarak da; Türkiye sanayisinin ham ve yarı mamul madde bakımından büyük oranda dışa bağımlı olduğunu ilk bakışta söylememiz mümkündür. Tablo 10 ve Grafik 4'den de izleneceği üzere, toplam ithalatımız içinde hammadde ithalatı 1963 ile 1972 yılları arasında, yatırım harcamaları ile dengeli bir biçimde gelişmiştir.

II. BYKP uygulamasının son bulduğu 1972 yılının ardından, hammadde ithalatımızda 1980 yılına kadar bir artış gözlenir. Özellikle de 1980 yılında hammadde ithalatımız en

yüksek seviyede gerçekleşir (1980 yılı toplam ithalatımız içinde, hammadde ithalatımız 6158 milyar dolar değer ile toplam ithalatımızın yüzde77.9' nu oluşturmuştur.

Hammadde ithalatımızın, toplam ithalatımız içindeki değer ve oranı 1980 yılından itibaren tekrar düşme eğilimine girmiştir. Tabii ki, burada ki düşmeden kasıt, toplam ithalat içindeki değerinin dolar olarak düşmesi değil, toplam ithalat içindeki oranın düşmesi olduğunu, tekrar vurgulamak da fayda vardır.

3.3.3. Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Türkiye - A.B. Dış Ticareti

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile olan dış ticaretinin yıllar itibariyle gelişimi, Tablo 11 ve Grafik5' de sunulmuştur. Türkiye'nin A.B ülkelerine yönelik ihracatını incelemeye aldığımızda, III. BYKP sonlarına değin giderek gelişen bir yapı içinde olduğunu görürüz. 1977 yılında AB' ne yönelik ihracat değerimizin 896 milyon dolar olduğunu ve bunun da toplam ihracatın yüzde51.15' ne karşılık geldiği anlaşılmaktadır.

1978 ve 1984 yılları arsında ise AB' ne yönelik ihracat değerimiz artış göstermişse de, toplam ihracat içindeki payına baktığımızda önemsiz bir düzeyde (geçmişte ki değerlere göre) kaldığını ve hatta 1982 yılı ihracatının değer olarak bir önceki yıla göre artış göstermesine karşılık (1981'de 1564 milyon dolar iken, 1982'de 1801 milyon dolar' a yükselmiştir), toplam ihracat içinde AB' ne yönelik ihracatın payı düşmüştür (AB' ne yönelik ihracatın toplam ihracat içindeki payı, 1981 yılında yüzde 33.26 iken, 1982' de yüzde 31.35' e gerilemiştir).

AB'ne yönelik ihracatın oranında ki düşüş, 1983 ve sonrası yerini tekrar artışa bırakmıştır. Dikkat edileceği üzere, gerek toplam dış ticaret değerlerimiz ve gerekse AB ile olan dış ticaretimizi incelediğimizde 1980' li yıllar önemli değişimlere sahne olmaktadır. Bu değişimlerin nedenlerini ise burada tekrar etmeye gerek duymadığımızı da belirteyim.

1973 yılından itibaren, 1977 yılına değin geçen sürede, AB ile yapılan dış ticaretin hacminde, ithalatın ağırlıklı olduğu bir artış söz konusudur. Özellikle de 1974 yılı ithalat değeri birden bire yükseliş kaydetmiştir.

AB' ne yönelik ithalatımızı da incelemeye başladığımızda da yine, III. BYKP' nin uygulamasının sona erdiği 1977 yılından itibaren, 1984 yılına değin, AB'nden yapılan ithalatta daralmanın gerçekleşmiş olduğu görülür.

AB ile Türkiye'nin dış ticaret hacmi, 1980'li yılların sonlarına değin, ihracat ve ithalat arasındaki kurulu denge korunarak sürdürülmüştür. 1990 yılında ise, Grafik 5' den de anlaşılacağı gibi, AB'nden yapılan ithalatta ani bir sıçrayış meydana gelmiştir. Bu durum, 1996 yılında ise daha da artmıştır.

1996 yılının ilk sekiz ayında Türkiye'nin AB ülkelerinden ithalatı 1995'in aynı dönemine göre yüzde 44,3 artarak 14,4 milyar dolar'ı aşarken Türkiye'nin AB ülkelerine ihracatı yalnızca yüzde 4,9 artarak 7,3 milyar dolar'ı bulabilmiştir. 1995 yılının ilk sekiz ayı sonunda 3 milyar dolar olan Türkiye'nin AB ülkeleriyle dış ticaret açığının da 1996'da yüzde 135 artarak 7,1 milyar dolar'ı aştığı görülüyor.¹⁴¹

Tablo – 2: 1980 2003 Türkiye' nin AB İle Dış Ticaret Hacminde Değişiklikler

Türkiye'nin Dış Ticareti ve AB'nin Payı Genel Milyon Dolar				Avrupa Birliği Milyon Dolar				Avrupa Birliği'nin Payı (%)		
Yıllar	İhracat	İthalat	Hacim	İhracat	İthalat	Hacim	Açık	İhracat	İthalat	Hacim
1980	2.910	7.909	10.819	1300	2360	3660	1060	44.7	29.8	33.8
1985	7.958	11.343	19.301	3204	3895	7099	691	40.3	34.3	36.7
1993	15.348	29.429	44.777	7.289	10.950	18.239	3.661	47.5	37.2	40.7
1994	18.105	23.270	41.375	8.269	10.279	18.548	2.010	45.6	44.2	44.8
1995	21.636	35.707	57.343	11.078	16.760	27.938	5.782	51.2	47.2	48.7
1996	23.224	43.626	66.850	11.548	23.138	34.686	11.590	49.7	53.0	51.9
1997	26.261	48.559	74.820	12.248	24.870	37.118	12.622	46.6	51.2	49.6
1998	26.974	45.921	72.895	13.498	24.075	37.573	10.577	50.0	52.4	51.5
1999	26.588	40.692	67.280	14.333	21.419	35.752	7.086	53.9	52.6	53.1
2000	27.485	54.149	81.634	14.352	26.388	40.740	12.036	52.2	48.7	49.9
2001	31.334	41.399	72.733	16.118	18.280	34.398	2.162	51.4	44.2	47.3
2002	35.081	50.832	85.913	18.059	23.124	41.183	5.065	51.5	45.5	47.9
2003	47.252	69.339	116.591	24.484	31.695	56.179	7.211	51.8	45.7	48.2

Kaynak; TUIK Verilerinden İstifade Edilerek Tablo Hazırlanmıştır.

3.4. Gümrük Birliği Sürecinde (1963–1997) Türkiye' De GSMH ve Kişi Başına GSMH'nın Gelişimi

Bir ekonomideki gelişmenin temel ölçüsü, Gayri Safi Milli Hasıla (GSMH)' dir. GSMH' yı meydana getiren ana sektörlerin (sanayi, tarım ve hizmetler) hangisinin ağırlıklı olduğu, o ülkenin gelişmişliği ile ilgili önemli bir göstergedir. GSMH' nın yıllar itibariyle gelişimini incelerken sabit üretici ve faktör fiyatları ile oluşturulmuş GSMH göstergelerinin kullanılması uygundur.

¹⁴¹ Milliyet Gazetesi, "Gümrük Birliği Avrupa' ya Yaradı", 10 Nisan 1997 Perşembe, s.9

1963 – 1967 yıllarını yani, I. BYKP döneminde, 1968 sabit üretici fiyatlarıyla Türkiye ekonomisinde GSMH ve kişi başına GSMH değerleri verilmiştir. I. BYKP uygulaması sonucunda, plan döneminde ortalama yüzde 6.62’lik büyüme gerçekleşmiştir. Buna karşılık kişi başına GSMH’ da ise ortalama yüzde 3.98’lik bir büyüme gerçekleşmiştir. Devlet Planlama Teşkilatı (D.P.T.) tarafından hazırlanan I. BYKP’nda öncü sektör olarak sanayi sektörü seçilmiştir.

1968 yılı ve daha sonraki yıllara ait GSMH ile ilgili incelemeye, 1987 yılı sabit üretici fiyatlarına göre hazırlanmış olan Tablo 14’ deki verileriyle devam edildiğini hatırlatmakta fayda vardır.

1968 yılı ve sonraki yıllara ait, GSMH ve kişi başına GSMH gelişimini Tablo 14 ile Grafik 6’dan izleyebiliriz. 1968 – 1972 yıllarını kapsayan II. BYKP döneminde, GSMH ortalama yüzde 6.32 oranında artış gösterirken, kişi başına GSMH ortalama yüzde 3.68 oranında artış göstermiştir.

III. BYKP döneminde, GSMH ve kişi başına GSMH da gözlenen ortalama gelişme; GSMH’ da yüzde 5.26 ve kişi başına GSMH’de de yüzde 2,8, olarak gerçekleşmiştir. III. BYKP’nın ardından, 1978 plansız ara yılda, GSMH’nın büyümesi yüzde 1,2, kişi başına GSMH da yüzde -0,8 değerlerini almıştır.

1979–1983 yılları arasındaki zaman sürecinde, GSMH’ da ortalama yüzde 1.76 oranında, kişi başına GSMH’da da yüzde -2,7 oranında, gelişmeler gözlemlenmiştir. Söz konusu olan, IV. BYKP döneminde GSMH’ da ki büyüme oranının düşük olmasındaki en büyük etmen, 1979 ile 1980 yıllarında ki büyümenin negatif değerli gerçekleşmesinden kaynaklanmıştır. Özellikle de 1980 yılı GSMH büyüme hızı olan yüzde - 2,8’lik değere dikkat edilmesi gerekiyor. Bu durumu ilgili Grafiklerden (Grafik 6, 7 ve 8’ den) de takip edebiliriz. Ekonominin tekrar pozitif büyüme değeri kazanması 1981 yılında başlamıştır.

1984 yılı GSMH büyüme hızı yüzde 7,1 ve kişi başına GSMH büyüme hızı da yüzde 4.5 olarak gerçekleşmiştir.

1985 – 1989 döneminde, GSMH ve kişi başına GSMH’nın ortalama olarak büyüme değerleri sırasıyla; GSMH yüzde 4,8, kişi başına GSMH yüzde 2.46, olarak gerçekleşmiştir. Söz konusu döneme ait 1986 ve 1987 yıllarına ait veriler, özelliklede hesaplamaların 1987 Sabit Üretici fiyatlarıyla yapıldığı da göz önüne alındığında, 1986 yılına ait (GSMH yüzde 6,8, kişi başına GSMH yüzde 4,4) değerlerin, 1972 ve 1976 yılı değerlerinden sonra,

ulaşılabilinen en iyi rakam olduğu ortadadır. 1968 sabit üretici fiyatları ve 1987 sabit üretici fiyatlarıyla, GSMH büyüme hızları arasındaki mukayese, Tablo 15’de gösterilmiştir.

1990–1994 döneminde GSMH ve kişi başına GSMH’nin büyüme hızlarında, 1987 Sabit Üretici fiyatlarıyla, meydana gelen ortalama değişim; GSMH’nin yüzde 5.24 oranında büyümesi ve kişi başına GSMH’nin da yüzde 2.84 oranında büyümesi ile sonuçlanmıştır. Burada dikkati çeken, 1994 yılı büyüme değerleridir. Tablo 14’ de 1994 yılında, GSMH’ nin yüzde -6,1 ve kişi başına GSMH’nin da yüzde -7,8 değerlerine karşılık geldiği gözlenir. 1994 yılında alınan, enflasyon hızını aşağıya çekmek, dış ödemeler dengesini sağlamak ve kamu kesimi açıklarını daraltılmasına yönelik, “ 5 Nisan Kararları” nın iç talebi daraltmasının neticesinde, 1994 yılı GSMH ve kişi başına GSMH büyüme hızları düşmüştür. 1995 yılında ise tekrar büyüme hızları pozitif değerler almıştır.

Buraya kadar yapılan incelemeden çıkarabileceğimiz özet sonuç; Türkiye ekonomisinin GSMH’ sının büyüme hızı istikrarsızdır. İç ve dış ekonomik olaylara karşı hassas bir yapıdadır. Ayrıca, refah ve gelişmişliğin ölçüsü olan kişi başına GSMH’nin istenilen düzeye ulaşamamasında en büyük etmen nüfus artışıdır. GSMH’ da ki reel büyümenin, nüfusun da hızla büyümesi sonucunda yetersiz kaldığı ortadadır. Zira Grafik 6’da kişi başına GSMH’nin detaylı olarak incelenememesinin nedeni, nüfus artışı nedeniyle kişi başına GSMH’nin küçük değer almasıdır. Bu nedenle, GSMH ile kişi başına GSMH’nin detaylı olarak mukayesesini temin maksadıyla da, Grafik 7 ve 8 oluşturulmuştur. Yine Tablo 16 incelenecek olunursa, 1960 yılında Km²’ye 36 kişinin düştüğü Türkiye’de, 1990 yılında Km²’ye 73 kişi düşer duruma gelmiştir. Ülkemiz, hem altyapısı hem de ekonomik gücü bakımından, hızlı nüfus artışını ve yarattığı sorunları kaldıramayacak kadar zayıf bir yapıdadır.

3.5. Dolar Bazında GSMH Ve Kişi Başına GSMH’ nin Gelişimi

Tablo 17’ de GSMH ile kişi başına GSMH değerleri dolar olarak gösterilmiştir. İlgili tablonun dikkatli olarak incelenmesinin ardından, GSMH ile kişi başına GSMH’nin gelişimi arasındaki paralellliği bozan neden olarak, nüfus artışının yanında, dolar kurunda gerçekleşen değişimlerin (özellikle de devalüasyonların) etkileri hemen göze çarpmaktadır.

Tablo 17'yi dönemler itibariyle incelemeye aldığımızda, 1963-1967 yılları arasında, ortalama değerle; GSMH 93767.8 milyon TL., kişi başına GSMH 3001 TL., dolar kuru 9.072 TL., dolar bazında GSMH 10335 milyon dolar ve kişi başına GSMH da 330.6 dolar, olmuştur.

1968-1972 döneminde yine ortalama değerlerle; GSMH 35256605 milyon TL., kişi başına GSMH 995923.8 TL., dolar kuru 11.11 TL., dolar bazında GSMH 3264858 milyon dolar ve kişi başına GSMH da 92843.8 dolar, olmuştur.

1973-1977 yılları arasında ise; GSMH 46909179.2 milyon TL., kişi başına GSMH 1171732.4 TL., dolar kuru 15.322 TL., dolar bazında GSMH 3070108.2 milyon dolar ve kişi başına GSMH da 76921.8 dolar, olmuştur. 1978 ara yılında; GSMH 52582171 milyon TL., kişi başına GSMH 1233165 TL., dolar kuru 24.63 TL., dolar bazında GSMH 2134883 milyon dolar ve kişi başına GSMH da 50068 dolar, olmuştur. 1979-1983 yılları arasın da ortalama olarak elde edilen değerler; GSMH 53750631.2 milyon TL., kişi başına GSMH 1178296.6 TL., dolar kuru 124.11 TL., dolar bazında GSMH 639710 milyon dolar ve kişi başına GSMH da 14331.2 dolar, olarak gerçekleşmiştir. 1984 yılı değerleri ise; GSMH 61349830 milyon TL., kişi başına GSMH 1250251 TL., dolar kuru 375.10 TL., dolar bazında GSMH 163556 milyon dolar ve kişi başına GSMH da 3333 dolar, olmuştur.

1985-1989 dönemi ortalama değerleri; GSMH 72155762.6 milyon TL., kişi başına GSMH 1370690.6 TL., dolar kuru 1130.386 TL., dolar bazında GSMH 77891 milyon dolar ve kişi başına GSMH da 1528.8 dolar, olmuştur.

1990-1994 döneminde; GSMH 89842180.6 milyon TL., kişi başına GSMH 1537848.2 TL., dolar kuru 10880.24 TL., dolar bazında GSMH 15401.2 milyon dolar ve kişi başına GSMH da 268.4 dolar, ortalama değer almışlardır.

1995 yılı değerleri ise; GSMH 99150376 milyon TL., kişi başına GSMH 1608435 TL., dolar kuru 46183.15 TL., dolar bazında GSMH 2147 milyon dolar ve kişi başına GSMH da 35 dolar, olarak gerçekleşmiştir.

Tablo 17'de ki, GSMH ile kişi başına GSMH değerlerini, TL'sı karşılığı ve dolar karşılığı olarak mukayese ettiğimizde; TL'nin, dolar karşısındaki sürekli değer yitirmesinin sonucunda, yurdumuzda üretilen malların kur ayarlamaları (özellikle de devalüasyonlar) ile fiyatlarının düşürülerek, ihracat girdilerinde artış sağlanmaya ve dış ticaret dengesi sağlanılmaya çalışıldığını söylememiz mümkündür. Ayrıca, dolar'ın sürekli olarak değer kazanması, emeğin bol bulunduğu ülkemizi işgücü maliyetleri açısından cazip hale getirirse de,

iç talep de düşük ücretler nedeniyle kısılmaktadır. Tablo 17’de ki değerlere bakarak, yurdumuzda uzun yıllardır yaşanan enflasyonu da müşahede edebilmekteyiz.

3.6. Gayri Safi Milli Hasılda Sektör Payları

GSMH’ da sektör paylarını incelemede, Tablo 18’ de ki, yüzde değerlerden istifade edilmiştir. Hizmetler kesiminin GSMH içindeki oransal değerlerine baktığımızda, ilgili dönem (1963–1995) boyunca yüzde 45 ile yüzde 58 arasında değerler aldığı gözlenir. Hizmetler kesiminin ortalama olarak da sırasıyla; 1963–1967 döneminde yüzde 49.26, 1973–1977 yılları arasında yüzde 55,5, 1978 yılında yüzde 55,2, 1979–1983 IV. BYKP döneminde yüzde 55.76, 1984 yılında yüzde 56,6, 1985–1989 yılları arasında yüzde 57.06 ve 1990 ile 1994 döneminde de yüzde 58.02, değerlerini aldığı görülür. 1995 yılı rakamı ise yüzde 57,8 olarak gerçekleşmiştir.

GSMH’ da tarım sektörünün oransal payında, gerek yıllar ve gerekse dönemler itibariyle istikrarlı ama, düşük oranlarda düşüş görüyoruz. Tarım sektörünün GSMH’ da ki oransal payı; 1963–1967 döneminde yüzde 31.68, 1968–1972 yılları arasında yüzde 30,6, 1973–1977 döneminde yüzde 24,2, 1978 yılında yüzde 23,1, 1979–1983 döneminde yüzde 22.86, 1985–1989 yılları arasında yüzde 18.06 ve nihayet, 1990–1994 döneminde de yüzde 15,6, değerlerini almıştır. Tarım sektörünün GSMH’deki payı, 1995 yılında ise yüzde 14,5’e düşmüştür.

Sanayi sektörünün GSMH içindeki payına bakarak sanayileşmemiz ile ilgili olarak bir takım sonuçlara varmamız mümkündür. Sanayi sektörünün, incelenen dönemler itibariyle, GSMH’deki oransal payı ile ilgili olarak da; I. BYKP döneminde yüzde 19.06, II. BYKP döneminde yüzde 17.78, III. BYKP döneminde yüzde 20.34, 1978 yılında yüzde 21.7, IV. BYKP döneminde yüzde 21.4, 1984 yılında yüzde 23.1, 1985-1989 yıllarında yüzde 24.9 ve 1990-1994 döneminde de yüzde 26.42’lik değere ulaştığını söylememiz mümkündür. Sanayi kesiminin GSMH içindeki payı 1995 yılında ise yüzde 57,8 olarak gerçekleşmiştir.

Sanayi sektörünün GSMH’ daki payı ile ilgili olarak, 1979 ve 1980 yıllarına ait değerlere bakıldığında, 1979 yılında, bir önceki yıla göre azalma olduğunu (1978’ de yüzde 21.7 olan değer), yüzde 20.7 ve 1980 yılında da bu azalmanın sürüp, değer in yüzde 20.5 oranına gerilediği gözlenir. Sanayi kesiminin GSMH’ daki oransal payının daha sonra 1981 yılında tekrar yükseldiği, tablo 18’ den anlaşılır.

Özetle, gümrük birliği sürecinde (1963-1997), sanayi kesiminin GSMH içindeki payı giderek artmaktadır. Buna mukabil tarım kesiminin payı ise azalmaktadır. Aslında, değinmemiz gereken bir husus da, Türkiye' nin 1980 sonrası gerçekleştirdiği ihracatın büyük kısmının, tarım ürünlerinin işlenmesi sonucu elde edilen sanayi ürünlerinden oluştuğudur.

3.7. İmalat Sanayinin GSYH' ya Görece Katkısı

Türkiye'de imalat sanayinde üretilen hasılanın GSYH' YA oranı 1987–1997 döneminde ortalama yüzde22.2 ve 2002–2008 döneminde yüzde23.4 olmuştur. Bu oran planlı dönemin başlangıcında yüzde17 idi. İlk defa 1973 yılında toplam sanayi sektörünün GSYH' deki görece payı tarımın görece payını aşmıştı. 2002–2007 döneminde yılda ortalama yüzde8.5 oranında büyüyen imalat sanayi sadece GSYH' DA değil, ekonominin bütün makro büyüklüklerinde daha büyük paylara ulaşmıştır.

Tablo – 3: 1998-2008 Dönemi İmalat Sanayinin Ekonomideki % Payı

Yıllar	GSYH Cari Fiyatlarla Milyar TL	Cari Fiyatlarla İmalat Sanayi Hasılası Milyar TL	İmalat Sanayinin GSYH'daki Payı (%)	İmalat Sanayi Hasılası Reel Büyüme Oranı (%)	İthalat Sanayinin Sabit Sermaye Yatırımlarında Payı (%)	İmalat Sanayinin İstihdamda Payı (%)
1998	70.20	16.79	23.9	1.2	18.0	15.9
1999	104.60	22.89	23.5	-5.1	17.5	16.1
2000	166.66	33.45	23.5	6.9	19.4	16.9
2001	240.22	45.83	23.0	-7.6	17.6	16.6
2002	350.48	62.36	22.3	2.9	22.0	17.5
2003	454.78	80.63	23.0	8.4	27.1	17.3
2004	559.03	97.19	23.5	11.9	33.2	17.4
2005	648.93	112.05	23.5	8.2	32.8	18.5
2006	758.39	130.39	23.8	8.4	32.6	18.7
2007	843.18	141.85	24.0	5.6	37.6	17.6
2008	950.14	153.09	24.0	0.8	37.4	

Kaynak; TUIK Verilerinden İstifade Edilerek Tablo Hazırlanmıştır.

Zaman içinde tanımın GSYH'da ki payı gerilerken sanayinin payı yükselmiştir. Bugün, plan dönemin başında tespit edilen tanım ve sanayinin ekonomideki görece paylarını temsil eden oranlar yer değiştirmiştir. Kırk yıllık döneme ait istatistiksel veriler Türkiye'nin sanayileşmede önemli mesafeler aldığını göstermektedir. Tablo 11,1 on yıllık dönemde imalat sanayinin GSYH, sabit sermaye yatırımı ve istihdamdaki nispi yerini göstermektedir.

IV. BÖLÜM

GÜMRÜK BİRLİĞİNİN TÜRK EKONOMİSİNİN KALKINMASINA OLASI ETKİLERİ

4.1. Gümrük Birliğinin Türk Ekonomisinin Kalkınmasına Olası Etkileri

Avrupa Birliği ile Türkiye arasında, 1 Ocak 1996 tarihi itibarıyla Gümrük Birliği gerçekleşmiştir. Türkiye'nin, AB' ne tam üyeliğinin gerçekleşmemiş olmasına rağmen, gümrük birliğine katılması ilginç ve riskli bir durumdur. Zira Türkiye'nin gümrük birliği sonucunda Avrupa Birliği'nin alacağı kararlara uyma mecburiyetine karşılık, Türkiye'nin bu kararların alınmasında oy kullanma hakkının bulunmamasının, muadil olduğu söylenemez¹⁴².

Türkiye' ye gümrük birliği sürecinde, Avrupa Birliği tarafından verilen yardımların da yetersizliğine, dördüncü mali protokol ile Türkiye' ye verilmesi planlanan 600 milyon ECU tutarındaki yardımın Yunan vetosu da eklenmiştir.

1. Gümrük Birliği'nin Tamamlanması ve Kapsamı
2. Gümrük Birliği'nin Türk Dış Ticaretine Etkileri

Türkiye'nin Avrupa Birliği ile bütünleşme hedefine yönelik ortaklık ilişkisinin önemli bir aşaması olan Gümrük Birliği, aynı zamanda dışa dönük büyüme politikası çerçevesinde taraf olduğu en geniş kapsamlı ticari yapılanma olarak 1 Ocak 1996'da tamamlanmıştır.

AB ile Türkiye arasında sanayi malları ve işlenmiş tarım ürünlerinin serbest dolaşımına ilişkin bir ekonomik entegrasyon modeli olan Gümrük Birliği sürecinde Türkiye, mevzuatını Avrupa Birliği'nin gümrük ve ticaret politikalarının yanı sıra rekabet ve fikri sınai mülkiyet haklarına ilişkin politikaları da dahil olmak üzere kapsamlı bir alanda uyumlaştırmak yükümlülüğünü üstlenmiştir. Herhangi bir gümrük birliği ilişkisinden daha ileri bir entegrasyona karşılık gelen söz konusu uyum çalışmaları neticesinde, sanayi ve ticareti doğrudan etkileyen önemli yapısal ve kurumsal değişiklikler oluşmuştur.

¹⁴² Türkiye' nin 1987 yılında yaptığı, Topluluğa tam üyelik başvurusu da askıya alınmıştır.

10–11 Aralık 1999 tarihlerinde gerçekleştirilen Helsinki Zirvesi’nde Türkiye’nin tam üyelik adaylığının teyit edilmesiyle Türkiye AB ilişkileri ekonomik ve siyasal boyutlarıyla Gümrük Birliği’nin ötesine geçen bir sürece girmiştir.

Söz konusu süreçte Türkiye’nin uyum sağlaması gereken Kopenhag Kriterleri çerçevesinde işleyen bir piyasa ekonomisi ve rekabet edebilirlik olarak özetlenebilecek ekonomik kriterlerin karşılanması ve AB müktesebatının üstlenilmesi açısından, Türkiye GB kapsamında gerçekleştirdiği uyum çalışmaları sayesinde önemli ilerleme kaydetmiş ve tecrübe kazanmıştır. Ayrıca, uluslararası ticaretin liberalize edilmesini hedefleyen DTÖ’ye taraf olarak Türkiye’nin üstlendiği yükümlülükler de, Gümrük Birliği ile tamamlanan çalışmalarla öngörülen süreden önce büyük oranda yerine getirilmiştir.

Gümrük Birliği’nin tamamlanmasını takiben Türkiye ekonomisine etkilerine ilişkin çeşitli eleştiriler gündeme gelmiştir. Bu eleştirilerin büyük bir bölümü Gümrük Birliği’ni, bir parçası olduğu tam üyelik sürecinden bağımsız değerlendirerek Türk sanayii ve Türk dış ticareti üzerine olumsuz etkileri olduğu yönündedir.

Ulusal ve uluslararası makro ekonomik değişimler dikkate alınmaksızın yöneltilen eleştirilerde, Gümrük Birliği tek başına dış ticaret dengesizliğinin kaynağı olarak gösterilmiştir. Ayrıca, tam üyelik yönündeki önemli bir aşamayı teşkil eden Gümrük Birliği’nin dış ticaret rakamlarının yanı sıra, üretim süreçleri, kalite altyapısı ve rekabet gücü üzerindeki olumlu etkileri göz ardı edilmiştir.

Çalışmamızda Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki Gümrük Birliği ilişkisi Avrupa Birliği’ne tam üyelik süreci içerisinde ele alınmakta ve kaydedilen gelişmelerin bu süreçteki yeri irdelenmektedir. Ayrıca Türkiye’nin Gümrük Birliği ile yerine getirdiği AB mevzuatına uyum çalışmaları Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinden doğan yükümlülükleri çerçevesinde değerlendirilmektedir. Çalışmada genel olarak Gümrük Birliği ile kaydedilen gelişmeler, ilgili sürece yönelik mevcut eleştirilere cevap oluşturacak şekilde ortaya koyulmaktadır.

4.1. Gümrük Birliği'nin Tamamlanması ve Kapsamı

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki ortaklık ilişkisinin temel unsurlarından birini teşkil eden Gümrük Birliği'nin çerçevesi, esasen 1963 yılında Ankara Anlaşması ile çizilmiş ve 1973 yılında Katma Protokol ile ayrıntıları belirlenmiştir.

Bilindiği gibi, Türkiye ile AB ortaklığının yasal zeminini oluşturan Ankara Anlaşması; üç aşamalı bir entegrasyon modeli öngörmüştür. Anlaşmanın yürürlüğe girdiği 1 Aralık 1964 tarihi itibariyle başlatılan ilk dönem, Toplulukla Türkiye arasındaki ekonomik farklılıkları azaltmaya yönelik “Hazırlık Dönemi” olarak belirlenmiştir. Bu dönemde Türkiye herhangi bir yükümlülük üstlenmemiştir.

Buna karşılık, Topluluk 1971 yılında, bazı petrol ve tekstil ürünleri dışında Türkiye'den ithal ettiği tüm sanayi mamullerine uyguladığı gümrük vergileri ve miktar kısıtlamalarını tek taraflı olarak sıfırlamıştır. 1 Ocak 1973 tarihinde yürürlüğe giren Katma Protokol ile hazırlık dönemi sona ermiş ve geçiş döneminin koşulları belirlenmiştir. Buna göre; taraflar arasında sırası ile sanayi ürünleri, tarım ürünleri ve son olarak kişilerin serbest dolaşımının sağlanması ile Gümrük Birliği'nin tamamlanması öngörülmüştür. Bu dönemde Türkiye'nin 12–22 yıllık geçiş süresi dahilinde topluluktan ithal ettiği sanayi ürünlerinde gümrüklerini ortak gümrük tarifesi hadlerine indirmesi hükme bağlanmıştır. Türkiye 1980'li yıllardan itibaren yatırımların teşvik edilmesi amacıyla yatırım malları ithalatında gümrüklerini sıfırlamıştır. O dönemde uygulamaya koyulan bu politika doğrultusunda AB'den ithal edilen yatırım mallarına da gümrük uygulanmamıştır.

6 Mart 1995 tarih ve 1/95 sayılı Ortaklık Konseyi kararı ile de sanayi mallarında Gümrük Birliği'nin tesis edilmesine ilişkin koşulların oluştuğuna karar verilmiştir. Gümrük Birliği, 1 Ocak 1996 itibariyle tamamlanarak işlerlik kazanmıştır.

1/95 sayılı Ortaklık Konseyi Kararı, Birliğin malların serbest dolaşımı politikasını tamamlayan İç Pazar mevzuatı doğrultusunda hazırlanmıştır. Bu kapsamda, Avrupa Birliği müktesebatının gümrükler ve dış ticaret politikaları ile birlikte rekabet mevzuatı, teknik mevzuat, fikri mülkiyet hakları, devlet yardımlarına ilişkin bölümlerini de içeren 1/95 sayılı karar ile geleneksel anlamdaki bir gümrük birliği ilişkisinden çok daha ileri bir bütünleşme çerçevesi belirlenmiştir.

Aralık 1999'da Türkiye'nin AB tam üyeliği adaylığının teyidi ile birlikte gerek Türkiye'nin gerek AB'nin yükümlülükleri Gümrük Birliği ilişkisinin de ötesine geçmiştir.

Topluluğun Türkiye'den beklentilerinin yer aldığı Katılım Ortaklığı Belgesi ile bu belgeye karşılık olarak, Türkiye'nin taahhütlerini ortaya koyduğu Ulusal Program, Gümrük Birliği yükümlülüklerini de içermektedir. Bu yönde kaydedilen her gelişme, Gümrük Birliği'nin işleyişini kolaylaştırdığı gibi Avrupa Birliği ile tam entegrasyon sürecinde mesafe kat edilmesini sağlamaktadır.

Türkiye'nin dışa yönelik büyüme stratejisi çerçevesinde ve AB tam üyeliği hedefi doğrultusunda gerçekleştirdiği en kapsamlı ticaret ortaklığı olan Gümrük Birliği aynı zamanda Dünya Ticaret Örgütü'nün (DTÖ) uluslararası ticarete ilişkin kurallarını temel alan bir yapıdır. Bu yönüyle Gümrük Birliği'ne taraf olan Türkiye'nin gerçekleştirdiği çalışmalar DTÖ üyesi olarak üstlendiği yükümlülükleriyle de büyük ölçüde uyumaktadır.

Ancak 1993–1995 yıllarında AB'nin toplam dış ticaret hacmindeki ortalama yüzde45 olan payının 1996–2000 döneminde ortalama yüzde51 düzeyine yükseldiği ortaya çıkmaktadır. Avrupa Birliği gibi güçlü bir ekonominin ve istikrarlı bir ticaret ortağının dış ticaretinde en önemli paya sahip olması, Türkiye'nin dünya ekonomisinde meydana gelebilecek sorunlardan da daha az etkilenmesini sağlamaktadır. Nitekim Asya ve Rusya krizleri sırasında Türkiye'nin ekonomik performansı ile Avrupa Birliği'nin ihracatımız açısından güvenli istikrarlı bir pazar olmayı sürdürmesi bu hususu destekler niteliktedir.

Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde Gümrük Birliği sonrasında ticaretin, Türkiye'nin AB'ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmaktadır. Bu durumun temel sebebi, Türkiye'nin tek taraflı olarak 1971 yılı itibarıyla bazı istisnalar dışında sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz giriş hakkına sahip olması, AB'nin ise bu hakkı 1996 yılında elde etmesidir

1972 ve 1974 yılında AB ile gerçekleştirilen ihracat rakamları dikkate alındığında söz konusu gümrük muafiyetinin etkisinin yüzde100'ün üzerinde bir artış ile kendisini gösterdiği anlaşılmaktadır. Öte yandan gerek diğer ülkelerin tecrübeleri gerek ekonomi teorileri Avrupa Birliği gibi çok gelişmiş bir ekonomi ile Gümrük Birliği'ne gidilmesinin önceden kestirilebilir tek etkisinin dış ticaret açığı olacağını ortaya koymaktadır. Nitekim ithalat artışının herhangi bir ekonomi için tek başına kötü bir olgu olarak ele alınması cari işlemler dengesini oluşturan kalemlerin tümü dikkate alındığında yapılacak değerlendirmelerde eksik ve hatalı sonuçlar verecektir.

Bununla birlikte Türkiye'nin dış ticaret açığının ne kadarının doğrudan Gümrük Birliği'nden kaynaklandığını belirlemek oldukça güçtür. Gümrük Birliği öncesi de AB ile dış ticaret açığının yaklaşık olarak Gümrük Birliği sonrası oluşan dış ticaret açığı oranında olduğu, ayrıca aynı dönemde gerek dünyada gerek Türkiye'de yaşanan makro ekonomik gelişmelerin de Türk dış ticaretinin yapısını etkilediği göz önünde bulundurulmalıdır.

Bu kapsamda, 1994 yılında Türkiye'de yaşanan ekonomik kriz ve devalüasyonun ardından Gümrük Birliği ile uyumlu olmayan ekonomi politikalarının uygulanması, Türk ihracat ürünlerinin fiyat rekabetini etkilemiş ve ithalat lehine dağılımda rol oynamıştır. Ayrıca 1998 yılında yaşanan Asya ve Rusya krizleri Avrupa ekonomilerinde durgunluk yaratmıştır. Bu dönemde, Türkiye'nin AB'ye ihracatının önemli bir bölümünü oluşturan tüketim mallarının AB'deki fiyat ve gelir hareketlerinden olumsuz etkilenmesi, ihracat gelirlerinin düşük olmasına ve beraberinde dış ticaret açığının yükselmesine sebep olmuştur.

Tarım ve emek-yoğun ürünlerin Gümrük Birliği kapsamına alınmamış olması da, Türkiye için kayıptır. Gümrük Birliğinin sadece sanayi ürünlerine yönelik olması ise A.B. lehine bir durum yaratmıştır. Bu hususla ilgili olarak da tablo 12' ye tekrar bakılmasında fayda vardır. Avrupa ülkeleri için Türkiye iyi bir pazar konumundadır. Türkiye nüfusunun, Avrupa Birliği ülkelerine iyi bir pazar olmasına karşılık, Türklerin serbest dolaşımdan istifade edememeleri, Türk emekçisi ve Türkiye ekonomisi açısından büyük bir kayıptır.

Tekstil sektörünün toplam ihracatımızın içindeki payı yüzde 22.4' dür. İmalat sanayi içinde tekstil sektörünün payı yüzde 30 dur. Yani, toplam imalat sanayi ihracatımızın 1/3' nü tekstil ürünleri oluşturmaktadır. Bilindiği gibi, tekstil sektöründe üretim yapmak, teknolojiye ve pazar talebine uymak (modaya) diğer sanayi kollarına nazaran daha kolaydır. Üstelik emek yoğun bir sanayi dalıdır. Bu açıklamadan da anlaşıldığı üzere, Türkiye' de 1980 sonrası gerçekleşen sanayi ihracatının temelinde, emek yoğun sermaye ile üretilmiş ve tarımsal hammaddeye dayanan bir sanayi üretimi söz konusudur.

4.2. Gümrük Birliğinin Dış Ticaret Dengesi ve Hadlerine Etkisi

Gümrük Birliği'nin gerçekleştiği 1996 yılında, sektörler itibariyle büyümede, ithalat vergisindeki yüzde 22,9'luk artış neticesinde ithalattaki tehlikeli artış sonucu GSMH'daki

büyüme yüzde 7,9 olarak gerçekleşmiştir. Buna mukabil, tarım yüzde 5,2, sanayi sektörü yüzde 7,1 ve ticaret de yüzde 8,7 oranlarında büyümüştür.¹⁴³

Gümrük birliğinin gerçekleştiği yıla ait, ithalata dayalı büyümenin sonucunun, enflasyon ile dış ticaret açığı olduğu ortadadır. Oysa açıklanan rakamlara göre ihracatımızda önemli bir artış söz konusu değildir.

Tablo – 4: Türk Dış Ticareti ve AB İle Olan Ticaret Değerlerinin Mukayesesi

Yıllar	Türkiye'nin Toplam Dış Ticareti (Milyon \$)		Türkiye'nin AB ile Olan Ticareti (Milyon \$)		AB'nin Türkiye'nin Ticaretindeki Toplam Payı	
	Ihracat	Ithalat	Ihracat	Ithalat	Ihracat	Ithalat
1985	7958	11343	3204	3895	40,3	34,3
1993	15348	29429	7289	10950	47,5	37,2
1994	18105	23270	8269	10279	45,6	44,2
1995	21636	35707	11078	16760	51,2	47,2
1996	23224	43626	11548	23138	49,7	53,0
1997	26261	48559	12248	24870	46,6	51,2
1998	26974	45921	13498	24075	50,0	52,4
1999	26587	40671	14348	21419	54,0	52,6
2000	27775	54503	14510	26388	52,2	48,8
2001	31342	41399	16118	18280	51,4	44,2
2002	36059	51553	18459	23321	51,2	45,2
2003	47252	69339	24484	31695	51,8	45,7
2004	63074	97361	34417	45434	54,6	46,7
2005	73746	116774	41364	52695	56,2	45,1
2006	85534	139576	47934	59400	51,3	42,5
2007	107271	170062	60398	68611	56,3	40,3

Kaynak; Dış Ticaret Müsteşarlığı Ve TUIK Verilerinden İstifade Edilerek Tablo Hazırlanmıştır.

Burada şunu da hatırlamakta fayda vardır; Türkiye'nin, AB ile gümrük birliğine yönelik sürecin başından beridir A.B., Türk sanayi ürünlerine karşı gümrük birliği kurallarına uymaktaydı. Oysa Türkiye' 11 ve 22 yıllık süreçlerle O.G.T.'ye uymaya çalışmıştır. İşte tüm

¹⁴³ Milliyet Gazetesi, 1 Nisan 1997 Salı, "Ekonomi Sayfası", s.7.

bunlar, Türk sanayisinin ucuz ve dışa bağımlı olmadan üretim gerçekleştiremediğinin sonucudur.

Türkiye'nin ithalatının büyük kısmının A.B. ülkelerinden yapılıyor olması, ticaret sapmasına neden olmuşsa, bu durum da Türkiye aleyhinedir. Bu durumun düzelmesi, üçüncü ülkelerin OGT duvarlarını aşabilecek derecede ucuz mal üretilip satmalarına bağlıdır.

Avrupa Birliği'nin Türk tekstil ürünlerine karşı uyguladığı sınırlamaların kaldırılması, Avrupa Birliği'ne yönelik ihracatımızda artış sağlayacaktır. Ancak yine de, sanayimizi temsil edecek olan tekstil üretimimize rakip olan, uzak doğu ülkelerinin bu alandaki üretimleri büyük gelişme göstermiştir.

4.3. İhracata Yönelik Sanayi Dallarına Etkisi

1996 yılına ait dış ticaret rakamlarına baktığımızda, ithalattaki korkunç artışa karşılık ihracat artışının düşük düzeyde gerçekleşmiş olmasının etkisi, yalnız ihracata yönelik sanayi dalları tarafından değil, tüm sektörler tarafından hissedilecektir. Güçlü olamayan firma ve sektörlerin ise yaşama şansları yoktur.

Türkiye'deki sanayi dallarının bir çoğu, hammadde ve yarı mamul mal bakımından dışa bağımlı olarak faaliyet göstermektedir. İhracat yapabilmeleri ise ekonomik yaşamlarını sürdürmelerinin şartıdır. Gümrük birliğinin ardından bu sanayi dallarının ihracat yapabilmeleri; ürünlerinin kalitesine, ürün geliştirmelerine (dolayısıyla AR-GE yatırımları ve çalışmalarına hız vermeleri gerekiyor), düşük maliyetlerde üretimi bol ve seri olarak gerçekleştirmelerine bağlıdır. Türkiye'deki ihracata yönelik sanayi dalları, ucuz emek gücüne sahip ülkede olma şansını kullanmayı nispeten kaybetmişlerdir. Çünkü ihracata yönelik sanayileşme stratejisinin dünyada ilk uygulanmaya başlandığı, 1960'lı yıllarda kullanılan üretim teknolojisi, günümüz üretim teknolojisine nazaran emek istihdamına daha elverişliydi. Çağımızda ucuz ve seri üretimde otomasyonun yeri büyüktür.

İhracata dönük sanayileşme süreci içinde, tekstil üretiminde büyük ilerleme göstermiş olan Türkiye, emek yoğun sanayi olması nedeniyle bu alanda oldukça yüksek karşılaştırmalı üstünlüğe sahiptir.

4.4. Rekabete Etkileri

Gümrük birliği neticesinde doğacak olan rekabet ortamında, küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin ayakta kalabilme şansları oldukça düşüktür. Küçük ve orta büyüklükteki işletmelerin durumu ile ilgili düzenlemelere, III. bölüm’de dış ticaret rejimleri bahsinde daha önce değinilmiştir. KOBİ’lerin bir araya getirilerek birleştirilmeleri, KOBİ’lerin dış rekabete karşı mukavemetlerini arttıracaktır.

İhracata yönelik sanayi dallarına gümrük birliğinin olası etkileri, bahsini işlediğim bölümdeki hususlar bu bölüm için de geçerlidirler. Rekabette bulunabilmek için; ucuza üretmek, ucuza üretmek için de yeni üretim tekniklerini kullanmak ve yeni ürün geliştirmek gerekir.

Türkiye’nin A.B.’den ithalatını oluşturan ürünler, ileri teknoloji ile üretilmiş, gelir ve fiyat esneklikleri yüksek olan ürünlerdir. Gümrük duvarlarının kalkması neticesinde, 1996 yılı ithalatı oldukça fazla artmıştır. Buna karşılık ihraç mallarımızın gelir ve fiyat esnekliği yüksek olmadığından ihracatımızda istenilen seviyelere ulaşmak mümkün olmamıştır. Ayrıca, Avrupa Birliği standartlarına uyum da, rekabet açısından önemlidir.

Tekstil ürünlerinin de gelir ve fiyat esnekliği fazla değildir. Türkiye emek ücretleri bakımından karşılaştırmalı üstünlüğe sahip olsa da, tekstil ürünlerimize yönelik sınırlandırmalar bu sektöre yönelik ve rekabet şartlarını ağırlaştırıcı etki yaratmaktadır. Tekstil üretiminde uzmanlaşmış olmamız en büyük avantajımızdır. G.Kore, Hindistan ve Pakistan tekstil alanında rakibimiz olan ülkelerdir.

4.5. İstihdama Etkisi.

Türk imalat sanayinin en büyük sektörü olan tekstil sektörünün, halen emek yoğun teknoloji ile üretimde bulunması, ücretlerinin düşük olduğu ülkemizde yadırganmaması gereken durumdur.

Türkiye’nin 1980 sonrası sanayileşmesi temelde, küçük yatırımlarla, emek faktörü ucuz olduğu için emek yoğun teknolojiye dayanan, tarım ürünlerinin kısa bir süreçte işlenerek mamul elde edilmesine dayanan sektörlerde ağırlık kazandı. Aksi durumda 1981 yılına gelindiğinde, bu kısa zaman aralığında Türkiye’nin sanayi ürünleri ihracatına başlaması veya sanayi üretimini arttırması mümkün olmazdı.

Dış ticaret hacmimizin 1996 yılındaki gelişmeleri bir süre daha sürdürmesi yani, ithalat genişlerken ihracatın yerinde sayması durumunda, rekabet edemeyen birçok işletme ticari yaşama veda edecektir. Sonuç olarak, şayet ihracat artışı gerçekleştirilemez ise işsizlik oranında kapanan firmalar nedeniyle işsizlik artabilir. Emek yoğun üretim yapan ihracat sektörümüzün ve istihdamın gelişimi, ihracatın gelişimi ile doğru orantılıdır.

Gümrük Birliği, Türk firmalarının Avrupa pazarlarına girişi, istihdam açısından nitelikli yetişmiş elemanlara ihtiyaç doğuracaktır. Nitelik yönünden yetişmiş insan gücünün, nicelik olarak da yeterli seviye ye ulaşmasında eğitim kurumlarının rolü büyük olacaktır. Üstelik nüfusu hızla artan yurdumuzda, eğitim kurumlarının önemi artmıştır.

4.6. Prodüktiviteye Etkisi

Yurdumuzda uzun yıllar uygulanan ithal ikamesi politikası, işletmelerin iç piyasanın talebine yönelik kapasitede kurulmasına neden oldu. 1980 yılında sanayileşme stratejimizde meydana gelen değişim sonucunda, kurulu kapasite gücünün üretimi yetersiz kaldı. Ayrıca, gerçekleşen üretim yıllarca dış rekabetten korunduğu için maliyetler ve fiyatlar, uluslararası piyasalardaki maliyet ve fiyatlardan daha yüksek oranda oluşuyordu. Bu, kurulu olan işletmelerin düşük verimliliğe sahip olduklarını göstermektedir.

Halen ihracatımızı oluşturan temel sanayi dallarının, emek yoğun teknoloji kullanması düşük verimlilikle üretime neden oluyor. İhracat sektörlerinin hem rekabet, hem de verimlilik açısından teknoloji yoğun üretim tekniği kullanımına geçmelidir.

Verimlilik konusuna dahil edebileceğimiz, Avrupa standartlarına uyum da önemli bir ayrıntıdır. Avrupa Birliği Standartları'na uymayan ürünlerin, gümrük birliğinden istifade etmeleri söz konusu değildir. Üstelik standartlara uyum ile verimlilik arasında, doğru orantılı ilişki söz konusudur.

Çalışmada kullanılan veriler Devlet İstatistik Enstitüsü (DİE), Devlet Planlama Teşkilat (DPT) ve Dış Ticaret Müsteşarlığı (DTM) istatistiklerinden derlenerek oluşturulmuştur. Veri setleri oluşturulurken reel yıllık değerler kullanılmıştır (Bkz. Ek – 1).

Çalışmada ekonometrik analiz yöntemlerinden yararlanılmıştır. Oluşturulan ekonometrik modelin güvenilirliğini sınamak için bir dizi yapısal test uygulanmıştır. Bu testler sonucunda elde edilen modelde, GB'nin Türkiye'nin net ihracatı üzerinde bir etkiye sahip olup olmadığını görmek için bir kukla değişkenine (D96) de yer verilmiştir. GB 1996 yılında

tamamlandığı için 1985 yılından 1996 yılına kadar olan süre için $D_{96} = 0$ ve 1996 yılından başlayarak 2003 yılına kadar olan süreler için de $D_{96} = 1$ olarak alınmıştır. Ayrıca GB'nin Türkiye'nin net ihracatı üzerinde yapısal bir değişikliğe neden olup olmadığını bulmak için de kukla değişkeninin çıkarıldığı modele Chow test uygulanmıştır.

4.7. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Dış Ticareti Üzerine Etkileri

Gümrük Birliği'nin bir başka özelliği de, bir ekonomik entegrasyon modeli olarak Dünya Ticaret Örgütü'nün uluslararası ticarete getirdiği kurallar çerçevesinde yapılandırılmış olmasıdır. Türkiye'nin, Gümrük Birliği sürecinde gerçekleştirdiği çalışmalar taraf olduğu Dünya Ticaret Örgütü üyeliğinden doğan yükümlülükleri ile örtüşmektedir.

İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisinin benimsendiği 1980 yılından, Gümrük Birliği'nin tesis edildiği 1995 yılına değin geçen zaman zarfında Türkiye'nin dışa açılmaya çalıştığı dönem olup; Türkiye'nin ihracatı yılda ortalama % 14 civarında artış gösterirken, AB'ye olan ihracat da %16 oranında artmıştır. Türkiye'nin ithalatı ise yaklaşık %13 artarken, AB'den ithalatımız yaklaşık %15 oranında artış göstermiştir.

1980 yılında yaklaşık %45 gibi rekor bir açık veren Türkiye'nin dış ticaret dengesi, daha sonra da değişken dönem geçirmiştir. Gümrük Birliği öncesi Dış Ticaret dengesi yaklaşık %25 seviyesinde açığa ulaşmıştır. 1980 sonrası dönemde AB'yle olan ticaret açığımız yaklaşık %30 iken, Gümrük Birliği öncesi yaklaşık % 20 seviyesinde AB ile Ticaret açığı verilmeye başlanmıştır.

4.8. AB ile Olan Dış Ticaret Hacminde Değişiklikler

1980-2003 yılları arasında AB ile olan ticari ilişkilerimizdeki gelişmeler aşağıda sunulu tablo 5 de sunuludur. AB ile Gümrük Birliğinin sağlanmasının akabinde; İhracatın İthalatı karşılama oranı % 80 oranından, 1996 ve 1997 yıllarında % 49 oranına gerilemiştir. Gümrük Birliğinin sağlandığı 1996 ila 2000 Yılları arasında İhracatın İthalatı karşılama oranı düşük seviyededir. Türk Sanayinin Rekabet edebilirliği, Mukayeseli üstünlüğünün ortaya çıkması ve ilk etapta ithal edilen ürün cinsleri bakımından, İhracatın ithalatı karşılama oranının düşük olması doğal bir neticedir. 2000 yılı ve sonrasında ise İhracatın ithalatı karşılama oranı tekrar % 70 ve üzeri değerlere ulaşmıştır. Gerek 1980 sonrası uygulana gelen İhracata Yönelik Sanayileşme Strateji, Gerekse de Gümrük Birliğinin bir sonucu olarak, Türk Sanayinin Mukayeseli Üstünlüğe sahip olduğu alanlardaki İhracatı, İthalatının %88 oranında karşılamaya başlamıştır.

Tablo – 5: Türkiye'nin AB ile Olan Ticareti (Milyon \$)

Yıllar	İhracat	İthalat	İhracatın İthalatı Karşılama Oranı
1985	3204	3895	%82
1993	7289	10950	%66
1994	8269	10279	%80
1995	11078	16760	%66
1996	11548	23138	%49
1997	12248	24870	%49
1998	13498	24075	%56
1999	14348	21419	%66
2000	14510	26388	%54
2001	16118	18280	%88
2002	18459	23321	%79
2003	24484	31695	%77
2004	34417	45434	%75
2005	41364	52695	%78
2006	47934	59400	%80
2007	60398	68611	%88

Kaynak; Dış Ticaret Müsteşarlığı Ve TUIK Verilerinden İstifade Edilerek Tablo Hazırlanmıştır.

Türkiye' nin AB İhracatının Mal Gruplarına göre Dağılımını (%) olarak gösteren Tablo 6 incelendiğinde ise; 2003 yılı itibariyle Gümrük Birliği' nin etkisini daha net görebilmekteyiz. Yatırım Malı İhracatı payı %8, Ara Malı İhracatı Payı % 30,4 ve Tüketim Malı İhracatı payı da % 61 oranına yükselmiştir.

Tablo – 6: Türkiye'nin AB İhracatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (yüzde Pay)

Yıl	Yatırım		Ara Malı		Tüketim	
	Pay (yüzde)	Değ. (yüzde)	Pay (yüzde)	Değ. (yüzde)	Pay (yüzde)	Değ. (yüzde)
1994	2.9	-	32.5	-	64.6	-
1995	2.9	26.2	31.8	25.8	65.3	29.7
1996	3.4	24.5	32.3	5.6	64.3	2.7
1997	3.5	6.8	33.5	10.1	63.0	4.0
1998	3.6	15.6	34.2	12.4	62.2	8.8
1999	4.4	29.0	34.7	8.0	60.9	4.0
2000	4.6	5.5	35.9	4.5	59.5	-1.2
2001	6.0	44.1	35.7	10.5	58.1	8.4
2002	6.9	32.7	31.6	1.4	61.4	21.1
2003	8	63.0	30.4	27.4	61.0	31.8

Kaynak; Dış Ticaret Müsteşarlığı Ve TUIK Verilerinden İstifade Edilerek Tablo Hazırlanmıştır.

Türkiye' nin AB İhracatının Mal Gruplarına göre Dağılımını gösteren Tablo 6 da, 1996 yılı itibariyle; Yatırım Malı İhracatı payı %3,4, Ara Malı İhracatı Payı % 32,3 ve Tüketim Malı İhracatı payı da % 63 oranında olduğunu görmekteyiz.

Türkiye' nin AB İthalatının Mal Gruplarına göre Dağılımını gösteren Tablo 7 da, 1996 yılı itibariyle; Yatırım Malı İhracatı payı %31,9 Ara Malı İhracatı Payı % 55,7 ve Tüketim Malı İhracatı payı da % 12,4 oranında olduğunu görmekteyiz.

Tablo – 7: Türkiye'nin AB İthalatının Mal Gruplarına Göre Dağılımı (yüzde Pay)

Yıl	Yatırım		Ara Malı		Tüketim	
	Pay(yüzde)	Değ. (yüzde)	Pay (yüzde)	Değ. (yüzde)	Pay (yüzde)	Değ. (yüzde)
1994	29.4	-	63.3	-	7.3	-
1995	28.7	50.5	62.5	52.5	8.8	87.5
1996	31.9	52.9	55.7	22.2	12.4	92.5
1997	29.5	-0.8	56.3	8.8	14.2	23.2
1998	29.8	-2.0	55.1	-5.3	15.0	2.5
1999	28.4	-15.5	55.2	-10.9	16.5	-2.7
2000	27.3	19.5	53.0	19.4	19.2	45.1
2001	23.6	-40.5	61.1	-20.9	14.2	-49.3
2002	23.0	24.2	61.8	29.1	13.7	23.2
2003	22.1	30.6	60.7	33.4	16.2	61.0

Kaynak; Dış Ticaret Müsteşarlığı Ve TUIK Verilerinden İstifade Edilerek Tablo Hazırlanmıştır.

Türkiye' nin AB İthalatının Mal Gruplarına göre Dağılımını gösteren Tablo 7 da, 2003 yılı itibariyle ise; Yatırım Malı İhracatı payı %22,1 Ara Malı İhracatı Payı % 60,7 ve Tüketim Malı İhracatı payı da % 16,2 oranında olduğunu görmekteyiz. Tüketim Malı İthalatı Rakamındaki artışın dikkat çekici olmasına rağmen uzun dönemde dengeleneceği ve bu oranlarda sabitleneceğini düşünülmektedir.

4.9. AB ile Olan Dış Ticaretin Sektörel Analizi

Tablo V üzerinde 1996 yılını temel alarak, Türkiye'nin AB ile ticaretinin sektörel dağılımı analiz edildiğinde ise gerek ihracat gerek ithalatta tarım ürünlerinin payının sanayi ürünleri lehine düşüş gösterdiği görülmektedir. Ancak sanayi ürünleri ihracatında 1995–2003 arası ortalama yüzde 45,7 ile düşük teknoloji ve emek yoğun üretime dayanan tekstil ve konfeksiyon sektörünün en önemli paya sahip olduğu, ithalatta ise yoğun teknoloji gerektiren sanayi ürünlerinin ağırlıklı yer tuttuğu belirlenmektedir.

Teknolojik gelişme ve Ar-Ge çalışmalarına gerekli ölçüde kaynak ayıramayan Türkiye için bu dağılım, ilk aşamada Türk sanayi ürünlerinin AB ürünleri karşısında düşük rekabet düzeyini ortaya koymaktadır. Bununla birlikte Türk firmaları için, ileri teknoloji kullanan AB firmaları ile rekabet etmek, teknoloji geliştirmeleri ve Ar-Ge faaliyetlerini artırmaları yönünde harekete geçirici bir etki yaratmaktadır. Bu gelişmeye paralel olarak rekabet hukuku ve standardizasyon alanlarında yürütülen uyum çalışmalarında kaydedilen ilerlemeler de sanayiciler üzerinde, ürün kalitesini yükseltmeleri açısından baskı unsuru oluşturmaktadır (Morgil, 2003: 20-21). Bu durum Birliğin Ortak Tarım Politikalarının bir benzeri olup, Sanayi istihsalinin verimliliğini ve de kalitesini temin açısından önem arz etmektedir.

Sanayi üretimini Ar-Ge ve teknolojik gelişimle desteklemek Mukayeseli üstünlükler teorisi bakımından da ülkelerin üretim yapıları üzerinde etki yaratır.

Tarım sektörü:

Tarım ürünleri ihracatımızın toplam AB'ye ihracat içerisindeki payı 1996 yılına kadar yüzde 19-20'lerde iken, 1996 yılından itibaren düşüşe geçerek yüzde 16 sonra yüzde 14 ve 2003 sonunda da yüzde 8'lere kadar gerilemiştir. İthalatta ise, 1993'te yüzde 2,4, 1995'te 4,7 olan pay 2003 sonunda yüzde 1,8'lere gerilemiştir.

Tekstil ve Konfeksiyon:

Parasal değer olarak sürekli bir artış içerisinde olmasına rağmen ihracat içerisindeki payı yüzde 48-50'lerden yüzde 39'lara kadar gerilemiş durumdadır. İthalatta tekstil ve konfeksiyon sektörünün payı; 1995 yılında yüzde 4,9 iken bu oran 1996 – 2003 yılları arasında ortalama yüzde 6,2 olarak gerçekleşmiştir.

Demir-Çelik:

İhracat içerisindeki payı 1996 yılı dışında sürekli artış göstermiştir. 1996 yılındaki düşüşle birlikte yüzde 3,6 olarak gerçekleşen bu oran 2003 yılında yüzde 5,9 olarak gerçekleşmiştir.

84–85 ve 87 no’lu Fasıllar:

AB’ye yapılan toplam ihracat içerisindeki payı sürekli olarak artmıştır. Bu oran 1993’de yüzde 8, 1995’de yüzde 11,2 ve 2003 yılında yüzde 29 olarak gerçekleşmiştir. İthalatta ise inişli çıkışlı bir yapı gözlenmektedir. 1995 yılında yüzde 39,2 payı olan bu sektör 1996 – 2003 arasında ortalama yüzde 46,1’lik bir paya sahip olmuştur.

Diğer Sanayi Ürünleri:

AB’ye yapılan genel ihracat içerisindeki payı yüzde 17 ile yüzde 20 aralığında değişim göstermektedir. Bu sektörün ihracat içerisindeki payı 1993’de yüzde 20,6, 1995’de yüzde 18,2 ve 2003’de yüzde 17,9 olarak gerçekleşmiştir. İthalatta da istikrarlı bir seyir izleyen bu sektörün payı 1993’de yüzde 38,4, 1995’de yüzde 40,2 ve 2003 yılında yüzde 40,8 olarak gerçekleşmiştir.

İmalat Sanayinin İstihdamdaki Payı

Çalışan nüfusun ekonomik sektörlere dağılımı da sanayileşme derecesinin bir göstergesi olarak değerlendirilebilir. Gelişmiş ülkelerin (GÜ) ekonomik gelişme tarihleri bize ekonomi geliştikçe işgücünün tarımdan sanayiye ve hizmet sektörlerine transfer olduğunu göstermektedir. Aynı sürecin Türkiye’de de yaşandığına tanık oluyoruz.

İşgücü kullanımını bakımından ülkemizde tarım sektörünün hâlâ çok büyük bir yeri olduğuna işaret etmiştik. Öte yandan işgücünün tarım dışı sektörlerle transferi 2000’li yıllarda hız kazanmıştır. Bu olgu yüksek oranlı ve uzun erimli bir büyümenin sağlandığı 2002–2007 döneminde ekonominin öncelikli bir sorunu olmuştur. Çünkü tarımdan kopan işgücünü ve yeni işgücüne katılanlar istihdam etmek için sanayi ve hizmet sektörlerinde yeterli yeni iş alanları açılmamıştır.

Türkiye ekonomisi 2008 yılının üçüncü çeyreğinden itibaren global ekonomik krizi ağır biçimde yaşamaya başlamıştır, Kriz etkisini öncelikle imalat sanayi üretiminde ve dış ticarete göstermiştir. 2008'in üçüncü çeyreğinde imalat sanayinde üretim artışı durmuş, dördüncü çeyrekte ise 1998 sabit fiyatları ile sektör reel hasılası yüzde 10.5 oranında gerilemiştir.

2008 yılının bütününde, ilk iki çeyrekteki büyüme sayesinde imalat sanayi reel büyüme oranı yüzde 0,8 gibi küçük bir düzeyde de olsa pozitif gerçekleşmiştir. İmalat sanayindeki daralma 2009 yılında ağırlaşarak sürmüştür. Bu daralma ihracat ve istihdam ile çok yoğun biçimde karşılıklı etkileşim içindedir.

2002–2006 dönemine ait veriler incelendiğinde imalat sanayinde kapasite kullanım oranı ortalamasının yüzde80 civarında olduğu görülüyor. Alt sektörlerde kapasite kullanım oranında farklılık gösterdiği, en yüksek kapasite kullanım oranının Radyo -TV - haberleşme cihazları üretimi, petrol rafinerisi, büro malzemeleri ve motorlu kara taşıtları sanayilerinde gerçekleştiği, bu sanayi dallarında 2004–2006 yıllarında kapasite kullanım oranının ve yüzde80'nin üzerinde olduğu görülmektedir. Kapasite kullanım oranının en düşük olduğu sanayiler ise tütün ve gıda sanayileri olmuştur.

4.10. Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin Net İhracatına Etkilerine İlişkin Ampirik Bir Çalışma:

Oluşturulan ekonometrik model ve bu modelin değişkenleri şöyledir:

$$\text{XNGDPT} = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 I_t + \beta_3 E_t + \beta_4 D96 + u_t$$

XNGDPT: Net ihracatın Gayri Safi Milli Hasılaya oranı (yüzde).

Y_{t-1} : Gayri Safi Milli Hasıla'daki yıllık değişim (yüzde).

I_t : Sabit Sermaye Yatırımlarının Gayri Safi Milli Hasıla içindeki payı (yüzde).

E_t : Reel Döviz Kuru.

D96: Kukla değişkeni.

D96 = 0 (1996'dan önce)

D96 = 1 (1996 – 2003 yılları)

Yapılan ekonometrik testlerde anlamlılık derecesi yüzde5 (0.05) olarak alınmıştır.

Yapılan testler sonucunda tahmin edilen model şöyledir :

$$XNGDP_t = 16.64962 + 0.224111 Y_{t-1} - 0.639097 I_t - 0.090881 E_t - 6.139545 D_{96}$$

$$(3.53) (3.98) (-4.79) (-2.27) (-8.17)$$

$$R^2 = 0.86$$

Parantez içinde gösterilen değerler t istatistikleridir. R² değeri ise modelin açıklayıcılık gücünü göstermektedir.

$$XN = f(Y, I, E, T)$$

XN : Net ihracat

Y: Gayri Safi Milli Hasıla

I : Sabit Sermaye Yatırımları

E: Reel Döviz Kuru

T: Dış Ticaret Hadleri

Net ihracat yukarıda belirtilen değişkenlerin bir fonksiyonu olmasına karşın, oluşturulan ekonometrik modelde dış ticaret hadlerine yer verilmemiştir. Bunun nedeni dış ticaret hadlerinin dahil edildiği modelde bu değişkenin katsayısının anlamsız çıkmasıdır. Ekonometrik modelde gelir etkisini gösteren Y değişkeninin gecikmeli değeri olan Y_{t-1} değerinin kullanılmasının nedeni de gelirin net ihracat üzerindeki etkisinin hemen değil gecikmeli olarak ortaya çıkacağı varsayımdır. Artıklara ilişkin yapılan testlerde klasik doğrusal regresyon modeli varsayımlarının geçerli olduğu görülmektedir (Bkz. Ek – 2).

Çalışmada “Gümrük Birliği’nin Türkiye’nin net ihracatı üzerine etkileri” incelendiğinden, GB’nin başlangıç yılı olan 1996 yılı için bir kukla değişkeni konmuştur. Bu değişken yardımıyla “Gümrük Birliği Türkiye’nin net ihracatını etkilemiştir” öngörüsü test edilecektir.

Ampirik Sonuçlar

$$XNGDP_t = \beta_0 + \beta_1 Y_{t-1} + \beta_2 I_t + \beta_3 E_t + \beta_4 D96 + u_t$$

$$D96 = 0 \text{ (1996'dan önce)}$$

$$D96 = 1 \text{ (1996 – 2003 yılları)}$$

GB'nin Türkiye'nin net ihracatı üzerinde etkisinin olduğunu gösterebilmek için kukla değişkeninin anlamlı olması gerekmektedir. Bunun için de aşağıdaki hipotezler test edilir:

$$H_0: \beta_4 = 0$$

$$H_1: \beta_4 \neq 0$$

β_4 'e ait t- değerine baktığımızda, yzde5 anlamlılık derecesine göre boş hipotezi reddederiz. Bu da bize D96 kukla değişkeninin modelde anlamlı olduğunu ve açıklama gücü bulunduğunu gösterir. Buradan hareketle, ‘‘GB'nin Türkiye'nin net ihracatını etkilediği’’ sonucuna ulaşabiliriz. Elde ettiğimiz bu ampirik sonuç Tablo II'deki değerlerle birleştirildiğinde Soğuk (2002)'nin de belirttiği üzere; Gümrük Birliği sonrasında ticaretin, Türkiye'nin AB'ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmaktadır. Yani ticaret hacmindeki bir artışın yanı sıra ‘‘net ihracatta da bir düşme’’ gözlenmektedir.

Kukla değişkenini modelden çıkarıp, GB ile beraber yapısal bir değişim olup olmadığını başka bir yönden test etmek amacıyla 1996 yılı için Chow test uyguladığımızda; F istatistiğinin P – değerinin 0.000420 olduğunu görüyoruz. Bu değer yzde5 anlamlılık derecesinde ‘‘GB ile birlikte yapısal bir değişim olmadığı’’ hipotezini reddetmemizi sağlamaktadır.

Sonuç olarak GB ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal değişimlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişimler; ticaret hacminin artması ve özellikle GB'nin ilk yıllarında ithalatın ihracattan daha hızlı artması nedeniyle net ihracatın da azalması şeklinde gerçekleşmiştir.

EKONOMETRİK TESTLER

Bağımlı Değişken : XNGDP				
Metod: En Küçük Kareler				
Örnek: 1986 - 2003				
Gözlem Sayısı: 18				
Değişken	Katsayı	Standart Hata	t-istatistik Değeri	Olasılık
C	16.64962	4.711046	3.534167	0.0037
Y(-1)	0.224111	0.056244	3.984610	0.0016
I	-0.639097	0.133542	-4.785739	0.0004
E	-0.090881	0.040090	-2.266951	0.0411
D96	-6.139545	0.751380	-8.171024	0.0000
R-Kare	0.862163	F-istatistik Değeri		20.32854
Durbin-Watson İstatistik Değeri	1.927189	F-istatistik Olasılığı		0.000017
Akaike Kriteri	3.470538			

Durbin – Watson d Testi: $d = 1.927189$; $dL = 0.820$	$n = 18$	$k = 4$
	$du = 1.872$	$du < d\text{-value} < 2$

Obs*R-squared	14.11726	Olasılık	0.365638
----------------------	----------	-----------------	----------

Obs*R-squared'nin P – değeri 0.05 (yüzde5) anlamlılık derecesinden büyüktür. Bu yüzden; bu modelde değişen varyans yoktur.

Jarque Bera Normal Dağılım Testi:

Jarque – Bera	1.387776	Olasılık	0.499630
----------------------	----------	-----------------	----------

yüzde5 anlamlılık derecesine göre model normal dağılım göstermektedir.yüzde50 olan olasılık modelin normal dağıldığını gösteren boş hipotezi kabul etmek için yeterlidir.

The Ramsey RESET Testi: F-istatistik Değeri	0.814695	Olasılık	0.384496
Log likelihood ratio	1.182347	Olasılık	0.276879

Bu test bize modelde spesifikasyon hatası olup olmadığını gösterir. Buna göre; F-istatistiği ve olabirlik oranı (Log likelihood ratio) yüzde5 anlamlılık derecesinden yüksek

olduğu için modelde spesifikasyon hatası yoktur deriz. Başka bir değişle kurduğumuz model doğrudur.

Örnek: 1985 – 2003			
Gecikme Sayısı: 1			
Boş Hipotez:	Gözlem Sayısı	F-istatistik Değeri	Olasılık
Y(-1), XNGDP'nin nedeni değildir	18	5.25062	0.03683
XNGDP, Y(-1) 'nin nedeni değildir		3.23240	0.09235
I, XNGDP'nin nedeni değildir	18	0.34382	0.56635
XNGDP, I'nin nedeni değildir		1.91407	0.18676
E, XNGDP'nin nedeni değildir	18	2.76564	0.11706
XNGDP, E'nin nedeni değildir		8.67008	0.01005
D96, XNGDP'nin nedeni değildir	18	2.71494	0.12020
XNGDP, D96'nin nedeni değildir		2.74462	0.11835
I, Y(-1) 'nin nedeni değildir	18	0.92148	0.35230
Y(-1), I'nin nedeni değildir		1.52666	0.23562
E, Y(-1) 'nin nedeni değildir	18	0.09001	0.76829
Y(-1), E'nin nedeni değildir		1.17615	0.29526
D96, Y(-1) 'nin nedeni değildir	18	1.31057	0.27023
Y(-1), D96'nin nedeni değildir		0.36421	0.55519
E,I'nin nedeni değildir	18	3.81374	0.06975
I, E'nin nedeni değildir		2.67257	0.12290
D96, I'nin nedeni değildir	18	4.77011	0.04525
I, D96'nin nedeni değildir		0.01784	0.89551
D96, E'nin nedeni değildir	18	0.91177	0.35478
E, D96'nin nedeni değildir		0.79273	0.38733

SONUÇ

Gümrük Birliği'nin Türkiye'nin toplam ticaret hacmini arttırıcı bir etkisi olmuştur. AB Türkiye'nin dış ticaretinde her zaman çok önemli bir paya sahip olmuş, bu oran GB öncesi yüzde48 gibi iken, GB sonrası da aynen devam etmiş ve yüzde50 oranına ulaşmıştır. Türkiye ile Avrupa Birliği arasındaki dış ticaret rakamları değerlendirildiğinde GB sonrasında ticaretin, Türkiye'nin AB'ye ihracatında da sürekli bir artış kaydedilmesine rağmen ithalat lehine bir dağılım gösterdiği saptanmaktadır. Bu durumun temel sebebi, Türkiye'nin tek taraflı olarak 1971 yılı itibariyle bazı istisnalar dışında sanayi ürünlerinde AB pazarına gümrüksüz giriş hakkına sahip olması, AB'nin ise bu hakkı 1996 yılında elde etmesidir. Bu durumda, GB'nin tamamlanması için öngörülmüş olan 22 yıllık süreyi çok iyi kullanabildiğimizi ve sanayimizin rekabet gücünü artırmak için gerekli düzenlemeleri gereğince yerine getirdiğimizi söylemek zordur.

GB'nin gerçekleştirilmesinden itibaren geçen 8 yıllık dönem zarfında, AB'ye yaptığımız ihracat AB'den gerçekleştirdiğimiz ithalattan daha hızlı artmış, bunun sonucu AB ile ticarete ihracatın ithalatı karşılama oranı 1995 de yüzde 66 iken 2003 yılı sonunda yüzde 77 seviyelerine yükselmiştir.

GB'nin tamamlanmasının hemen sonrasında yaşanan hızlı ithalat artışı dolayısıyla, Türkiye'nin AB ile ticaretinde büyük çaplı bir dış ticaret açığı ortaya çıkmıştır. 1998-1999 yıllarında küresel ekonomik kriz ve iç piyasadaki durgunluk nedeniyle açıkta azalma eğilimi gözlenmiştir. Bugün ise, AB'den yapılan ithalatın tekrar yükseldiği ve AB lehine olan ticaret açığının da tekrar tırmanışa geçtiği görülmektedir.

Türkiye'nin AB dışında ticaret yaptığı diğer ülke ve ülke grupları ile dış ticareti incelendiğinde GB sonrası bu ülkelerle gerçekleştirdiği ticarete de belirgin bir değişiklik olmadığı ve aynı oranlarda istikrarlı bir artış gösterdiği belirlenmektedir. Bu çerçevede Gümrük Birliği'nin Avrupa Birliği lehine bir ticaret sapması yaratmadığı ve Türkiye'nin diğer dış ticaret pazarlarında bir kayba yol açmadığı ortaya çıkmaktadır.

Türkiye'nin AB'den gerçekleştirdiği ithalatta yatırım ve ara mallarının ağırlıklı yer tutması, ithalatın Türk sanayiine yönelik girdi sağlayan sağlıklı yapısını ortaya koymaktadır. Yüksek teknolojiye dayanan yatırım mallarının ithalatı bu ürünlere bağlı üretimde de ileri

teknoloji kullanımını zorunlu kılmakta, firmaları Ar-Ge'ye yönelten bir diğer etken olarak nihai aşamada üretimin kalitesinde belirleyici rol oynamaktadır.

Türkiye'nin AB'ye ihracatının mal gruplarına göre dağılımını incelediğimizde, GB'nin Türk sanayiinde orta vadede daha belirgin olacak bir iyileşme yarattığını söylemek mümkündür.

Yapılan ampirik çalışmaya dayanarak; GB ile birlikte Türkiye'nin dış ticaretinde yapısal değişimlerin olduğunu söyleyebiliriz. Bu değişimler; ticaret hacminin artması ve özellikle GB'nin ilk yıllarında ithalatın ihracattan daha hızlı artması nedeniyle net ihracatın da azalması şeklinde gerçekleşmiştir.

GB'nin sorgulanması gereken husus, AB'ye uyum sürecinde Türkiye'nin özel statüsü olmalıdır. AB-Türkiye GB, AB ile diğer ülkelerin oluşturduğu ilişki modeline benzememektedir. Türkiye dışında hiçbir ülke tam üye olmaksızın böylesine geniş kapsamlı bir ekonomik entegrasyon modeline geçmemiştir. Belki de bundan daha da önemli olan husus, AB karar alma sürecine dahil olmayan Türkiye'nin, kendisinin katılımı olmaksızın oluşturulan mevzuat ve politikaları kendi düzenlemelerine yansıtma yükümlülüğünü üstlenmiş olmasıdır.

GB'nin ülkemiz açısından en olumsuz yönü ise, tam üyelik yolundaki diğer aday ülkelerin aksine, bu zor ve sancılı dönemin AB kaynaklarından sağlanan önemli bir mali yardım olmaksızın gerçekleştirilmiş olmasıdır. Bu zor ve sıkıntılı süreç tamamen Türk insanının kendi kaynaklarından yaptığı fedakârlıklar suretiyle karşılanmıştır ve bu yüzden son derece önemlidir.

Türkiye'nin, 31 Temmuz 1959 yılında, günümüzdeki ismi ile Avrupa Birliği'ne assosiyeye üye olmak üzere başvurması ve 12 Eylül 1963 yılında da Ankara Anlaşması'nın imzalanması ile Gümrük Birliği süreci (1963 - 1996) de başlamıştır.

1963 yılının, Türkiye ekonomisi açısından arz ettiği ikinci önemli husus da, I. Beş Yıllık Kalkınma Planı'nın D.P.T. tarafından hazırlanıp uygulamasına geçildiği, Türkiye'de planlı kalkınma döneminin başlamasıdır.

Türkiye'de 1963 – 1980 yılları arasında, kalkınmada öncü sektör olarak, sanayi sektörü ele alınmıştır. Fakat 1978–1980 yıllarında yaşanan iç ve dış olumsuzlukların etkisiyle özellikle, 1980 yılında büyük bir ekonomik kriz yaşamıştır. İmalat sanayimizin büyük oranda dışa bağımlı olması ve yaşanan petrol krizine ek olarak, Kıbrıs Barış Harekati

nedeniyle Türkiye' ye uygulanan ambargonun da neticesinde, krizin etkileri büyük olmuştur.

1980 yılında Türkiye' de, "24 Ocak Kararları" adı ile anılan bir dizi ekonomik yenilikler getirildi. Kararlar neticesinde Türkiye, 1963 yılından beri uygulana gelen İthal İkamesi Sanayileşme Stratejisi yerine İhracata Yönelik Sanayileşme Stratejisi' ne geçmiştir. Bu dönemde Türkiye - AB Gümrük Birliği ilişkileri ise hemen hemen dondurulmuş en alt düzeyde seyretmektedir.

1980'de gerçekleşen, sanayileşme stratejisi değişikliğinin ve dışa açılmasının ardından, devalüasyonlar ile iç talebi kısıtlayan politikaların neticesinde, 1981 yılından itibaren Türk ekonomisinde ihracatta suni artışlar ve buna bağlı olarak da dış ticaret hacminde artışlar görülmüştür. 24 Ocak Kararları'nın akabinde Gümrük Birliği ile ilgili çalışmalara ağırlık verilerek, özellikle de 1984 yılına gelindiğinde, ihracat ve ithalat rejimlerinde köklü değişimler sağlanmıştır. OGT'ye uyum hususunda da çalışmalara hız verilmiştir.

1987 yılında ise Türkiye Avrupa Birliği'ne tam üyelik başvurusunda bulunmuştur. Türkiye'nin başvurusuna şu an' a kadar olumlu bir yanıt verilmemiştir.

1988 ile 1996 yılları arasında, Türkiye ekonomisinde, 5 Nisan 1994 "Ekonomik İstikrar Tedbirleri" ve 1 Ocak 1996 tarihinde Avrupa Birliği - Türkiye arasında gerçekleşen Gümrük Birliği tarihleri önemli dönüm noktaları olmuşlardır.

1990 yılını müteakiben Türkiye ekonomisinde, 1994 yılına değin, yüksek enflasyon, düşük ihracat ve ithalatın finansmanında tekrar başlayan bir kriz yaşanmıştır. Yaşanan Körfez Krizi nedeniyle kapatılan petrol boru hattı ile Irak ile olan dış ticaretimizin sekteye uğraması, 1994 yılında yaşanan ekonomik bunalıma zemin hazırlamıştır.

Yaptığım incelemelerde, Türkiye'nin ekonomik yapısının iç ve dış değişimlerden çabuk bir şekilde etkilendiğini ortaya koymuştur. Bunun nedeni ise Türk imalat sanayinin, üretim gerçekleştirebilmesi için dış girdilere büyük ölçüde gereksinim duymasıdır.

Türkiye ekonomisinin, gümrük birliği sürecinde, sanayileşmesinin gelişimini ortaya koyabilmek amacıyla, dış ticaretimizi analiz ettiğimizde; Dış ticaret hacmimizin sürekli artış gösterdiğini, yıllar itibariyle de her yıl dış ticaret açıklarının verildiği görülmüştür. Kısaca, dış ticaret hacmimiz içinde, ithalat ihracattan daha yüksek değer almaktadır.

Dış ticaretimiz içinde AB ile olan ticaretimizde de, ithalatımızın ihracatımızdan daha büyük değer aldığı görülmektedir. AB ülkelerinden yaptığımız ithalatta 1994 yılı ardından önemli artışlar kaydedilmiştir. Türkiye bu sonuçlara göre AB' ye iyi bir pazar konumundadır. Özellikle de gümrük birliğinin gerçekleştiği yıla ait dış ticaret değerleri içinde AB' den gerçekleşen ithalattaki müthiş artış sonucu, Türkiye' de ilgili yılda ithalatın körüklediği büyüme gerçekleşmiştir.

İlgili döneme ait GSMH ve kişi başına GSMH değerleri incelediğinde; GSMH'nın büyüme hızının, Türkiye ekonomisinin önemli kriz dönemlerinde, düştüğü görülmektedir. Kişi başına GSMH'nın da sabit fiyatlar baz alındığında dolar cinsinden yıllar itibariyle, değer kaybettiği sonucuna varılmıştır. Bu sonucun alınmasında en büyük etmenler olarak, Türkiye' deki hızlı nüfus artışı, TL/dolar değişimleri ve yüksek enflasyon oranları gösterilmiştir.

GSMH'nın oluşumu sektörler itibariyle göz önüne alındığında, tarım kesiminin yıllar geçtikçe payının küçüldüğü buna karşın sanayi sektörünün payının artış gösterdiği müşahade edilmiştir.

Daha önce de vurgulandığı gibi, "Türkiye'nin 1980 sonrası sanayileşmesi temelde, küçük yatırımlarla, emek faktörü ucuz olduğu için emek yoğun teknolojiye dayanan, tarım ürünlerinin kısa bir süreçte işlenerek mamul elde edilmesine dayanan sektörlerde ağırlık kazandı. Aksi durumda 1981 yılına gelindiğinde, bu kısa zaman aralığında Türkiye'nin sanayi ürünleri ihracatına başlaması veya sanayi üretimini arttırması mümkün olmazdı." şeklinde bir sanayileşme yapısına gidilmiştir.

Sanayimizin yukarıdaki biçimde yapılanması ile üretim miktarı, seçilen ölçeğin daha önce ithal ikamesine dayanması nedeniyle, yetersiz seviyede kalmıştır. İhracatta bulunabilmek için ise üretilen malların gelir ve fiyat esnekliğinin yüksek olması gerekirken, Türk sanayi mamüllerinin ise gelir ve fiyat esnekliği yüksek değildir. İhracatın arttırılması için ya üretimde maliyetlerin düşük olarak gerçekleşmesi ya da, gerçekleştirilecek devalüasyon ile mamül fiyatlarının dış değerinin düşürülmesi yoluyla ihracatın arttırılmasına gidilmektedir.

Aslında Türk ihraç ürünlerinin emek yoğun teknoloji ile üretildiği daha önce vurgulanmasına karşılık, üretim maliyetlerinin artışını şöyle izah edebiliriz: Bunun ilk nedeni ithal girdinin fazla kullanılması ve dışa büyük oranda bağımlı olunmasıdır. İkinci neden ise üretimde kullanılan üretim teknolojisi ve ürünün teknik özelliklerinde (teknolojik yeniliklerin

ülke içinde geliştirilmesi amacıyla AR-GE çalışmalarının önemlidir). Üçüncü neden de, devalüasyonların ardından ve yüksek enflasyon ile daraltılan iç talebin, kamu harcamaları, eşit olmayan gelir dağılımı ve seçim dönemlerinde popülist politikalar sonucu, tekrar artış göstermesi neticesinde üretim maliyetlerde artış başlar.

İhracata yönelik sanayi sektörlerinde teknoloji yoğun üretim şeklinin benimsenmesi, nüfusu hızla artan ülkemizde olumsuz etkiler yaratacağı gibi, gümrük birliği neticesinde doğacak rekabet ortamında, iktisadi yaşamı sona erecek işletmeler nedeniyle de işsizlik oranında artış gözlenecektir.

Gümrük birliğine Türkiye ekonomisinin adaptasyonu kolay olmayacaktır. Çözüm ise emek yoğun teknoloji yerine, sermaye yoğun üretim yapısına kavuşmuş, nüfus artış hızı kontrol altına alınmış, nitelik olarak üstün vasıflara haiz eğitilmiş bir nüfus yapısında yatmaktadır.

EK TABLOLAR

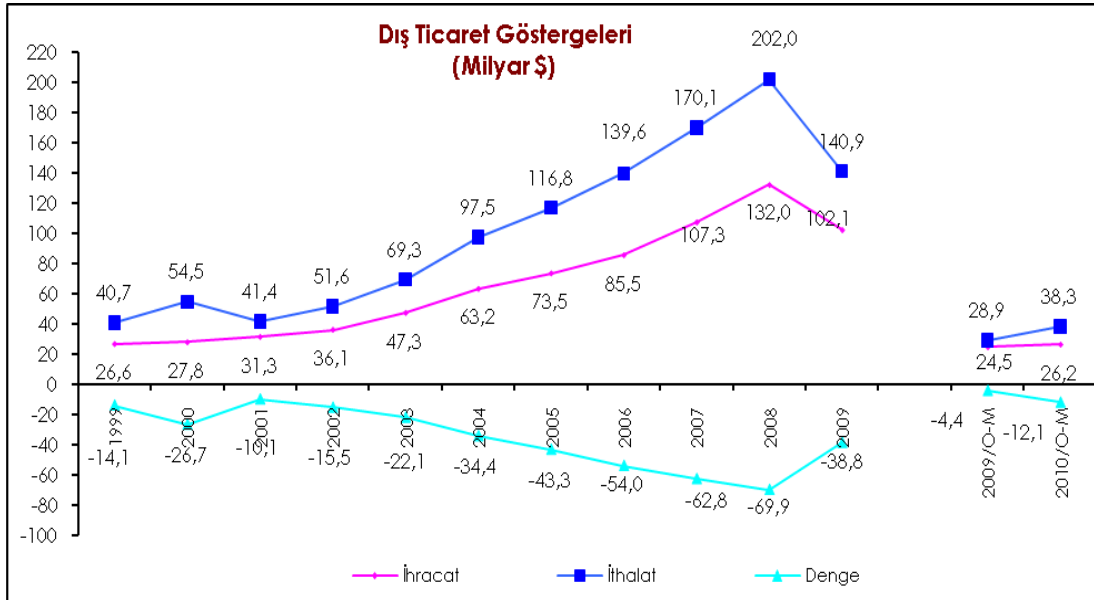
EK TABLO – 1: YILLAR İTİBARIYLA İHRACATIN VE İTHALATIN GSMH ORANI

YILLAR	İHR/GSMH	İTH/GSMH	NET İHRACAT/ GSMH
1985	11.7	16.6	-4.96
1986	9.8	14.5	-4.77
1987	11.6	16.1	-4.53
1988	12.8	15.8	-2.94
1989	10.7	14.5	-3.84
1990	8.5	14.6	-6.13
1991	8.9	13.8	-4.89
1992	9.2	14.2	-5.07
1993	8.4	16.2	-7.74
1994	13.8	17.7	-3.94
1995	12.6	20.8	-8.18
1996	12.6	23.6	-11.04
1997	13.5	25.0	-11.47
1998	13.1	22.3	-9.20
1999	14.2	21.7	-7.53
2000	13.8	27.1	-13.31
2001	21.7	27.9	-6.23
2002	19.8	27.6	-7.77
2003	19.3	27.2	-7.93

Kaynak : T.C. Maliye Bakanlığı Ekonomik Göstergeler

<http://www.sgb.gov.tr/Ekonomikyuzde20Gstergeler/Form>

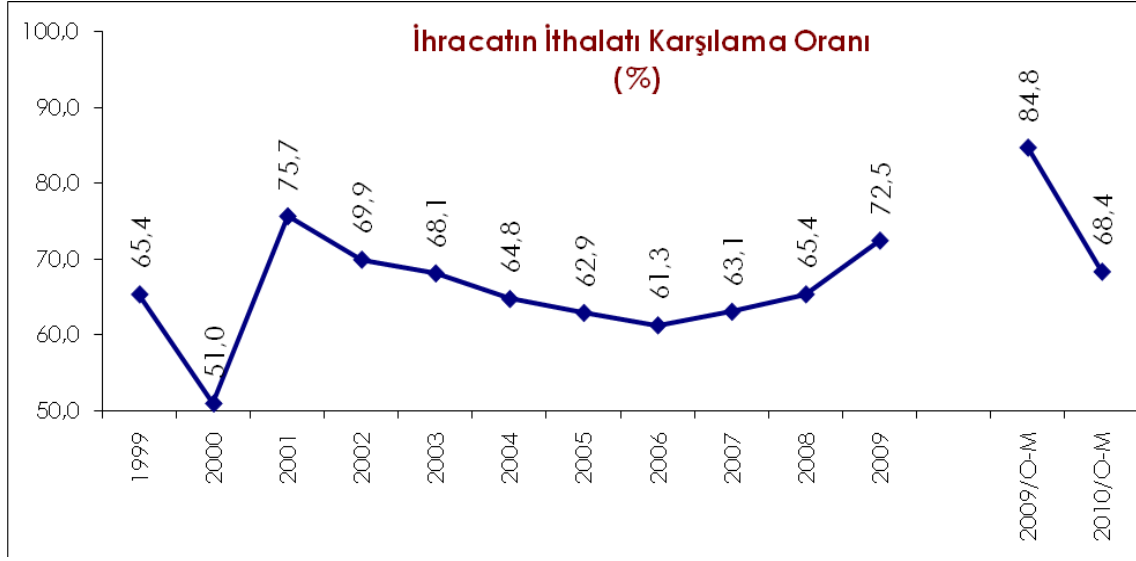
EK GRAFİK – 1: 1999 – 2010 YILLARI TÜRKİYE’NİN DİŞ TİCARET GÖSTERGELERİ

Kaynak : T.C. Maliye Bakanlığı Ekonomik Göstergeler

<http://www.sgb.gov.tr/Ekonomikyuzde20Gstergeler/Form>

**EK GRAFIK – 2: 1999 – 2010 YILLARI ARASI TÜRKİYE’NİN İHRACATIN İTHALATI
KARŞILAMA ORANI**

Kaynak : T.C. Maliye Bakanlığı Ekonomik Göstergeler
<http://www.sgb.gov.tr/Ekonomikyuzde20Gstergeler/Form>

EK TABLO – 2: TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARETİ VE AB’NİN PAYI

	Genel Milyon \$			Avrupa Birliği Milyon \$				Avrupa Birliği’nin Payı (%)		
	İhracat	İthalat	Hacim	İhracat	İthalat	Hacim	Açık	İhracat	İthalat	Hacim
1980	2.910	7.909	10.819	1300	2360	3660	1060	44.7	29.8	33.8
1985	7.958	11.343	19.301	3204	3895	7099	691	40.3	34.3	36.7
1993	15.348	29.429	44.777	7.289	10.950	18.239	3.661	47.5	37.2	40.7
1994	18.105	23.270	41.375	8.269	10.279	18.548	2.010	45.6	44.2	44.8
1995	21.636	35.707	57.343	11.078	16.760	27.938	5.782	51.2	47.2	48.7
1996	23.224	43.626	66.850	11.548	23.138	34.686	11.590	49.7	53.0	51.9
1997	26.261	48.559	74.820	12.248	24.870	37.118	12.622	46.6	51.2	49.6
1998	26.974	45.921	72.895	13.498	24.075	37.573	10.577	50.0	52.4	51.5
1999	26.588	40.692	67.280	14.333	21.419	35.752	7.086	53.9	52.6	53.1
2000	27.485	54.149	81.634	14.352	26.388	40.740	12.036	52.2	48.7	49.9
2001	31.334	41.399	72.733	16.118	18.280	34.398	2.162	51.4	44.2	47.3
2002	35.081	50.832	85.913	18.059	23.124	41.183	5.065	51.5	45.5	47.9
2003	47.252	69.339	116.591	24.484	31.695	56.179	7.211	51.8	45.7	48.2

Kaynak: DTM, DİE Verileri İle Hazırlanmıştır.

EK TABLO – 3: AB İLE TİCARETTE İHRACATIN İTHALATI KARŞILAMA ORANI

YILLAR	İHRACAT / İTHALAT
1993	66,6
1994	80,4
1995	66,1
1996	50,1
1997	49,2
1998	56,1
1999	66,9
2000	54,4
2001	88,2
2002	78,1
2003	77,2

Kaynak: DTM, DİE

EK TABLO – 4: İTHALATIN MAL ÇEŞİDİNE GÖRE YAPISI

Yıl	Yatırım		Ara Malı		Tüketim	
	Pay(%)	Değ. (%)	Pay (%)	Değ. (%)	Pay (%)	Değ. (%)
1994	29,4	-	63,3	-	7,3	-
1995	28,7	50,5	62,5	52,5	8,8	87,5
1996	31,9	52,9	55,7	22,2	12,4	92,5
1997	29,5	-0,8	56,3	8,8	14,2	23,2
1998	29,8	-2,0	55,1	-5,3	15,0	2,5
1999	28,4	-15,5	55,2	-10,9	16,5	-2,7
2000	27,3	19,5	53,0	19,4	19,2	45,1
2001	23,6	-40,5	61,1	-20,9	14,2	-49,3
2002	23,0	24,2	61,8	29,1	13,7	23,2
2003	22,1	30,6	60,7	33,4	16,2	61,0

Kaynak: DTM Verilerine İstinaden Hazırlanmıştır

EK TABLO – 5: TÜRKİYE'DE İHRACATIN TEKNOLOJİK YAPISINDA DEĞİŞME (YÜZDE)

Yıllar	GSYH Cari Fiyatlarla Milyar TL	Cari Fiyatlarla İmalat Sanayi Hasılası Milyar TL	İmalat Sanayinin GSYH'daki Payı (%)	İmalat Sanayi Hasılası Reel Büyüme Oranı (%)	İthalat Sanayinin Sabit Sermaye Yatırımlarında Payı (%)	İmalat Sanayinin İstihdamda Payı (%)
1987-1997*			22.84*	6.05*	17.4*	14.8*
1998	70.20	16.79	23.9	1.2	18.0	15.9
1999	104.60	22.89	23.5	-5.1	17.5	16.1
2000	166.66	33.45	23.5	6.9	19.4	16.9
2001	240.22	45.83	23.0	-7.6	17.6	16.6
2002	350.48	62.36	22.3	2.9	22.0	17.5
2003	454.78	80.63	23.0	8.4	27.1	17.3
2004	559.03	97.19	23.5	11.9	33.2	17.4
2005	648.93	112.05	23.5	8.2	32.8	18.5
2006	758.39	130.39	23.8	8.4	32.6	18.7
2007	843.18	141.85	24.0	5.6	37.6	17.6
2008	950.14	153.09	24.0	0.8	37.4	

<http://www.sgb.gov.tr/Ekonomikyüzde20Gstergeler/Forms>

EK TABLO – 6: TÜRKİYE - AB İLE TİCARET VERİLERİ

	AB Toplam İhracat	AB Toplam İthalat	AB' nin Türkiye' ye İhracatı	AB' nin Toplam İhracatında Türkiye' nin Payı (%)	AB' nin Türkiye' den İthalatı	AB' nin Toplam İthalatında Türkiye' nin Payı (%)
1980	211,1	280,6	2,0	1,0	1,1	0,4
1993	390,6	470,2	12,4	2,6	6,8	1,5
1994	471,4	518,5	9,3	1,8	7,9	1,5
1995	573,3	545,3	13,4	2,34	9,2	1,69
1996	627	581,1	18,3	2,92	10,2	1,76
1997	721,1	672,4	22,4	3,11	11,9	1,77
1998	730,8	709,8	22,1	3,03	13,6	1,92
1999	758,3	772,1	20,5	2,71	15,5	1,95
2000*	937,9	1026,8		3,2		1,7

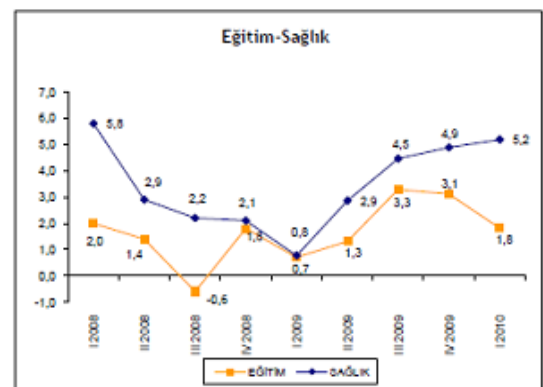
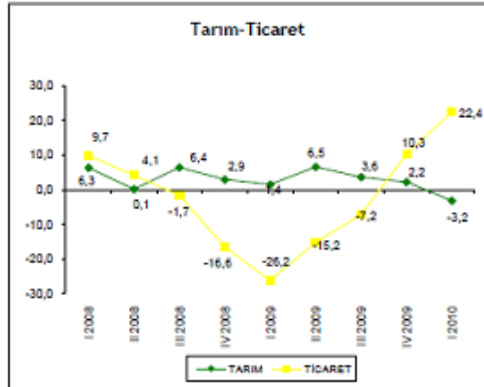
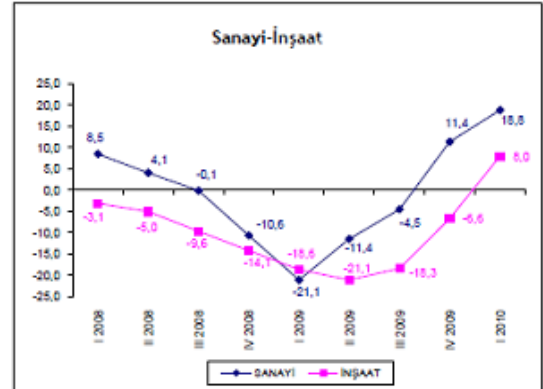
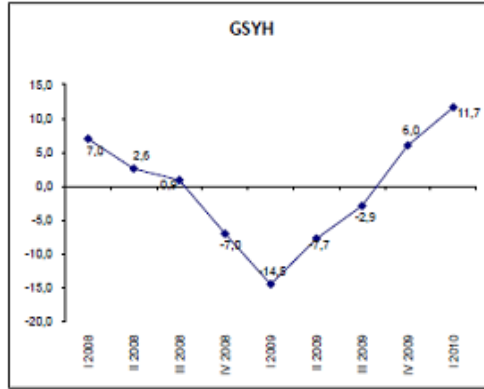
Kaynak : T.C. Maliye Bakanlığı Ekonomik Göstergeler
<http://www.sgb.gov.tr/Ekonomikyüzde20Gstergeler/Forms>

EK TABLO – 7: 1996 – 2008 DÖNEMİ TÜRKİYE’NİN DIŞ TİCARET RAKAMLARI (Milyon Dolar)

YILLAR	İHRACAT	İTHALAT	DENGE	HACİM
1996	23.224	43.627	-20.403	66.851
1997	26.261	48.559	-22.298	74.820
1998	26.974	45.921	-18.947	72.895
1999	26.588	40.671	-14.083	67.259
2000	27.774	54.503	-26.729	82.277
2001	31.334	41.399	-10.065	72.733
2002	36.059	51.554	-15.495	87.613
2003	47.253	69.340	-22.087	116.593
2004	63.167	97.540	-34.372	160.706
2005	73.476	116.773	-43.297	190.249
2006	85.534	139.576	-54.041	225.110
2007	107.212	170.057	-62.844	277.270
2008	132.027	201.964	69.936	333.991

EK GRAFİK – 3:

GSYH, Sanayi, İnşaat, Eğitim, Sağlık, Tarım ve Ticaretin Dönemsel Büyüme Hızları (%)

Kaynak: TÜİK

KAYNAKÇA

- Sami Taban, Muhsin Kar, Kalkınma Ekonomisi,2. Baskı, Ekin Basım Yayım Dağıtım, 2008.
- Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi,10.Baskı, Ezgi Kitabevi,2009.
- Cihan Dura, Hayriye Atik, Avrupa Birliği, Gümrük Birliği ve Türkiye,3.Baskı, Nobel Yayın Dağıtım,2007.
- Selahattin Bekmez, Türkiye Avrupa Birliği Sektörel Rekabet Analizleri,1. Basım, Nobel Yayın Dağıtım,2008.
- S.Rıdvan Karluk, Avrupa Birliği ve Türkiye,4.Baskı, İstanbul Menkul Kıymetler Borsası,1996.
- Nevin Coşar, Melike Bildirici, Tarihi, Siyasi, Sosyal Gelişmelerin Işığında Türkiye Ekonomisi 1908–2008,Ekin Basım Yayım Dağıtım,2010.
- Haydar Çakmak, Türkiye Avrupa Birliği İlişkileri, 2. Baskı, Platin Yayınları,2007.
- Zeynel Dinler, Bölgesel İktisat, 8. Basım, Ekin Kitabevi Yayınları,2008.
- Şaban H. Çalış, Türkiye-Avrupa Birliği İlişkileri, 4. Baskı, Nobel Yayın Dağıtım,2008.
- Ahmet Çimen, Gümrük Birliği ve Avrupa Topluluğu Türkiye İlişkileri Ankara 1996.
- Anthony J. C. Kerr The Common Market And How It Works. Pergamon Press. Second Edition.1983.
- Avrupa Topluluğu Yayınları Türkiye – AET İlişkileri Ankara–1970.
- Bela Balassa The Theory Of Economic Integration. Great Britain- 1973.
- Bela Balassa/Editor Bela Balassa European Economic Integration. Amsterdam 1975.
- Cumhuriyetimizin 50. Yıldönümü Dolayısıyla Düzenlenen İktisadi Kalkınma Ve Sanayi Ürünleri İhracatı Semineri. Ankara–24–25 Mayıs 1973.
- Cumhuriyetin 50. Yılında Türkiye’ De Sanayileşme Ve Sorunları Semineri 28–31 Ocak 1974 Ankara. -1974. (2 Kısım Halinde) İstanbul Üniversitesi Yayın No:1682. İktisat Fakültesi Yayın No:298.

— Uğur Eser Türkiye’ De Sanayileşme Ankara–1993.

—Ergül Han Türkiyede Sanayileşme Süreci Ve Stratejisi.

—Erol Manisalı Uluslararası Ekonomi Gümrük Birlikleri ve Dinamik Entegrasyon Teorisi. İstanbul Üniversitesi Yayınları No:1694. İktisat Fakültesi Yayınları No:299. İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayınları No: 21. İstanbul–1971.

—Onur Kumbaracıbaşı Türkiye’nin Ortak Pazar İle Olan Dış Ticaretinin Yapısal Analizi Ankara İ.T.İ.A. Yayınları No:6 Ankara Eylül 1970.

—S. Rıdvan Karluk, Türkiye’ De İhracata Yönelik Dış Ticaret Politikası ve İhracatın Yapısal Analizi, Eskişehir–1981.

—Cem Alpar. Azgelişmiş Ülkelerin Dış ticaret Sorunları Ve Sanayileşme. Ankara İ.T.İ.A. Yayınları No: 195. Ekonomi Fakültesi Yayınları No: 1982/2. Ankara- 1982.

—Charles P. Kindleberger (İktisat Profesörü. Massachusetts Teknoloji Enstitüsü) Çeviren: Necdet Serin. (Ankara Siyasal Bilgiler Fakültesi) Uluslararası İktisat. Doğan Yayınevi-Ankara 1970.

—S. Rıdvan Karluk Ekonomik Birleşmeler Teorisi Yönünden Türkiye’ Nin Aet Üyeliği Ve Sanayileşme Sorunu. Eskişehir İ.T.İ.A. Yayınları Eskişehir 1976.

—Ekonomik ve Sosyal Etüdler Konferans Heyeti Tarafından 28 Ağustos–6 Eylül 1968 “Dış ticaret Ve Ekonomik Gelişme “ İsmi Altında İstanbul’da Tertiplenen Uluslararası Seminerde Verilmiş Olan Tebliğlerden Ve Tartışma Zabıtlarından Müteşekkil. İstanbul 1968.

—Hilmi Özgen Ekonomik Sorunlarımız. (Denemeler) 1969.

—Ingo Walter The European Common Market.(Growth And Patterns Of Trade And Production) Second Printing 1968.

—İ.K.V. Yayınları. Ortak Pazarda Türkiye İktisadi Kalkınma Vakfı Yayınları No: 7. İstanbul–1971.

—İktisadi Araştırmalar Vakfı, Türkiye - AET İlişkileri Semineri. 1977-İstanbul.

—İktisadi Gelişme Enstitüsü Yayın No:20. Türkiye’nin İktisadi Gelişme Meseleleri Cilt I (2 Kısım Halinde) İstanbul–1971.

—İlhan Tekeli - Selim İlkin Türkiye ve Avrupa Topluluğu - I Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ Ya Türkiye’ Nin Yaklaşımı. Ankara–1993.

- İlhan Tekeli - Selim İlkin Türkiye ve Avrupa Topluluğu – I Ulus Devletini Aşma Çabasındaki Avrupa’ Ya Türkiye’nin Yaklaşımı. Ankara–1993.
- J. E. Meade The Theory Of Customs Unions Amsterdam–1966.
- Jacob Viner (Lectures Delivered At The National University Of Brazil.) International Trade And Economic Development April–1952.
- Jean - François Deniau Çeviren: Samih Tiryakioğlu Ortak Pazar 1974 İstanbul.
- Jean - Francois Daniau Gerard Druerne Çeviren: Lerzan Özkale Ortak Pazar. Yeni Yüzyıl Kitaplığı. İletişim Yayınları. İstanbul–1995.
- M. Öğüt Yazman Türkiye’nin Ekonomik Gelişmesi. Ankara–1973.
- Milli Prodüktivite Merkezi Yayınları, 24 Ocak Kararlarından Sonra İhracatımızdaki Gelişmelerin Çeşitli Açılardan Analizi (1980–1984). Ankara–1988.
- Nicholas Moussis Access To Europe Guide To Community Policies Edit-Eur 1992.
- Ali Sait Yüksel, Türkiye İlişkileri Açısından Avrupa Ekonomik Topluluğu Eskişehir İ.T.İ.A. Yayınları No: 157/99. Avrupa Toplulukları Enstitüsü Yayınları No: 12. Eskişehir–1975.
- Erol İyibozkurt Türkiye – AB Gümrük Birliği Bursa 1996.
- Erol Manisalı, Avrupa Birliği’ne Alınmayan Türkiye’yi Gümrük Birliği’nde Bekleyen Sorunlar, İstanbul–1994.
- Erol MANİSALI; Gümrük Birliği’nin Siyasal ve Ekonomik Bedeli; Ocak 1996
- Gülten Kazgan, Taner Berksoy, 94’e Girerken Türkiye Ekonomisi.
- Gülten Kazgan, Yeni Ekonomik Düzen’de Türkiye’nin Yeri. İstanbul–1995.
- Gülten Kazgan 100 Soruda Ortak Pazar Ve Türkiye Gerçek Yayınevi İstanbul-Mart 1973.
- Halil Seyidoğlu Uluslararası İktisat 9. Baskı İstanbul 1993.
- Halil Seyidoğlu. Türkiye’de Sanayileşme ve Dış ticaret Politikası. Ankara- 1982.
- Hüseyin Şahin, Türkiye Ekonomisi. Bursa-1995.
- İbrahim Kavrakoğlu. Dengeli Gelişme İçin Ekonomi Politikaları. Boğaziçi Üniversitesi. İstanbul- 1990. Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Yayın No:382 Maliye Enstitüsü Yayın No: 36.

- Mükerrem Hiç. Türkiyede İhracatın Geliştirilmesi Sorunu. Ayyıldız Matbaası, Ankara1973.
- Mustafa Aysan, Türkiye Ekonomisinde 1994 Bunalımı. İstanbul–1994.
- Orhan Oğuz Avrupa Ekonomik Topluluğu. İ.T.İ.A Yayınları Eskişehir. 1969 Dr. A. İlhan Eronat Planlı Dönemde Türk Sanayii (Teşvik, Gelişmeler Ve Temel Sorunlar) Ankara İ.T.İ.A. Yayınları No:62 Ankara–1973.
- Rıdvan Karluk Uluslararası Ekonomi 4. Baskı 1996 İstanbul.
- S. Rıdvan Karluk Avrupa Birliği ve Türkiye İkinci Baskı Eskişehir–1994.
- S. Rıdvan Karluk Küreselleşen Dünyada Uluslararası Ekonomik Kuruluşlar ve Entegrasyonlar İkinci Baskı Eskişehir 1995.
- Yüksel Ülken1923'den 1993'e Cumhuriyet Ekonomisi. Filiz Kitabevi. İstanbul–1994.
- Yüksel Ülken 20. Yüzyılda Dünya Ekonomisi Günümüzün İktisadi Sorunları ve Başlıca Tahlil Aletleri. Filiz Kitabevi, İstanbul-1992.
- Zeyyat Hatiboğlu, Türkiye İktisadının Geçmişi, Bugünü ve Geleceği. İstanbul–1993.
- Sübidey Togan, 1980'li Yıllarda Türk Dış Ticaret Rejimi ve Dış Ticaretin Liberizasyonu.
- Raul Prebısch Çeviren: Erden Öney. Kalkınma İçin Yeni Bir Ticaret Politikasına Doğru. Sevinç Matbaası. Ankara–1973.
- Seminer ve Tebliğler Türkiye Ekonomisinin Elli Yılı. İ.T.İ.A Yayınları No: 4. Bursa–1973.
- Şiir Erkök Yılmaz Dışticaret Kuramlarının Evrimi. Gazi Ün. İ.İ.B.F. Ankara 1992.
- T.C. Başbakanlık D.P.T. Müsteşarlığı Türkiye ve Avrupa Entegrasyonu Alt Komisyonu Raporu Dünyada Küreselleşme Ve Bölgesel Entegrasyonlar (At, Nafta, Pasifik) Türkiye (At, Efta, Kei, Türk Cumhuriyetleri, Ekit (Eco), İslam Ülkeleri) İlişkileri Özel İhtisas Komisyonu 1995 Ankara.
- T.C. Başbakanlık Hazine ve Dış ticaret Müsteşarlığı Ekonomik Araştırmalar ve Değerlendirme Genel Müdürlüğü, 1938–1988 Döneminde Türkiye Ekonomisindeki Gelişmeler ve Dış ticaretimizin Konumu.

—T.C. Ticaret Bakanlığı 50. Yıl Yayınları No: 5 Türkiye - AET Ortaklığının “Geçiş Dönemi”nin Dış ticaretimize İlişkin Kuralları. Ankara–1973.

—T.C. Ticaret Bakanlığı, 50 Yılda Türkiye’de İhracatı Teşvik Tedbirleri.

—Tevfik Saraçoğlu Türkiye Avrupa Ekonomik Topluluğu Ortaklığı (Anlaşmalar) Akbank Ekonomi Yayınları. İstanbul–1992.

—Türkiye Ekonomi Kurumu (Derneği), Türkiye Ekonomisi “Sektörel Gelişmeler”, Ankara–1992.

—Valerio Lintner And Sonia Mazey The European Community Economic And Political Aspects. London 1991.

—Yıldız Sertel Çeviren: Ayşen Gür. Türkiyede Dışa Dönük Ekonomi ve Çöküş. İstanbul 1988.

— Dış Ticaret Müsteşarlığı (<http://www.dtm.gov.tr>)

— Gümrük Müsteşarlığı (<http://www.gumruk.gov.tr>)

— Türkiye İstatistik Kurumu (<http://www.tuik.gov.tr>)